

ПЕДАГОГТАР МЕН ТРЕНЕРЛЕРГЕ АРНАЛҒАН
ПРАКТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛ

ИНТЕРАКТИВ ПРАКТИКУМ

**Медиа және ақпараттық
сауатты**

білім беру процесіне енгіземіз

Блинова А. О.
Смақов Д. Д.

ИНТЕРАКТИВ ПРАКТИКУМ

Медиа және ақпараттық сауатты білім беру
процесіне енгіземіз

Педагогтар мен тренерлерге арналған практикалық әдістемелік құрал

The Nippon Foundation қолдауымен MediaNet
Халықаралық журналистика орталығы дайындады

Алматы
2026

УДК 37.016:004.738.5

ББК 74.202.4

Б63

Блинова А. О., Смақов Д. Д.

Б63 Интерактив практикум. Медиа және ақпараттық сауатты білім беру процесіне енгіземіз: педагогтар мен тренерлерге арналған практикалық әдістемелік құрал.

/ А. О. Блинова, Д. Д. Смақов. — Алматы: «MediaNet Халықаралық журналистика орталығы» Қоғамдық қоры, 2026., 2026. — 219 б.

ISBN 978-601-14-1455-5

Бұл құрал 10–17 жастағы оқушылардың медиа және ақпараттық сауатын дамытуға бағытталған интерактив практикалық тапсырмалардан, жұмыс парағынан және әдістемелік нұсқаудан тұрады.

Материалдар педагогтарға, тренерлерге, кітапханашыларға, қосымша білім беру орталықтарының педагогтарына, балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істейтін басқа да мамандарға арналған.

Оқу құралын сабақ өткізу кезінде де, сабақтан тыс қызмет, тренингтер және білім беру іс-шараларында да пайдалануға болады.

Оқу құралының мазмұнын авторлар дайындады. Жасанды интеллект құралдары материалдарды өңдеу және көрнекі безендіру кезінде қосымша құрал ретінде ғана қолданылды.

УДК 37.016:004.738.5

ББК 74.202.4

Б63

ISBN 978-601-14-1455-5

© Блинова А. О., Смақов Д. Д., 2026
© «MediaNet Халықаралық журналистика орталығы»
Қоғамдық қоры, 2026

Мазмұны:

Кіріспе.....	7
1-БЛОК. Жаңалық пен ақпаратты қалай түсінеміз?	9
1.1-практикалық тапсырма: Түйін жасауға асықпаңыз.....	9
1.2-практикалық тапсырма: Жаңалыққа қатысты бес сұрақ.....	13
1.3-практикалық тапсырма: Дерегі жоқ жаңалық	17
1.4-практикалық тапсырма: Редактор шешеді.....	21
1.5-практикалық тапсырма: Оқырманға арналған қақпан.....	25
1.6-практикалық тапсырма: Бір көрініс — түрлі тарих	30
2-БЛОК. Біздің ақпаратты қабылдауымыз қалай қалыптасады?	34
2.1-практикалық тапсырма: Ақпараттың ұясы	34
2.2-практикалық тапсырма: Ақпараттық диета	37
2.3-практикалық тапсырма: Барлық жерде алдыңнан шығатын сияқты	41
2.4-практикалық тапсырма: Ақпарат көпіршігі	45
2.5-практикалық тапсырма: Мұның қандай қатысы бар?	48
3-БЛОК. Ақпаратты қалай іздейміз және табамыз?	53
3.1-практикалық тапсырма: Із кесушілер	53
3.2-практикалық тапсырма: Бүлінген жаңалық.....	57
3.3-практикалық тапсырма: Қайдан іздейміз?	60
3.4-практикалық тапсырма: Дұрыс сұрақ қоя біл	65
3.5-практикалық тапсырма: Жеткілікті ме?.....	68
3.6-практикалық тапсырма: Іздеу бағыты	71
4-БЛОК. Манипуляцияны қалай білеміз?	75
4.1-практикалық тапсырма: Жаңалық неге айналды?.....	75
4.2-практикалық тапсырма: Бір жаңалыққа әр қырынан қарау	78
4.3-практикалық тапсырма: Контекстен жұлып алу.....	82
4.4-практикалық тапсырма: Цифрлар да алдауы мүмкін бе?.....	86
4.5-практикалық тапсырма: Редактор маркетингке қарсы	89
4.6-практикалық тапсырма: Сарапшыға сенеміз бе?	92
4.7-практикалық тапсырма: Медиа домино	97
5-БЛОК. Ақпаратты қалай тексереміз?	102
5.1-практикалық тапсырма: Кімдікі дұрыс?.....	102

5.2-практикалық тапсырма: Бірінші болып кім айтты?	105
5.3-практикалық тапсырма: Фотосуреттерді тексеру	108
5.4-практикалық тапсырма: Оған дейін және одан кейін не болды?	112
5.5-практикалық тапсырма: Фактчекерлер	115

6-БЛОК. Алгоритмдер мен әлеуметтік желілер қалай жұмыс істейді? ...

6.1-практикалық тапсырма: Неліктен мұны көруім керек?	119
6.2-практикалық тапсырма: Бот па, адам ба?	122
6.3-практикалық тапсырма: Бір пікір — әртүрлі салдар	126
6.4-практикалық тапсырма: Пікірлер соты	130
6.5-практикалық тапсырма: Бұл кибербуллинг пе?	134
6.6-практикалық тапсырма: Сен — модераторсың!	138

7-БЛОК. Цифрлық ортада қауіпсіз болу жолдары

7.1-практикалық тапсырма: Аккаунтты сақта!	143
7.2-практикалық тапсырма: Бір рұқсаттың құны	147
7.3-практикалық тапсырма: Елестет және көрсет	152
7.4-практикалық тапсырма: Музыкалық құпиясөз	157
7.5-практикалық тапсырма: Цифрлық із	161
7.6-практикалық тапсырма: Цифрлық аудит жасау	166

8-БЛОК. Жасанды интеллект ақпараттық ортаны қалай өзгертті?

8.1-практикалық тапсырма: Дәлелге құрылған пікірсайыс	170
8.2-практикалық тапсырма: Шын ба, ЖИ көмегімен жасалған ба?	174
8.3-практикалық тапсырма: ЖИ-дің жауабын тексер	178
8.4-практикалық тапсырма: Видеоға сенуге бола ма?	182
8.5-практикалық тапсырма: Мұндайды жариялар ма едің?	185

9-БЛОК. Жауапты медиа контент жасау

9.1-практикалық тапсырма: Ақпараттық мінез-құлқыңды өзгерт	190
9.2-практикалық тапсырма: Жариялар алдында	193
9.3-практикалық тапсырма: Соңғы редакция	197
9.4-практикалық тапсырма: Пайда келтіретін медиа	200
9.5-практикалық тапсырма: Медиа сараптама	205

10-БЛОК. MAC сабақтарына арналған қысқаша жаттығулар

Медиа және ақпараттық сауат фестивалі	214
---	-----

Кіріспе

Біз ақпаратты қабылдау қабілетімізден бұрын ақпараттың көлемі қарқынды өсіп жатқан әлемде өмір сүріп жатырмыз. Күн сайын балалар мен жасөспірімдер жаңалықтарға, әлеуметтік желідегі жазбаларға, видеороликтерге, мессенджердегі хабарламаларға және жасанды интеллект көмегімен жасалған контентке кезігеді. Пайдалы ақпаратпен қатар, манипуляция, жалған ақпарат, жарнамалық хабарлама, жалған дерек көздері және цифрлық қауіппен бетпесте келеді.

Осындай жағдайда медиа және ақпараттық сауат XXI ғасырдағы негізгі өкілеттіктің біріне айналады. Ол ақпарат кеңістігінде бағдар табуға, орынды шешім қабылдауға, цифрлық ортамен қауіпсіз қарым-қатынас құруға және жауапты медиа контент жасауға көмектеседі.

Медиа және ақпараттық сауат (МАС) – адамның түрлі дерек көздерінен ақпарат пен медиа контентті саналы түрде іздеу, сараптау, сыни тұрғыда бағалау, жасау, пайдалану және тарату, цифрлық ортамен қауіпсіз қарым-қатынас құру және қоғамның ақпараттық өміріне жауапкершілікпен қатысу қабілеті.¹

Бұл оқу құралы педагогтар, кітапханашылар, қосымша білім беру педагогтары, тренерлер, **10–17 жас** аралығындағы балалармен, жасөспірімдермен және жастармен жұмыс істейтін басқа да мамандарға арналған практикалық құрал ретінде дайындалды. Материалдың барлығы белсенді оқыту принциптеріне негізделген және талқылаудан, әріптестіктен, шынайы жағдайларды талдаудан, практикалық тапсырмаларды орындаудан және өз бетінше шешім іздеуден тұрады.

Оқу құралымен жұмыс істеу оқушылардың келесідей дағдыларын қалыптастырады:

- ақпаратты сыни бағалау;
- деректер мен дерек көздерін тексеру;
- манипуляция мен жалған ақпаратты тану;
- дерек, пікір және бағалау тұрғысындағы пайымды ажырата білу;
- цифрлық қауіпсіздік ережесін сақтау;
- жасанды интеллект технологияларын жауапкершілікпен пайдалану;
- жеке медиа контент жасау;
- МАС машықтарын күнделікті өмірде пайдалану.

Оқу құралы он тақырыптық блоктан тұрады, олардың әрқайсы МАС жеке саласына арналған. Құрал қосымша жаттығуға арналған қысқа ойындардан және қорытынды практикалық іс-шара ретінде өтетін Медиа сауат фестивалінің дайын сценарийінен тұрады.

Маңызды жайт

Оқу құралының мақсаты – дайын жауап ұсыну емес, оқушыларға өздігінен ақпаратты сараптауға, сұрақ қоюға, түрлі көзқарасты талқылауға, өзінің ұстанымын дәйектеуге және дұрыс шешім қабылдауға көмектесетін жағдай қалыптастыру.

¹ Бейімделді: UNESCO Institute for Information Technologies in Education (UNESCO IITE). *Медийная и информационная грамотность*.

Оқу құралын қалай пайдалану керек?

Оқу құралы модуль принципімен жасалған. Әр блок жеке тақырыпқа арналған, оны жеке-дара пайдалануға да, курстың басқа бөлімдерімен үйлестіруге де болады. Бұл педагогтарға материалдарды балалардың жасына, білім беру мақсатына және сабақтың ұзақтығына қарай бейімдеуге мүмкіндік береді.

Әр практикалық тапсырманың қысқаша сипаттамасы бар, ол педагогтарға ұтымды нұсқаны таңдауға көмектеседі: оқушылардың жасы, күрделілік деңгейі, ұзақтығы, жұмыс түрі, оқу пәндері мен сабақ тақырыптары. Тапсырма арқылы дамытуды көздейтін **MAC машығы** жеке көрсетілген.

Барлық практикалық тапсырманың құрылымы бірдей, бұл сабаққа дайындалуды ыңғайлы ойластыруға мүмкіндік береді. Тапсырманың мазмұнына қарай онда мынадай тармақтар бар:

- негізгі ұғым;
- білім беру мақсаты;
- дайындық;
- орындау реті;
- жұмыс парағы;
- талқылау сұрақтары;
- негізгі түйін;
- рефлексия;
- әдістемелік нұсқау;
- туындайтын қиындықтар;
- бейімдеу нұсқалары;
- үй тапсырмасы;
- практикада қолдану.

Негізгі ұғымдар тапсырманы орындауға және тақырыпты түсінуге қажет терминдердің қысқаша анықтамасынан тұрады. Анықтамалар оқушылардың жасына және оқу құралының білім беру мақсатына сай жасалған немесе бейімделген. Егер анықтама нақты бір дереккөзден алынса, термин бірінші рет аталған жерде төмен жағында сілтемесі берілген.

Пайдалану қолайлы болуы үшін оқу құралында шартты белгілер мен белгішелер қолданылады, олар тапсырманың негізгі сипаты мен оның құрылымдық элементтерін жылдам анықтауға көмектеседі.

Шартты белгілер мен белгішелер

Мақсат

Күрделілік деңгейі

Негізгі
деңгей

Орта
деңгей

Күрделі
деңгей

Тапсырмада берілген **Жұмыс парағы мен карталар** сабақ үстінде пайдалануға арналған. Оларды оқушылардың, жұптардың немесе топтардың санына қарай қажетті мөлшерде көшіруге немесе басып шығаруға болады.

Қажетіне қарай педагог жекелеген кезеңдердің ұзақтығын өзгерте алады, жаттығулардың бір бөлігін ғана пайдалана алады немесе бір сабаққа бірнеше тапсырманы біріктіруге болады.

10-блокта берілген қысқа жаттығулар оқушыларды сабаққа тез жұмылдыруға, зейінін шоғырландыруға, сабақ кезеңдері арасында ауысуға немесе рефлексия жасауға көмектеседі. Оларды курстың қорытынды практикалық іс-шарасы ретінде өтетін **Медиа сауат фестивалін** өткізу барысында да пайдалануға болады.

Жұмысты бастамас бұрын таңдап алған блоктың құрылымымен танысу, алдын ала тапсырмаларды оқып алу және қажетті материалдарды дайындап қою ұсынылады.

1-БЛОК. Жаңалық пен ақпаратты қалай түсінеміз?

Блоктың мақсаты

Бұл блок жаңалықтар мен ақпараттық хабарламаларды саналы түрде қабылдауға қажетті негізгі машықтарды қалыптастырады. Жаттығуларды орындай отырып, оқушылар асығыс түйін жасамау, дұрыс сұрақ қоя білу, негізгі деректерді екшеу, жаңалықтарды іріктеу принциптерін түсіну, тақырыптың ықпалын тани білу және ақпаратты түсіндіру кезінде контекстке мән беру машықтарын үйренеді.

1.1-практикалық тапсырма: Түйін жасауға асықпаңыз

МАС машығы: толыққанды ақпарат алғаннан кейін ғана түйін жасау.

Оқушылардың жасы
10–12 жас

Күрделілік деңгейі
Негізгі

Ұзақтығы
15–20 минут

Жұмыс түрі
Бүкіл сынып, содан кейін
жұппен

Оқу пәндері

Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), тарих, қоғамтану, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Деректер мен түйіндер, сыни ойлау, ақпаратты талдау.

Негізгі ұғым

Асығыс түйін — барлық қажетті ақпаратты жинап, тексергенге дейін жасалған қорытынды. Қолда бар мәліметтің бір бөлігі мен жеке болжамға ғана сүйенгенде немесе алғашқы әсерге ерік бергенде асығыс түйін жасалады. Медиа сауат пен сыни ойлаудың маңызды қағидасының бірі — алдымен ақпаратты сараптап алып, содан кейін ғана түйін жасау.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- толық ақпарат жоқ жерде түйін жасауға болмайтынын түсінеді;
- түйін жасауға деректер жеткіліксіз екенін анықтайды;
- қосымша мәлімет алғанға дейін түйін жасауды саналы түрде кейінге қалдырады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- түрлі жағдай сипатталған карталар жинағы (әр топқа немесе жұпқа бір картадан);
- жұмыс парағы (болған жағдайда);
- таймер (қалауына қарай).

Жағдай

Мұғалім сыныпқа былай дейді:

Бүгін біз шағын эксперимент жасаймыз.

Мен бірнеше қысқа хабарлама оқимын. Әр хабарламадан кейін не болғанына болжам жасау керек.

Не болғанын тапқандар емес, **асығыс түйін жасамағандар** жеңіске жетеді.

Карталар

1-ЖАҒДАЙ:

Екінші сабақтан кейін барлық оқушы тездетіп мектепті тастап шықты. Не болды?

2-ЖАҒДАЙ:

Мұғалім Даниярға сабақтан кейін қалуды өтінді. Не үшін?

3-ЖАҒДАЙ:

Мектеп сайтындағы концерт туралы хабарландыру жоқ болып кетті. Не болып қалды?

4-ЖАҒДАЙ:

Мектеп директорының кабинеті жақта ата-аналар жиналып қалыпты. Не жағдай болды екен?

5-ЖАҒДАЙ:

Қаладағы саябақта аллеялардың бірін күтпеген жерден жауып тастапты. Неліктен?

6-ЖАҒДАЙ:

Ата-аналар «**Ертең сабақ кестесі өзгереді**» деген хабарлама алды. Не нәрсеге байланысты болды екен?

Тапсырма

1-бөлім

Жұппен жұмыс істеп, әр жағдайды талқылаңыз.

Әр картаға **үш жауаптың бірін таңдаңыз.**

- ✓ **Біз не болғанын білетінімізге сенімдіміз.**
- ✓ Тұспалдап отырмыз, бірақ мәлімет аз.
- ✓ Түйін жасау мүмкін емес — алдымен қосымша ақпарат қажет.

2-бөлім

Жағдайды түсінуге **қандай ақпарат жетіспейтінін** жазыңыз.

Мысалы:

- Қашан болған жағдай?
- Ақпаратты кім жеткізді?
- Оның алдында не болып еді?
- Содан кейін не болды?

Орындау реті

1-қадам

Мұғалім барлық жағдайдың бірінші бөлімін оқиды. Әзірше жалғасын көрсетпейді.

2-қадам

Балалар жұппен жұмыс істейді. Олардың **дұрыс жауапты табуға тырысуы емес**, түйін жасауға жеткілікті ақпарат бар-жоғын анықтауы маңызды.

3-қадам

Талқыдан кейін мұғалім жалғасын көрсетеді.

Оқиғаның жалғасы

1-жағдай: Екінші сабақтан кейін барлық оқушы тездетіп мектепті тастап шықты. Өрт дабылы қағылды.

2-жағдай: Мұғалім Даниярға сабақтан кейін қалуды өтінді. Қалалық жоба байқауында жеңіске жетуімен құттықтамақ болды.

3-жағдай: Мектеп сайтындағы концерт туралы хабарландыру жоқ болып кетті. Ұйымдастырушылар концерттің басталатын уақытында қате кеткенін көріп, түзету үшін хабарландыруды уақытша өшірді.

4-жағдай: Мектеп директорының кабинеті жақта ата-аналар жиналып қалыпты. Олар қайырымдылық жәрмеңкесін ұйымдастыруды талқылауға келді.

5-жағдай: Қаладағы саябақта аллеялардың бірін күтпеген жерден жауып тастапты. Қатты бораннан кейін саябақ қызметкерлері құлаған ағаштарды жинады.

6-жағдай: Ата-аналар «Ертең сабақ кестесі өзгереді» деген хабарлама алды. Мектепте қалалық олимпиада өтетіндіктен, кейбір кабинеттер соған пайдаланылады.

4-қадам

Барлық жағдайдың жалғасын білгеннен кейін оқушылардан **қай сәтте жорамал жасауға көшкенін** және **оларға қандай мәлімет жетіспегенін** сұраңыз.

Талқылау сұрақтары

1. Қай жағдайда бірден түйін жасағыңыз келді?

2. Дәл осылай түсінуге не түрткі болды?
3. Жорамалыңыз оқиғаның жалғасымен үйлесім тапты ма?
4. Мейлінше нақты түйін жасауға не көмектесер еді?
5. Жетіспей тұрған ақпаратты неге долбармен толтыра саламыз деп ойлаймыз?

Әдістемелік нұсқау

Талқы кезінде «**Кім тапты?**» деген сұрақты қойыңыз.

Тапсырманың басты мақсаты — оқушыларға **дұрыс жауапты кездейсоқ тапқаннан гөрі, көбінесе асығыс түйін жасаудан бас тарту маңызды** екенін көрсету.

Оқушылардың көпшілігі түрліше түсіндіре бастаса, оларға мына сұрақты қойыңыз:

«Осылай кесіп-пішіп айтатындай, қолыңызда қажетті ақпарат бар ма?»

Жаттығудың негізгі нәтижесі дәл осы сұраққа келіп тіреледі.

Негізгі түйін

- Ақпараттың жеткіліксіз болуы қате түйін жасауға әкелуі мүмкін.
- Болжам мен түйін — тең емес.
- Деректер жеткіліксіз болса, түйін жасаудан гөрі алдымен сұрақ қойған жөн.
- Бұл ереже жаңалық оқығанда емес, күнделікті өмірде де пайдалы.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін бір нәрсені түсіндім, ...
- Бұдан былай ақпарат жеткіліксіз болып жатса, ...
- Менің мейлінше күтпегенім № ... жағдай болды.

Бейімдеу нұсқалары

13–15 жастағы оқушыларға

Тапсырманы орындағаннан кейін әр топқа өз бетінше басы түсініксіз басталып, соңы күтпеген жайтпен аяқталатын бір жағдай ойлап табуды ұсыныңыз. Содан кейін топтар карталарын алмасып, бір-бірінің тапсырмасын орындайды.

Үй тапсырмасы

Бір күн ішінде теледидардан, әлеуметтік желіден немесе жаңалықтар сайтынан көрген үш жаңалыққа назар аударыңыз.

Енді жазыңыз:

- жаңалық не туралы;
- ол неліктен назарыңызды аударды;
- жаңадан не нәрсе білдіңіз?

Практикада қолдану

Күн сайын әлеуметтік желілерде, мессенджерлерде, телеарна мен жаңалықтар сайтында ондаған жаңалыққа кез боламыз. Жаңалықтар қалай құрылғанын және көпшіліктің назарын несімен аударатынын ажырата білу ақпаратты саналы түрде қабылдауға көмектеседі.

1.2-практикалық тапсырма:

Жаңалыққа қатысты бес сұрақ

МАС машығы: ақпараттың кем түсіп тұрған тұсын анықтап, хабарламаны түсінуге қажетті сұрақтар қоя білу.

Оқушылардың жасы

10–12 жас

Күрделілік деңгейі

Негізгі

Ұзақтығы

15–20 минут

Жұмыс түрі

Топпен жұмыс (3–4 адамнан)

Оқу пәндері

Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), тарих, қоғамтану, информатика.

Сабақ тақырыптары

Жаңалықтар, ақпаратқа қатысты сұрақтар, ақпаратты талдау.

Негізгі ұғым

Ақпараттық хабарлама (немесе **жаңалық**) — оқиға туралы қысқаша сипаттама. Ол оқырманға негізгі ақпаратты түсіну үшін керек, ал жаңалық әдетте мынадай негізгі сауалдарға жауап беруге тиіс: **кім? не? қайда? неліктен?** Кейде **не үшін?** және **қалай?** деген сауалдар да қосылады.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- жаңалықта қандай ақпарат жетіспей тұрғанын анықтай алады;
- нақтылау сұрақтарын қоя алады;
- шындыққа жақын хабарламаның өзі толық болмауы мүмкін екенін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- маңызды ақпараты түсіп қалған 3–5 қысқа хабарлама (топқа немесе әр жұпқа бір нұсқадан);
- сұрақтарды жазып отыратын жұмыс парағы;
- проектор немесе экран (жаңалықты бүкіл сыныпқа көрсеткен жағдайда).

Жағдай

Сіздер — мектептің жаңалықтар сайтының редакция тобысыздар.

Жарияламас бұрын редактор **әр жаңалықтағы ақпараттың толықтығын** тексеруді сұрайды. Ақпарат жеткіліксіз болса, оқырман хабарламаны дұрыс түсінбеуі мүмкін.

Карталар

1-ЖАҢАЛЫҚ:

Мектеп асханасында жаңадан ас мәзірі жасалыпты.

2-ЖАҢАЛЫҚ:

Қалада жаңа спорт алаңқайы ашылды.

3-ЖАҢАЛЫҚ:

Ғалымдар жаңа зерттеудің нәтижесін хабарлады...

4-ЖАҢАЛЫҚ:

Интернетте соңғы шыққан видео кең тарап жатыр.

5-ЖАҢАЛЫҚ:

Саябақтардың бірі келушілердің кіруіне уақытша шектеу қойды.

6-ЖАҢАЛЫҚ:

Бірнеше тұрғын ауыз су сапасына шағым айтқан.

Тапсырма

Редактор жауабын интернеттен қарамауды сұрады.

Жариялау үшін ақпарат жеткілікті ме, алдымен соны анықтап алу керек.

Кестені толтырыңыз.

Жаңалық	Қазірге не белгілі?	Қандай ақпарат жетіспейді?	Авторға қандай сұрақтар қою керек?
1			
2			
3			

4			
5			
6			

Қосымша тапсырма

Кестені толтырғаннан кейін бір жаңалықты таңдап, өздеріңіз жазған сұрақтарға жауап бере отырып, **оны аяқтаңыз.**

Мысалы:

Ақпарат мынадай еді:

Қалада жаңа спорт алаңқайы ашылды.

Мынадай болды:

15 қыркүйек күні «Самал» ықшамауданында жаңа спорт алаңқайы ашылды. Ашылу салтанатына аудан тұрғындары, әкімдік өкілдері мен оқушылар қатысты. Алаңқай күнделікті сағат 8:00-ден 22:00-ге дейін ашық болады.

Жаңалық түсініктірек бола түсті ме, жоқ па, талқылаңыз.

Орындау реті

1-қадам

Сыныпты топтарға бөліңіз.

Әр топқа карталар жинағы мен жұмыс кестесі беріледі.

2-қадам

Оқушылар әр жаңалықты талқылап, қандай мәліметтер жетіспейтінін анықтайды.

3-қадам

Топтарға жаңалық авторына сұрақ дайындауды ұсыныңыз.

Мысалы:

- Бұл қай жерде болды?
- Қашан болды?
- Ақпаратты кім жеткізді?
- Қанша адам қатысты?
- Неліктен болды?
- Әрі қарай не болды?

4-қадам

Әр топ бір жаңалықты тиісті деректермен толықтырады.

5-қадам

Топтар таңдаған нұсқасын таныстырады.

Талқылаңыз:

Қандай жаңалықтар түсініктірек бола түсті?

Неліктен?

Талқылау сұрақтары

1. Неліктен қысқа хабарлама түрлі болжам тудыруы мүмкін?
2. Көбінесе қандай мәліметтер жетіспеді?
3. Қысқа жаңалық әрдайым нашар бола ма?
4. Оқиғаны жақсырақ түсінуге қандай сұрақтар көмектеседі?

Әдістемелік нұсқау

Оқушылар ойлап тапқан толықтыруларды «дұрыс» деп бағаламаңыз. Бастысы — жаңалықты оқығанда туындаған сұрақтарға қисынды жауап беру.

Талқылау кезінде біртіндеп сыныпқа **жақсы жаңалық оқырманды тұспалдауға итермелемей, оқиғаның қалай болғанын түсінуге көмектеседі** деген ойды жеткізіңіз.

Негізгі түйін

- Рас ақпараттың өзі де толық болмауы мүмкін.
- Жақсы оқырман сұрақ қоюдан қорықпайды.
- Хабарламада тексеруге болатын деректер көп болған сайын оны түсіну де жеңіл болады.
- Маңызды ақпарат жетіспейтін болса, түйін жасауды кейінге қалдырған жөн.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен жақсы жаңалық деген ... екенін түсіндім.
- Бұдан былай жаңалық оқығанда алдымен ...
- Мен үшін ең пайдалы сұрақ ... болды.

Бейімдеу нұсқалары

13–15 жастағы оқушыларға

Топтарға толықтырылған жаңалықты бір-бірімен алмасуды ұсыныңыз. Басқа топтың міндеті — мәтінде автор жауап бермеген сұрақтар бар-жоғын анықтау.

Үй тапсырмасы

Қызық болып көрінген бір жаңалықты таңдаңыз. Қосымша ақпарат іздемеңіз. Бес сұрақ жазыңыз, ол сұрақтардың жауабы оқиғаны жақсырақ түсінуге көмектесетіндей болсын.

Практикада қолдану

Жаңалықтарда көбінесе тек негізгі ақпарат беріледі. Оқиғаны толық түсіну үшін оқырман өздігінен сұрақтар қойып, жетіспейтін мәліметтерді іздеуі керек. Мұндай қадам асығыс түйін жасаудан аулақ болуға көмектеседі.

1.3-практикалық тапсырма: Дерегі жоқ жаңалық

МАС машығы: негізгі деректерді қосалқы мәліметтен айыра білу және оқиганы түсіну үшін қандай ақпарат қажеттігін анықтау.

Оқушылардың жасы
10–12 жас

Күрделілік деңгейі
Негізгі

Ұзақтығы
15–20 минут

Жұмыс түрі
Шағын топпен жұмыс

Оқу пәндері

Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), тарих, қоғамтану.

Сабақ тақырыптары

Негізгі және маңызды емес деректер, жаңалықтың құрылымы, ақпараттың толықтығы.

Негізгі ұғым

Дерек — тексеруге болатын ақпарат.

Жақсы жаңалықта жеткілікті дерек болады, соған қарап оқырман **не, қайда, қашан, кімнің қатысуымен болғанын** және **қазіргі сәтте не белгілі екенін** түсінеді.

Маңызды деректер жетіспесе, жаңалық түсініксіз болады және қате түйін жасауға әкеп соғуы мүмкін.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- негізгі деректерді маңызды емес мәліметтен айыра алады;
- оқиганы түсіну үшін қандай ақпарат керегін түсіндіре алады;
- журналистердің неліктен алдымен маңызды ақпаратты айтып, содан кейін толықтыратынын түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жаңалықтар жазылған карталар;
- деректер мен толық ақпарат берілген бөлек карталар;
- команданың жұмыс парағы;
- үлестірме материалдарына арналған конверттер немесе папкалар (қалауына қарай).

Жағдай

Мектеп газетін дайындау кезінде техникалық қателік туындады.

Мәтіннің бір бөлігі сақталып, маңызды деректердің бір бөлігі өшіп қалды.

Сіздерге тапсырма — жаңалықты қалпына келтіру.

Дегенмен, мұқият болыңыздар:

картаның бәрі бірдей үйлеспейді.

1-КАРТА:

**Қала саябағында
ғылым фестивалі
өтті.**

**1-ДЕРЕК
1-жаңалық үшін:**

Шараға 600-ден астам
оқушы қатысты.

**2-ДЕРЕК
1-жаңалық үшін:**

Фестиваль сенбі күні өтті.

**3-ДЕРЕК
1-жаңалық үшін:**

Аяқталғаннан кейін көпшілік балмұздақ
жеуге барды.

**4-ДЕРЕК
1-жаңалық үшін:**

Ұйымдастырушылар робототехника мен
химия бойынша шеберлік сабақтарын
өткізді.

2-КАРТА:

**Мектепте жаңадан
медиа студия ашылды.**

3-КАРТА:

**Қалада экология
акциясы басталды.**

**1-ДЕРЕК
2-жаңалық үшін:**

Студияда мектеп жаңалықтары мен
подкасттар жазылады.

**1-ДЕРЕК
3-жаңалық үшін:**

Акция екі аптаға созылады.

2-ДЕРЕК 2-жаңалық үшін: Ашылуы 15 қыркүйекте болды.	2-ДЕРЕК 3-жаңалық үшін: Қатысушылар пластик қалдықтарын жинайды.
3-ДЕРЕК 2-жаңалық үшін: Ғимараттың қабырғасы көгілдір түске боялған.	3-ДЕРЕК 3-жаңалық үшін: Акциядан кейін концерт өтті.
4-ДЕРЕК 2-жаңалық үшін: Жобаны мектеп түлектері қолдады.	4-ДЕРЕК 3-жаңалық үшін: Оны қаланың жастар орталығы мен волонтерлер ұйымдастырды.

Тапсырма

Әр жаңалыққа:

1. Онсыз жаңалық толық болмайды дейтін карталарды таңдаңыз.
2. Қызықты, бірақ міндетті емес деген карталарды бөлек қойыңыз.
3. Таңдауыңызды түсіндіріңіз.

Жұмыс парағы

Жаңалық	Міндетті деректер	Қосымша мәліметтер	Неліктен мұндай шешім қабылдадыңыз?
1			
2			
3			

Орындау реті

1-қадам

Сыныпты топтарға бөліңіз және карталар жинағын таратыңыз.

2-қадам

Топтар жаңалықты оқып, деректер жазылған карталарды талқыға салады.

Қай мәліметтер міндетті түрде керек, ал қайсы қосымша мәлімет екеніне келісу маңызды.

3-қадам

Жұмысты аяқтағаннан кейін әр топ бір жаңалықты ұсынады және шешімін түсіндіреді.

4-қадам

Әр топтың жауабын салыстырыңыз.

Қосымша мәліметтер ылғи да керексіз бе, журналистер оны бәрібір пайдалана ала ма, талқыға салыңыз.

Талқылау сұрақтары

- Қай деректер ең маңызды болып шықты?
- Кейбір мәліметтер қызық болғанымен, неліктен оқиғаны түсінуге көмектесе алмайды?
- Оқиғаның болған жері немесе уақыты белгісіз болса, жаңалықты түсінікті деуге бола ма?
- Негізгі деректерді алып тастап, тек қана толықтырған мәтінді қалдырса, не өзгереді?

Әдістемелік нұсқау

Оқушыларға қай карталардың дұрыс екенін айтпаңыз. Топтардың пікірі екіге жарылса, таңдауын дәйектеуді ұсыныңыз.

Маңызды емес деген мәліметтер де пайдалы болуы мүмкін екеніне назар аудартыңыз, алайда ол үшін алдымен оқырман оқиға туралы негізгі ақпаратпен танысуы керек.

Негізгі түйін

- Деректер не болғанын түсінуге көмектеседі.
- Барлық ақпарат бірдей маңызды емес.
- Жақсы жаңалықта алдымен негізгі мәселе айтылып, содан кейін жай-жапсары баяндалады.
- Түйін жасар алдында негізгі деректердің жеткілікті екеніне көз жеткізу маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай жаңалық оқығанда бірінші кезекте ... назар аударамын.
- Мен үшін ең қиынға соққаны ...

Бейімдеу нұсқалары

13–15 жастағы оқушыларға

Әр жаңалыққа субъективті баға берілген екі картадан қосыңыз (мысалы: «Бұл жылдың үздік шарасы болды» немесе «Бәрі риза болып тарады»). Оқушыларға мұндай сөйлемдер неліктен жаңалықтың негізгі дерегі бола алмайтынын талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Кез келген жаңалықты оқып, ондағы ақпаратты мынадай екі топқа бөліп көріңіз:

- негізгі деректер;
- қосымша мәліметтер.

Неліктен дәл осындай таңдау жасағаныңызды түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Жаңалық оқығанда, видеоролик көргенде немесе әлеуметтік желідегі хабарламаларды қарағанда негізгі ақпаратты маңызды емес мәліметтен ажырата білу маңызды. Бұл хабарламаның мәнін тезірек түсінуге және артық нәрселерге алданбауға көмектеседі.

1.4-практикалық тапсырма: Редактор шешеді

МАС машығы: неліктен бір оқиға жаңалық болып, енді бірі болмайтынын түсіну, қандай белгілер оқиғаның қоғамдық маңызы болуына әкелетінін түсіндіру.

Оқушылардың жасы
10–12 жас

Оқу пәндері
Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), тарих, қоғамтану, информатика.

Күрделілік деңгейі
Негізгі

Ұзақтығы
10–25 минут

Сабақ тақырыптары
Жаңалықтың құндылығы, ақпаратты іріктеу, редакция жұмысы.

Жұмыс түрі
Топпен жұмыс

Негізгі ұғым

Жаңалықтың құндылығы. Кез келген оқиға жаңалыққа айналмайды. Әдетте редакциялар қоғам мүддесін көрсететін, ерекшелігі бар, көпшілікке қатысы бар немесе қоғам өміріне ықпал ететін оқиғаны таңдайды.¹

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- неліктен редакциялар бір оқиғаны таңдап, басқасын жарияламайтынын түсінеді;
- қоғам мүддесі мен жеке мүддені білдіретін оқиғаны ажырата біледі;
- жаңалықтарды іріктеген уақытта пікірін дәйектей алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- оқиғаның сипаттамасы жазылған карталар жинағы (әр топқа бір жинақтан);

¹ Бейімделді: Harcup, T., & O'Neill, D. (2017). *What is News? News values revisited (again)*. *Journalism Studies*, 18(12), 1470–1488.

- жаңалықтарды іріктеуге арналған жұмыс парағы;
- проектор немесе экран (қалауына қарай, жалпы талқы жасау үшін).

Жағдай

Сіздер — мектептің жаңалықтар сайтының редакциясысыздар.

Бүгін көптеген әртүрлі оқиға болды, бірақ басты бетте **үш жаңалыққа** ғана орын бар.

Сіздерге тапсырма — оқырман бірінші кезекте қандай оқиғаны көруі керегін шешу.

Карталар

**1. Мектепте жаңадан
робототехника кабинеті
ашылды.**

**2. Қаладағы саябақта
жаңадан 300 ағаш егілді.**

**3. Бір оқушы
математикадан бестік
алды.**

**4. Қалада қатты боран
болуы ықтимал.**

**5. Мектеп командасы
облыстық турнирде
жеңіске жетті.**

**6. Кітапханаға жаңа
кітаптар түсті.**

**7. Мұғалім жаңа
автокөлік сатып алды.**

**8. Қаланың орталық
көшесі уақытша
жабылады.**

9. Мектеп асханасында жаңа ас мәзірі пайда болды.

10. Көрші ауданда жаңадан балалар алаңқайы ашылды.

Тапсырма

Карталарды талқылаңыз және оларды үш топқа бөліңіз.

1. Міндетті түрде жаңалық болады.

2. Белгілі бір шарттар орындалса, жаңалық болуы мүмкін.

3. Жаңалық болмайтын шығар.

Осыдан кейін мектеп сайтының басты бетіне жариялайтын **үш ең маңызды жаңалықты** таңдаңыз.

Таңдауыңызды түсіндіріңіз.

Жұмыс парағы

Оқиға	Біздің шешім	Неліктен?

Орындау реті

1-қадам

Сыныпты топтарға бөліңіз.

Карталарды таратыңыз.

2-қадам

10 минут ішінде топтар әр оқиғаны талқылап, карталарды үш топқа бөледі.

3-қадам

Әр топ басты бетке жариялаймыз деп шешкен үш оқиғаны таңдап алады.

4-қадам

Топтар өзінің шешімін таныстырады.

Талқылау кезінде мұғалім мынадай сұрақтар қояды:

- Неліктен дәл осы оқиғаны таңдадыңыздар?
- Бұл жаңалық кімдер үшін маңызды?
- Егер мектептің емес, қаланың сайты болса, таңдау өзгере ме?

Талқылау сұрақтары

- Неліктен әр редакция әртүрлі жаңалықты таңдай алады?
- Маңызды оқиғаның барлығы бірдей жаңалыққа айнала ма?
- Әлдебір оқиға белгілі бір аудитория үшін маңызды болғанымен, екіншісіне қызықсыз болуы мүмкін бе?
- Редакциялар неліктен аудиторияның мүддесін есепке алуы керек?

Әдістемелік нұсқау

Жауаптарды дұрыс немесе бұрыс деп бағаламаңыз. Басты міндет — оқушыларды таңдауын дәйекті жеткізуге үйрету және редакция саясаты аудитория мен басылымның мақсатына тәуелді екенін түсіну.

Талқылағаннан кейін жаңалықтың құндылығы оның ерекшелігінде ғана емес, оқырманға маңызды болуына байланысты екеніне назар аудартыңыз.

Негізгі түйін

- Кез келген оқиға жаңалыққа айналмайды.
- Редакциялар материалды аудиториясының мүддесін есепке ала отырып іріктейді.
- Бір оқиғаның құндылығы әр ақпарат құралы үшін әртүрлі болуы мүмкін.
- Жаңалықтарды іріктегенде оқиғаның ерекшелігін ғана емес, қоғамдық маңызын да ескеру қажет.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бәрінен бұрын таңғалдырған нәрсе ...
- Егер мен редактор болсам, бірінші кезекте ... назар аударар едім.

Бейімдеу нұсқалары

13–15 жастағы оқушыларға әр топқа әртүрлі редакция болуды (қала газеті, мектеп сайты, спорт порталы, экология журналы) және жаңалықты аудиториясын есепке ала отырып таңдауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Кез келген жаңалық сайтының басты бетін ашыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

- Қандай үш жаңалық бірінші тұр?
- Неліктен осы үшеуі мейлінше маңызды болып шықты деп ойлайсыз?
- Бұл сайт қай аудиторияға қызық болуы мүмкін?

Практикада қолдану

Күн сайын БАҚ редакциялары қандай оқиғаларды жаңалық етіп беретінін шешеді. Бұл ретте қоғамдық маңызы, аудиторияның қызығушылығы және ақпараттың өзектілігі ескеріледі. Осы принциптерді түсіну заманауи медианың жұмысын жақсырақ түсінуге көмектеседі.

1.5-практикалық тапсырма:

Оқырманға арналған қақпан

МАС машығы: кликбейтті тану және материалдың тақырыбы оқырман назарына қалай ықпал ететінін түсіну.

Оқушылардың жасы
10–12 жас

Оқу пәндері
Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), тарих, қоғамтану, информатика.

Күрделілік деңгейі
Негізгі

Сабақ тақырыптары
Тақырыптар, медиа мәтін, ақпаратты беру тәсілінің ықпалы.

Ұзақтығы
15–20 минут

Жұмыс түрі
Топпен жұмыс және әрі қарай талқылау

Негізгі ұғым

Кликбейт — оқырманның назарын аудартып, мақаланы ашуға итермелеу мақсатында әдейі қойылатын тақырып. Мұндайда көбінесе шиеленісті жағдай, күшті эмоция тудыратын жайттар, әсірелеп көрсету немесе әлденені жасырып қалу тәсілі қолданылады.²

Кликбейттің **бәрі ақпарат жалған дегенді білдірмейді**. Алайда мұндай тақырыптар адамды материалдың мазмұнын ойлап жатпастан оны ашуға итермелейді.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- кликбейт деген не екенін түсіндіріп бере алады;
- кликбейт белгісі бар тақырыптарды тани алады;
- эмоцияға әсер ететін сөз мақаланы ашуға қалай ықпал ететінін түсінеді;
- тақырып үнемі материалдың мазмұнын көрсете бермейді деген түйін жасайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- тақырыбы және тиісті мәтіні бар жаңалықтар;
- талдау жасауға арналған жұмыс парағы;
- проектор немесе экран (мысалдарды көпшілікпен талқылаған жағдайда).

Жағдай

Мектеп сайтының редакциясы жаңалықтар топтамасын дайындап жатыр. Бас редактор кейбір тақырыптар басқасынан гөрі көбірек назар аудартатынын байқады.

Сіздерге тапсырма — **неліктен бір тақырыпты бірден ашқың келетінін, ал басқасы неге олай емес екенін** анықтау.

² Бейімделді: UNESCO. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media & Information Literacy Curriculum for Educators & Learners*. Paris: UNESCO, 2021.

Тақырыптар жазылған карталар

Тақырыптарды оқыңыз.

Ақпараттың растығын талқыламаңыз. Қазір қай тақырып басқалардан гөрі көбірек назар аудартатынын және оның себебін түсіну маңызды.

Қала саябағында жаңа спорт алаңқайы ашылды.

Ғалымдар адам достарының ортасында неліктен көп күлетінін анықтады.

Мүмкін емес! Бұл әдет таңғы уақытыңызды түбегейлі өзгертуі мүмкін.

Мектепте зерттеу жобаларының конкурсы өтті.

Қалалық сайыста **мұндай нәтиже болатынын ешкім күткен жоқ.**

Мамандар мектеп сөмкесін дұрыс таңдау тәсілдерін айтты.

Тек қана бүгін! Бүкіл қаланың аузында жүрген оқиғаны жіберіп алмаңыз.

Музейде ғарыш тақырыбына арналған көрме ашылды.

Сөздер жазылған карталар

Картадағы сөздерді қиып алыңыз. Оларды тақырыпты өзгертуге пайдаланып көріңіз.

МҮМКІН ЕМЕС

ШҰҒЫЛ

ТЕК ҚАНА БҮГІН

КҮТПЕГЕН ЖАҒДАЙ

ЕШКІМ КҮТКЕН ЖОҚ

ТАҢҒАЛАРЛЫҚ

ҚҰПИЯ

ШОК

МҮМКІН

БІРІНШІ РЕТ

Тапсырма

1-бөлім

Бірінші кезекте ашқыңыз келген **үш тақырыпты** таңдаңыз.

Таңдауыңызды түсіндіріңіз.

2-бөлім

Тақырыпты мейлінше тартымды ете түсетін сөздердің астын сызыңыз.

3-бөлім

Қалыпты тақырыпты алыңыз да, сөздер жазылған картаны пайдаланып, кликбейтке айналдырыңыз.

Мысалы:

Музейде ғарыш тақырыбына арналған көрме ашылды.

↓

Мүмкін емес! Ғарыш жанкүйерлерін таңғалдыратын көрме бүгін ғана ашық!

4-бөлім

Енді керісінше тапсырма орындаңыз.

Мағынасын сақтай отырып, екі кликбейт тақырыпты бейтарап ақпараттық тақырыпқа ауыстырыңыз.

Мысалы:

Қалалық сайыста мұндай нәтиже болатынын ешкім күткен жоқ.

↓

Қалалық сайыс аяқталды. №14 мектептің командасы жеңімпаз атанды.

Орындау реті

1-қадам

Оқушыларға өз бетінше ең тартымды үш тақырыпты таңдауды ұсыныңыз.

2-қадам

Жұпқа бөліп, неліктен дәл осыны таңдағанын талқылаңыз.

Шешімге қандай сөздер ықпал етті?

3-қадам

Сөздер жазылған картаны таратыңыз.

Екі бейтарап тақырыпты барынша тартымды болатындай етіп өзгертуді ұсыныңыз.

4-қадам

Керісінше әрекетті орындауды сұраңыз: екі тақырыптан кликбейт белгісін алып тастауды ұсыныңыз.

5-қадам

Нәтижені сыныппен бірге талқылаңыз.

Талқылау сұрақтары

- Қандай сөздер оқырманның назарын көбірек аударады?
- Бір материалға қалай әртүрлі тақырып қоюға болады?
- Кликбейт әрдайым ақпараттың жалған екенін білдіре ме?
- Эмоциясы қатты байқалатын тақырып көргенде не істейсіз?

Әдістемелік нұсқау

Жаттығуды орындағаннан кейін оқушылардың көпшілігі бір тақырыптарды таңдағанына назар аудартыңыз. Қандай тілдік тәсілдер мейлінше тиімді болып шыққанын талқылаңыздар.

Кликбейт рас ақпаратта да қолданылуы мүмкін екенін баса айту маңызды. Тақырып оқырманды адастырса немесе онда материалда жоқ нәрсе айтылса, мәселе сонда.

Негізгі түйін

- Кликбейт — тақырып көмегімен назар аударту тәсілі.
- Эмоцияға әсер ететін сөз мақаланы ашуға ықпал етуі мүмкін.
- Тартымды тақырып ақпараттың растығы туралы түйін жасауға мүмкіндік бермейді.
- Жарияланымды бөлісу немесе түйін жасау алдында материалды толық оқып шығу пайдалы.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен кликбейт деген ... екенін білдім.
- Бұдан былай айғайлап тұрған тақырып көрсем, ...
- Бәрінен бұрын таңғалдырған нәрсе ...

Бейімдеу нұсқалары

13–15 жастағы оқушыларға

Топтарға бір жаңалыққа екі тақырып жазуды ұсыныңыз, оның біреуі ақпараттық, екіншісі кликбейт болсын. Содан кейін жұмыстарды алмасып, әр топтың қандай тілдік тәсілдерді қолданғанын және одан мазмұн қалай өзгергенін талқылаңыздар.

Үй тапсырмасы

Күні бойы интернетте алдыңыздан шыққан жаңалықтардың тақырыптарына мән беріп жүріңіз. Айрықша сәтті болып көрінген немесе, керісінше, адастыратын бір тақырыпты таңдаңыз. Таңдауыңызды түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Тақырып — оқырманның көзіне бірінші түсетін зат. Адамның жазбаны ашу-ашпауы және алғашқы әсерінің қандай болуы көбінесе тақырыпқа байланысты. Сондықтан да тақырып ақпаратты қабылдауға қалай ықпал ете алатынын түсіну маңызды.

1.6-практикалық тапсырма: Бір көрініс — түрлі тарих

МАС машығы: ақпаратты қабылдау кезінде контексті түсіну.

Оқушылардың жасы

10–12 жас

Күрделілік деңгейі

Негізгі

Ұзақтығы

15–20 минут

Жұмыс түрі

Шағын топпен жұмыс

Оқу пәндері

Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), тарих, қоғамтану, өнер.

Сабақ тақырыптары

Контекст, көрнекі ақпарат, медиа мәтінді жеткізу.

Негізгі ұғым

Контекст — хабарламаны, фотосуретті, видеоны немесе пікірді дұрыс түсінуге көмектесетін қосымша ақпарат. Мысалы, болған оқиғаның орны, уақыты, оқиғаға қатысы бар адамдар мен мән-жайлар, оның себебі контекстке жатады.

Контекст белгісіз болса, ақпаратты басқаша түсініп қалуға болады.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- контекст деген не екенін түсіндіре алады;
- сипаттамасы жоқ сурет адастыруы мүмкін екенін түсінеді;
- суретті дұрыс түсінуге қандай ақпарат жетіспейтінін анықтай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- сипаттамасы жоқ фотосуреттер (әр топқа біреу немесе бірнешеу);
- фотосуреттің контекст сипаттамасы бар толық нұсқасы;
- проектор немесе экран, болмаса сапасы жақсы басылған сурет;
- оқушылардың болжамдарын жазып отыруға арналған жұмыс парағы.

Жағдай

Мектеп сайтының редакциясына фотосуреттер келіп түсті, бірақ олардың жазуы ауысып кетіпті. Сіздерге тапсырма — қай сипаттама қай фотосуретке сай келетінін анықтау және таңдауды түсіндіру.

Содан кейін редактор дұрыс сипаттамаларды көрсетеді.

Карталар

1

КАРТА

Қай сипаттама мейлінше дәл келеді?

- ☐ А. Құлап қалған велосипедшіге жүргіншілер көмек көрсетуде.
- ☐ Б. Спорт мерекесіне қатысушылар алғашқы көмек көрсетуді бейнелеуге дайындық үстінде.
- ☐ В. Велосипедпен серуендеп қайтқан Достар демалып отыр.

Негізгі?

? Дұрыс жауапты таңдадық дей аламыз ба?

☐ Иә ☐ Жоқ

Негізгі? _____

2

КАРТА

Қай сипаттама мейлінше дәл келеді?

- ☐ А. Тұрғындар экология акциясына қатысуда.
- ☐ Б. Жоғары сынып оқушылары мектептегі театрландырылған қойылымға дайындалуда.
- ☐ В. Конкурстың қатысушылар көрмеге арналған плакаттар жасауда.

Негізгі?

? Дұрыс жауапты таңдадық дей аламыз ба?

☐ Иә ☐ Жоқ

Негізгі? _____

3

КАРТА

Қай сипаттама мейлінше дәл келеді?

- ☐ А. Жарыста жеңіліп қалған қыз бала қамығып тұр.
- ☐ Б. Мектепте қойылым көрсететін актерлар эмоцияны көрсететін сахнаны бейнелеуде.
- ☐ В. Ұзақ уақыт ем алған қыз бала отбасымен кездесті.

Негізгі?

? Дұрыс жауапты таңдадық дей аламыз ба?

☐ Иә ☐ Жоқ

Негізгі? _____

Тапсырма

Әр суретке:

1. мейлінше дәл келетін сипаттаманы таңдаңыз;
2. таңдауыңыздың себебін түсіндіріңіз;
3. келесі сұраққа жауап беріңіз:

Дұрыс жауапты таңдадық деп сеніммен айта аламыз ба?

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ

Оқушыларды топтарға бөліңіз.

Карталарды таратыңыз.

2-КЕЗЕҢ

Топтар сипаттаманы таңдасын.

Әр шешімді дәйектеу керек.

3-КЕЗЕҢ

Талқылаудан кейін мұғалім:

Шын мәнінде бір ғана суретке қарап дұрыс сипаттаманы табу мүмкін емес екенін айтады.

Оқушылар мұны қалай қабылдағанын талқылаңыз.

4-КЕЗЕҢ

Топтарға дұрыс контексті табуға көмектесетін ақпараттар тізімін жасауды ұсыныңыз.

Мысалы:

- фото қашан түсірілген;
- қай жерде түсірілген;
- кім түсірген;
- оған дейін не болған;
- бұдан кейін не болды?

Талқылау сұрақтары

- Неліктен әр топ әртүрлі сипаттаманы таңдады?
- Дәл осындай шешім қабылдауға не итермеледі?
- Бір ғана суретке қарап бүкіл оқиғаны түсінуге бола ма?
- Сипаттамасы жоқ фотосуреттер неге кейде адамдарды адастыру үшін қолданылады?

Әдістемелік нұсқау

Дұрыс жауабы жоқ екенін алдын ала айтпаңыз.

Оқушылардың өздігінен екіұдай күйге тап болуы маңызды.

Талқылаудан кейін мәселе «дұрыс сипаттаманы» іздеуде емес, **дұрыс түйін жасауға бір сурет жеткіліксіз** екенін түсінуде.

Негізгі түйін

- Фотосурет бір ғана сәтті бейнелейді.
- Суретке қатысты контекст болмаса, оны түрліше түсінуге болады.

- Түйін жасамас бұрын суреттің қайда, қашан және қандай жағдайда түсірілгенін білу маңызды.
- Контекст қате түйін мен манипуляцияға ұрынбауға көмектеседі.

Рефлексия

Сөйлемді жалғастырыңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен фотосурет ... екенін түсіндім.
- Бұдан былай ерекше сурет көрсем, ...
- Мен үшін күтпеген жағдай ... болды.

Бейімдеу нұсқалары

13–15 жастағы оқушыларға

Жаңалықтар агенттігінен алынған сипаттамасы жоқ шынайы фотосуреттерді (авторлық құқықты сақтай отырып) қолданыңыз. Талқылаудан кейін түпнұсқа сипаттамаларды көрсетіңіз және оны оқушылардың тұспалымен салыстырыңыз.

Үй тапсырмасы

Жаңалықтарда немесе әлеуметтік желіде жарияланған фотосуретті табыңыз.

Ойланыңыз:

- Фотосуретте бейнеленген сәтке дейін не болды?
- Одан кейін не болуы мүмкін?
- Жағдайды толық түсінуге қандай қосымша мәлімет жетпей тұр?

Практикада қолдану

Күн сайын әлеуметтік желілер мен ақпарат құралдарында фотосуреттер мен видеороликтер жарияланады. Контексті ескере білу қате түйін жасаудан сақтандырады және көрнекі ақпаратқа мейлінше сын көзбен қарауға көмектеседі.

2-БЛОК. Біздің ақпаратты қабылдауымыз қалай қалыптасады?

Блоктың мақсаты

Бұл блок неліктен бір ақпаратты әр адам әртүрлі қабылдайтынын түсінуге көмектеседі. Жаттығуларды орындай отырып, оқушылар ақпараттық шу, когнитив бұрмалау, ақпарат көпіршігі мен медианы тұтыну дағдылары біздің қабылдауымызға қалай ықпал ететінін біледі, ойлау жүйесіндегі жиі кездесетін қателіктерді тануды және ақпаратты мейлінше саналы түрде сараптауды үйренеді.

2.1-практикалық тапсырма: Ақпараттың ұясы

МАС машығы: ақпараттық шуды тани білу және ақпараттың көптігі назарымыз бен жадымызға қалай ықпал ететінін түсіну, хабарламаны сараптау қабілеті.

Оқушылардың жасы

11–16 жас

Күрделілік деңгейі

Негізгі

Ұзақтығы

20–25 минут

Жұмыс түрі

Топпен рөлдік жұмыс.

Оқушы саны 10 адамнан жоғары (ең дұрысы — бүкіл сынып)

Оқу пәндері

Қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), информатика, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Ақпараттық шу, назар, ақпаратты қабылдау.

Негізгі ұғым

Ақпараттық шу — бір мезгілде немесе жүйесіз келіп түсетін көп мөлшердегі ақпарат. Мұндай жағдайда зейінді шоғырландыру, маңызды жаңалықты бөліп қарау, ақпаратты есте сақтау және дұрыс шешім қабылдау қиынға түседі.

Біз күн сайын әлеуметтік желі, мессенджер, жаңалықтар таспасы, жарнама мен хабарлама түріндегі ақпараттық шудың құрсауындамыз.

Білім беру мақсаты

Жаттығуды орындағаннан кейін оқушы:

- ақпараттық шудың не екенін түсіндіре алады;
- ақпараттық шу ақпаратты қабылдауға қалай ықпал ете алатынын сипаттай алады;
- ақпараттық жүктемені азайту тәсілдерін ұсына алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- 5–6 әртүрлі жаңалық (әрқайсы А4 парақтың жарты бетіндей);

- **бал арасының** суреті бар қапсырма немесе карта (5 дана);
- **гүлдің** суреті бар бір дана қапсырма немесе карта;
- қажет болған жағдайда секундомер немесе таймер.

Жаңалықтар:

- әртүрлі тақырыпта;
- бала жасына сай түсінікті;
- өзекті;
- қайғылы оқиғаларға қатысы жоқ болуы керек.

Мысалы:

- спорт жаңалығы;
- ғылыми жаңалық;
- ауа райы;
- мәдени оқиға;
- экология саласының жаңалығы;
- технология туралы жаңалық.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ

Мұғалім ерікті алты баланы шақырады.

Бесеуі «**Бал арасы**» картасын алады.

Біреуі «**Гүл**» картасын алады.

Жаттығудың мәні неде екенін **түсіндірмейді**.

2-КЕЗЕҢ

Әр «ара» бір жаңалықтан алады.

Танысуға бір минут уақыт беріледі.

3-КЕЗЕҢ

Мұғалім ережені түсіндіреді.

Белгі берілгеннен кейін «аралар» бір мезгілде «гүлдің» айналасында қозғалып, **жаңалығын дауыстап оқи бастайды**.

Барлық «ара» өзінің жаңалығын жеткізуге тырысып, жаңалықты мәнерлеп оқиды.

«Гүл» мұқият тыңдап, мейлінше көп ақпаратты есінде сақтап қалуға тырысуы керек.

Ұзақтығы — 60–90 секунд.

4-КЕЗЕҢ

Белгі берілген сәтте оқу тоқтайды.

Мұғалім тек қана «гүлге» сұрақ қоя бастайды.

Мысалы:

- Қандай жаңалық есте қалды?
- Онда не туралы айтылды?
- Қандай фактілерді естідіңіз?
- Қай жаңалық мейлінше түсінікті болып көрінді?
- Қай хабарлама рас екенін айта аласыз ба?

5-КЕЗЕҢ

Осыдан кейін бүкіл сыныпқа сұрақ қояды.

- Қазір қандай нәрсені бақыладыңыздар?

- «Гүлге» неліктен қиын соқты?
- Бір уақытта бірнеше ақпаратты сапалы деңгейде қабылдауға бола ма?
- Күнделікті өмірде осыған ұқсас жағдай қай жерде болады?

Талқылаудан кейін мұғалім **«ақпараттық шу»** деген терминді айтады.

Қосымша тапсырма

Топпен жұмыс істеп, ақпараттық шудың ықпалын азайтуға көмектесетін тәсілдердің тізімін түзіңіз.

Мысалы:

- артық хабарландыруды өшіру;
- материалды бір ашқанда оқу;
- сенімді ақпарат көздерін таңдау;
- ақпаратпен жұмыс істегенде үзіліс жасау;
- маңызды хабарландыруларды бір мезгілде емес, кейінірек тексеру.

Талқыдан кейін әр топ идеясын ортаға салады.

Талқылау сұрақтары

- Жаттығуды орындау кезінде не нәрсе қиындық тудырды?
- Неліктен бір сәтте бірнеше хабарламаны қабылдау миға қиынға түседі?
- Жағдайды дұрыс түсіну үшін әрдайым мол ақпарат қажет пе?
- Ақпарат ағынына «батып» кетпеуге қандай дағдылар көмектеседі?

Негізгі түйін

- Ақпарат ағынының көптігі оның сапасы жоғары екенін білдірмейді.
- Бір мезгілде бірнеше ақпаратты қабылдау зейінді нашарлатады және есте анық сақтауға кедергі келтіреді.
- Ақпараттық шу ақпаратты талдау мен тексеруді қиындатады.
- Ақпаратты саналы түрде қабылдау мейлінше дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай бір мезгілде көптеген ақпаратты көрген кезде ...
- Жаңалықты жақсырақ түсіну үшін ... керек.

Бейімдеу нұсқалары

15–17 жастағы оқушыларға

Бірінші раундтан кейін «гүлге» **бір** жаңалықты таңдауды және жаңалық авторынан тыныштықта тағы бір рет оқып беруді өтінуін ұсыныңыз.

Содан кейін талқылаңыз:

- Не өзгерді?
- Ақпаратты қаншалықты дәл түсінді?
- Ақпаратты қабылдау сапасы неліктен артты?

Бұл оқушыларға зейінді шоғырландырудың маңызы жөнінде өз бетінше түйін жасауға көмектеседі.

Үй тапсырмасы

Бір күн бойы цифрлық дағдыларыңызды бақылап жүріңіз.

Содан кейін жазыңыз:

- қай кезде бір сәтте бірнеше хабарлама немесе хабарландыру аласыз;
- сол кезде қандай сезімде боласыз;
- шын мәнінде маңызды ақпаратқа назар аударуға қандай тәсілдер көмектеседі?

Әдістемелік нұсқау

Жаттығуды бастағанға дейін «**ақпараттық шу**» терминін түсіндірмеңіз. Оқушылар **алдымен осы жағдайды басынан өткізіп**, содан кейін ол тәжірибенің ғылыми түсініктемесімен танысуы керек, оның білім берудегі құндылығы да осында.

Талқы кезінде есте қалған фактілер санын бағаламаңыз. Бастысы — оқушыларға ақпаратты қабылдау **неліктен** қиын болғанын сезінуге көмектесу.

Сыныпта бала саны көп болса, қатысушылардың рөлін алмастырып, жаттығуды қайталауға болады.

2.2-практикалық тапсырма: Ақпараттық диета

МАС машығы: ақпарат мазмұнын саналы түрде таңдау, ақпараттық гигиена ұғымының мәнін түсіну және күнделікті ақпарат тұтыну зейініміз бен эмоциялық жай-күйімізге қалай ықпал ететінін бағалау.

Оқушылардың жасы
12–17 жас

Оқу пәндері
Қоғамтану, информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
30–35 минут

Сабақ тақырыптары
Ақпараттық гигиена, медиа тұтыну, цифрлық дағдылар.

Жұмыс түрі
Командамен жұмыс.
Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Ақпараттық гигиена — адамға ақпаратты қауіпсіз әрі дұрыс тұтынуға көмектесетін саналы әдеттер: сапалы дерек көздерін таңдау, ақпараттық жүктемені шектеу, мәліметтерді тексеру және тұрақты ақпарат ағыны кезінде үзіліс алу.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпараттық гигиена деген не екенін түсінеді;
- өзінің ақпарат қабылдау әдеттерін саралай алады;
- әртүрлі контенттің зейінге және көңіл-күйге қалай әсер ететінін бағалай алады;
- медиа тұтыну әдеттерін мейлінше саналы етудің жолдарын ұсына алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- «Ақпараттар күні» карталар жинағы (әр командаға бір жинақтан);

- команданың жұмыс парағы;
- А3 парақ;
- маркер;
- таймер.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Бір күнге — 10 ғана карта

Әр команда түрлі ақпарат түрі бар **20 карта** алады.

Мысалы:

ЖАҢАЛЫҚТАР	ҚЫСҚА ВИДЕО
МЕССЕНДЖЕРДЕ ХАТ АЛМАСУ	ПІКІРЛЕР
МЕМДЕР	ПОДКАСТ
ДЕРЕКТІ ФИЛЬМ	ҒЫЛЫМИ МАҚАЛА
МУЗЫКАЛЫҚ КЛИПТЕР	ЖАРНАМА

КОМПЬЮТЕР ОЙЫНЫ	СҰХБАТ
САЯХАТШЫ БЛОГЫ	СПОРТ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ
АУА РАЙЫ	ОТБАСЫЛЫҚ ЧАТТАҒЫ ТАЛҚЫ
СЕРИАЛ	КІТАП
ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР	ХОББИ ТУРАЛЫ ВИДЕО

Мұғалім былай дейді:

Бүгін 10 картаға ғана уақыттарыңыз бар делік. Сіздің ақпараттар күніңізде не қалатынын таңдаңыз.

Талқылауға берілетін уақыт — **10 минут.**

2-КЕЗЕҢ. Таңдауды қорғау

Әр команда өзінің «ақпараттық диетасын» ұсынады.

Мына жайттарды түсіндіру қажет:

- неліктен ақпараттың дәл осы түрлерін таңдады;
- неден бас тартпақ болды;
- қай ақпаратты алып тастау қиынға соқты?

3-КЕЗЕҢ. Күтпеген өзгеріс

Мұғалім былай деп хабарлайды:

Ақпараттар уақытының жартысы жоғалып кетті деп елестетіңіздер. Енді бар болғаны 5 карта таңдау керек.

Командалар қайтадан келісімге келіп, таңдауын қайта қарастыруы керек.

Берілетін уақыт — **5 минут**.

Осыдан кейін командалар өзгерісті қысқаша түсіндіреді.

4-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Талқылау аяқталғаннан кейін ғана мұғалім **«ақпараттық гигиена»** терминімен таныстырады.

Сыныппен бірге келесі мәселелерді талқылайды:

- неліктен ақпараттың саны ғана емес, сапасы да маңызды;
- ақпараттан демалыс алу неліктен маңызды;
- қандай әдеттер зейінді және сыни ойлауды сақтауға көмектеседі?

Жұмыс парағы

Нені қалдырдық?	Неліктен?	Неден бас тарттық?	Неліктен?

Талқылау сұрақтары

- Қандай дереккөзден бас тарту қиынға түсті?
- Күнделікті қай ақпарат расында да қажет?
- Ақпараттың көптігі әрдайым бәрінен хабардар болып жүруге көмектесе ме?
- Қандай контент түрі сабақ болады, ал қайсы назарымызды бұрады?
- Таңдауымызды бес картаға дейін қысқартуға тура келгенде не өзгерді?

Негізгі түйін

- Ақпараттың көптігі әрдайым оның сапалы екенін білдірмейді.
- Дерек көздерін дұрыс таңдау болып жатқан жағдайды дұрыс түсінуге көмектеседі.
- Ақпараттық гигиенаға ақпаратты тексеру ғана емес, сонымен қатар зейінді және уақытты дұрыс басқару да кіреді.
- Кейде ондаған қысқа хабарламаны көргеннен гөрі сапасы жақсы бір материалды оқу пайдалы.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Уақытымның көп бөлігін ... жұмсаймын.
- Осы сабақтан кейін өзгертсем дейтін бір әдетім ...

Әдістемелік нұсқау

Оқушылардың таңдауын «дұрыс» немесе «бұрыс» деп бағаламау маңызды. Жаттығудың мақсаты — әр адам күнделікті қандай ақпаратты тұтыну жөнінде шешім қабылдайтынын көрсету. Мұғалім дайын жауап ұсынбайды, қабылдайтын шешімнің салдарын талқылауға көмектеседі.

Туындайтын қиындықтар

- Ақпараттық гигиена көңіл көтеруден біржола бас тартуды білдіреді деп санау.
- Білім беру бағытындағы контент сапасына қарамастан әрдайым пайдалы деп есептеу.
- Әлеуметтік желіден толықтай бас тарту керек деген түйін жасау.

Бейімдеу нұсқалары

10–12 жастағы оқушыларға карта санын 16-ға дейін қысқартыңыз.

15–17 жастағы оқушылар таңдаған картаны тәулік ішінде бөліп, кешкі мезгілде медиа тұтыну ұйқыға, зейінге, эмоциялық жай-күйімізге қалай әсер ететінін талқылай алады.

Үй тапсырмасы

Бір күн ішінде медиа тұтыну бойынша шағын күнделік жүргізіп көріңіз.

Оған келесі мәліметтерді жазыңыз:

- қандай ақпарат көздерін пайдаландыңыз;
- олардың әрқайсына шамамен қанша уақыт жұмсадыңыз;
- қандай ақпарат шынымен де пайдалы болып шықты;
- қандай контент түрінен бас тарту маңызды ақпараттан айырмайды?

Практикада қолдану

Адам күн сайын ондаған шешім қабылдайды: кезекті хабарландыруды ашу керек пе, тағы бір видео көру қажет пе, жаңалық оқыған жөн бе, әлде үзіліс жасау керек пе? Бұл әдеттер біртіндеп адамның ақпараттық ортасын қалыптастырады, зейіні мен көңіл-күйіне және ақпаратты сыни тұрғыда қабылдау қабілетіне ықпал етеді.

2.3-практикалық тапсырма:

Барлық жерде алдыңнан шығатын сияқты

МАС машығы: оқиға туралы жиі есту оның расында да кең тарағанын білдірмейтінін түсіну; ақпараттық ортаның ықпалы қауіп-қатерді және оқиғаның маңызын қабылдауға ықпал ететінін сезіну.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Қоғамтану, математика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті.

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Сабақ тақырыптары

Когнитив қателіктер, ақпаратты қабылдау, сыни ойлау.

Ұзақтығы

25–30 минут

Жұмыс түрі

Жеке жұмыс және ары қарай талқылау. Қатысушылар саны қанша болса да бәрібір

Негізгі ұғым

Көз алдында болу әсері (availability heuristic). Әлдебір оқиға туралы жаңалықтардан, әлеуметтік желілерден немесе екеуара әңгімеден үнемі естіп жүргендіктен, кейде ол оқиға жиі кездесетіндей көрінеді. Адам оқиғаның кең тарағаны туралы статистикаға сүйеніп емес, оның тез есте қалуына қарап түйін жасайды.¹

Білім беру мақсаты

Жаттығуды орындағаннан кейін оқушы:

- оқиғаның өрбу барысын бағалау кезінде адам қателесуі мүмкін екенін түсіндіре алады;
- жеке қабылдау мен шынайы деректердің ара-жігін ажырата алады;
- шынайы жағдайды қабылдауға медиа кеңістік қалай ықпал ететінін түсінеді;
- көз алдында болу әсеріне өз бетінше мысалдар келтіре алады.

Дайындық

Мүмкіндігінше мына мәліметтерді дайындап қойған жөн:

- талқыланатын оқиға бойынша статистикадан 1–2 мысал (мысалы, жол апаттары мен әуе апатының саны);
- проектор немесе экран (статистиканы бүкіл сыныпқа көрсеткен жағдайда).

Статистиканы көрсету мүмкіндігі болмаса, мұғалім дайындап әкелген дерегін ауызша айта алады.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Жеке эксперимент

Мұғалім сыныпқа кезекпен үш тапсырма береді.

1-тапсырма.

Бір минут ішінде өзіңізге белгілі әуе апаттарын жазыңыз.

2-тапсырма.

Бір минут ішінде өзіңізге белгілі ірі жол апаттарын жазыңыз.

3-тапсырма.

Көршіңізбен талқыламастан, мына сұраққа жауап беріңіз:

Бұл оқиғалардың қайсы жиірек болады деп ойлайсыз?

2-КЕЗЕҢ. Талқылау

Мұғалім нәтижені талқылауды ұсынады.

Ықтимал сұрақтар:

¹ Бейімделді: Tversky, A., & Kahneman, D. (1973). *Availability: A heuristic for judging frequency and probability*. Cognitive Psychology, 5(2), 207–232.

- Қай тапсырма жеңіл болды?
- Әуе апаттарына қатысты мысалдар неліктен тез еске түсті?
- Бұл әуе апаттары көбірек болатынын білдіре ме?
- Әдетте мұндай оқиғалар туралы қайдан білесіз?

Талқылаудан кейін мұғалім статистика келтіреді (қажетіне қарай ел ішіндегі немесе әлемдегі өзекті статистика), ол жол апаттары айтарлықтай жиі болатынын, бірақ онша жариялана бермейтінін көрсетеді.

3-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Талқылаудан кейін ғана мұғалім терминді айтады:

Көз алдында болу әсері (availability heuristic).

Барынша қарапайым түсіндірмесі:

Біз қандай да бір оқиға туралы мысалды жылдам есімізге түсірсек, оны жиі кездесетін немесе мейлінше көп болатын оқиға сияқты қабылдаймыз. Біздің қабылдауымызға шынайы жағдаймен қатар, ол оқиғаның медиада қарқынды тарауы да ықпалын тигізеді.

4-КЕЗЕҢ. Өзің мысал келтір

Оқушылар жұппен жұмыс істеп, жаңалық немесе әлеуметтік желі қандай да бір мәселе жиі кездесетіндей әсер қалдырған жайттарды талқылайды және екі-үш мысалды жазады.

Жаттығудың мақсаты — мұндай мәселе «жоқ» екенін дәлелдеу емес, оқиға туралы жарияланған материалдар мен оның шынайы тарауы үнемі үйлесе бермейтінін көрсету екенін баса айтқан жөн.

Жұмыс парағы

Сұрақ	Жауап
Қандай оқиға жылдам еске түседі екен?	
Неліктен дәл сол оқиға еске түсті?	
Оқиға туралы жиі айтылуы қай кезде де оның жиі болатынын білдіре ме?	
Күнделікті өмірде мұндай әсерді қай жерден байқаймыз?	

Талқылау сұрақтары

- Неліктен кейбір оқиғалар басты жаңалыққа айналады?
- Сіздің парақшаңызда қай тақырыптар жиі көрініс береді?
- Материалдардың көптеп жариялануы әлем туралы түсінігімізді өзгерте ме?
- Жеке әсерімізбен шектелмей, статистикаға жүгінудің пайдасы неде?

Негізгі түйін

- Біздің миымыз оқиғаның болу ықтималдығын тек қана фактіге қарай емес, жадымызда жылдам қалуына орай да бағалайды.
- Оқиға туралы медиада жиі жазылуы ол оқиғаның басқалардан гөрі жиі кездесетінін білдірмейді.
- Жағдайға объективті баға беру үшін зерттеу мәліметтеріне, статистикаға және бірнеше сенімді дереккөзге жүгінген дұрыс.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған жайт ... болды.
- Бұдан былай жаңалықтардан бір тақырыпты үнемі көре бергенде ...
- Менің ақпараттық ортам неліктен ... түсіндім.

Әдістемелік нұсқау

Оқушыларды күйзеліске түсіретін немесе эмоциялық шиеленіс тудыратын мысалдарды келтірмеңіз. Ақпарат кеңістігінде тұрақты түрде тарайтын көпшілікке белгілі тақырыптарды таңдаған жөн.

Талқы кезінде медиа маңызды оқиғалар туралы баяндай отырып, маңызды қоғамдық қызмет атқаратынын баса айтқан жөн. Жаттығудың мақсаты — ақпарат құралдарын сынау емес, адам баласының ақпаратты қабылдау ерекшелігін түсіну.

Туындайтын қиындықтар

- Оқиға жаңалықтарда сирек кездессе, оның айтарлықтай маңызы жоқ деген қорытындыға келу.
- БАҚ әлемдегі жағдайды әдейі бұрмалап көрсетеді деп есептеу.
- Жеке әсерді объективті деректермен шатастыру.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға әуе апаттарымен байланысты мысалды осы жастағы балаларға жақын тақырыпқа ауыстыру, мысалы: «Қандай кең тараған челлендждер есіңе түсті?» және «Биыл мектепте қандай жобалар болды?».

15–17 жастағы оқушыларға талқыға түскен тақырыптардың бірі бойынша қосымша статистикалық деректерді табуды және оны сыныптың бастапқы болжамымен салыстыруды ұсынуға болады.

Үй тапсырмасы

Екі күн бойы жаңалықтар таспасында қандай оқиғалар көбірек кездесетініне назар аударыңыз. Мына сұрақтарға жазбаша жауап беріңіз:

- Олардың қайсы кең тарағандай болып көрінеді?
- Бір оқиға бойынша статистиканы тексеріңіз.

Практикада қолдану

Алаяқтыққа қатысты бірнеше жаңалықты көргеннен кейін барлық жерді алаяқтар жаулап алғандай көрінеді. Сирек кездесетін әлдебір ауру туралы бірнеше хабарламадан кейін ол ауру кең тарағандай сезіледі. Мұндай әсер біздің шешімдерімізге, үрейімізге және қоршаған ортаға деген қарым-қатынасымызға әсер етеді. Сондықтан жеке әсерімізді тексерілген деректермен салыстыру маңызды.

2.4-практикалық тапсырма: Ақпарат көпіршігі

МАС машығы: адам шектеулі әрі біртекті ақпаратты жеке мүддесіне, қоршаған ортасына, жазылымдары мен алгоритмдерге байланысты алуы мүмкін екенін түсіну.

Оқушылардың жасы

12–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

25–30 минут

Жұмыс түрі

Жеке жұмыс + топпен талқылау.

Қатысушылар саны қанша болса да бәрібір

Оқу пәндері

Қоғамтану, информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, география, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Ақпарат көпіршігі, ұсыныс алгоритмдері, ақпаратты әртүрлі дереккөзден алу.

Негізгі ұғым

Ақпарат көпіршігі

Ақпарат көпіршігі — адамның жеке мүддесі, әдеттері немесе көзқарасына сәйкес келетін ақпараттарды жиі кездестіруін сипаттайтын жағдай. Мұндай көпіршік пайдаланушының жазылымдары, достары, платформалардың ұсыныстары мен жеке әрекеттеріне, яғни қандай контентке лүпіл басқанына, нені қарағанына, жазған пікіріне және іздеу ұсыныстарына сай қалыптасуы мүмкін.²

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпарат көпіршігі деген не екенін түсіндіре алады;
- жеке ақпарат кеңістігі қандай дереккөзден тұратынын анықтай алады;
- әр адам әртүрлі жаңалық пен пікірді көруі мүмкін екенін түсінеді;
- ақпарат алу ортасын кеңейту тәсілдерін ұсына алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- «Менің ақпараттық карта» атты жұмыс парағы;
- түрлі-түсті қарындаш немесе фломастер (қалауына қарай);
- проектор немесе экран (картаны бүкіл сыныпқа көрсеткен жағдайда).

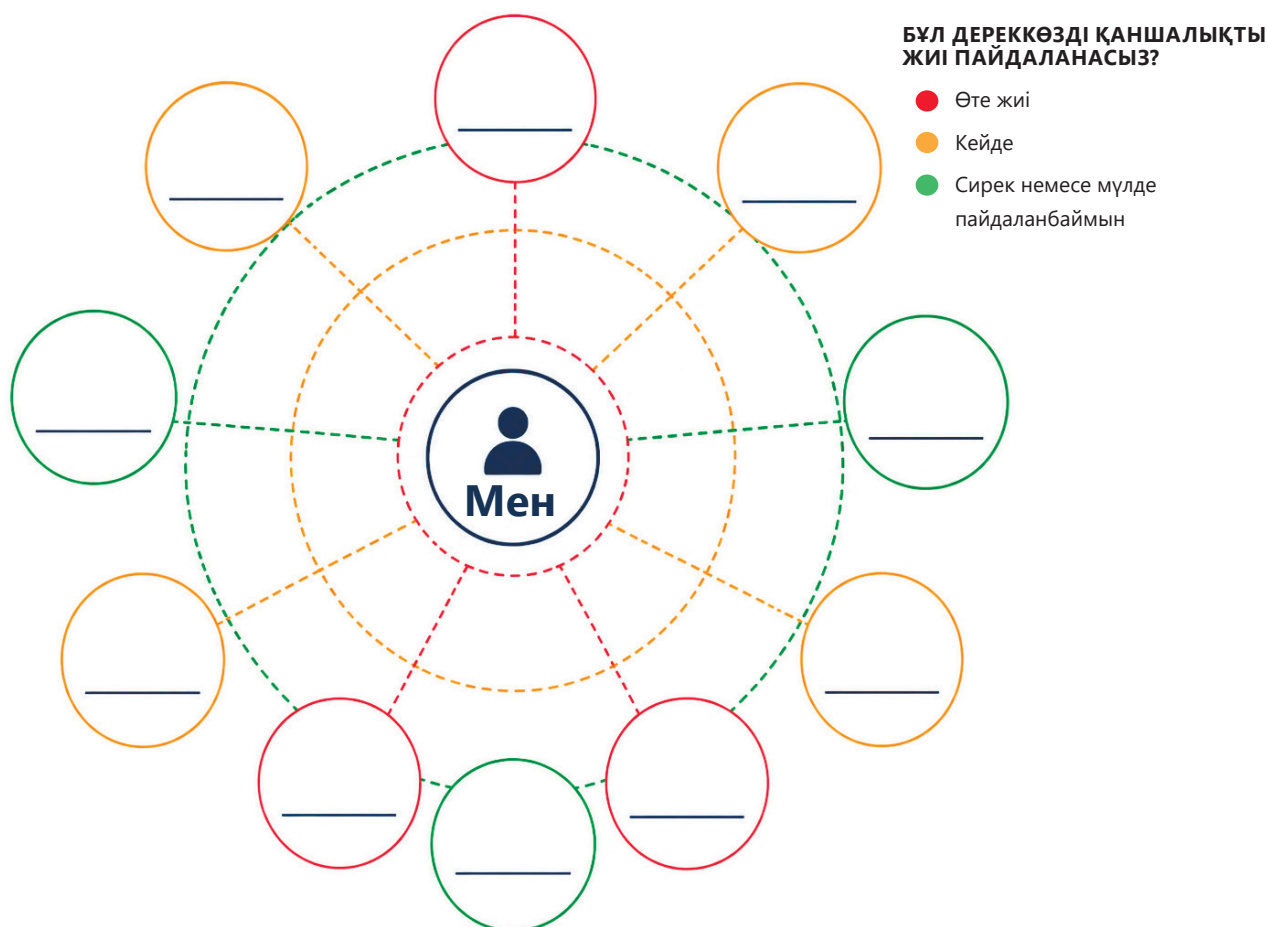
² Бейімделді: Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Менің ақпараттық карта — 12 минут

Нұсқаулық: ортадағы — сіз.

Жиі ақпарат алатын дерек көздерін белгілеңіз. Дереккөз орталыққа неғұрлым жақын болса, оны соғұрлым жиі пайдаланасыз. Шеңберлерге дереккөз атауын жазыңыз. Қалауыңызға қарай олардың арасындағы байланысты көрсету үшін бағыттауышты пайдаланыңыз.

Картаны талдаңыз.

- Қандай дереккөз орталыққа ең жақын орналасқан?
- Қандай дереккөз ең алыста?
- Ақпараттық ортаңызда қай тақырыптар басым?
- Көбінесе кімдердің пікірін естисіз?
- Ақпараттық ортаңызда жеткілікті көрініс таппаған немесе мүлдем кездеспейтін көзқарас бар ма?

Ақпараттық ортаның алуан түрлілігін бағалаңыз.

Келесі тұжырымдардың қайсымен келісетінін белгілеңіз:

- ☐ Ақпаратты әртүрлі дереккөзден аламын.
- ☐ Әдетте түрлі пікірді көремін.
- ☐ Ақпараттың дұрыстығын бірнеше дереккөз арқылы тексеремін.
- ☐ Жаңалықтардың басым бөлігін бір платформадан аламын.
- ☐ Осы тапсырманы орындағаннан кейін кей дереккөзді өте сирек пайдаланатынымды байқадым.

Нені өзгерте аламын?

Ақпараттық ортаңызды алуан түрлі етуге көмектесетін бір әрекетті жазыңыз

Топпен бірге талқылаңыз (қалауыңызға қарай):

Картада сізді не нәрсе таңғалдырды? Ақпараттық ортаңызда нені өзгерткіңіз келеді?

Негізгі қорытынды:

Әртүрлі дереккөзді пайдалану әлемді жан-жақты түсінуге және саналы, негізді шешім қабылдауға көмектеседі.

2-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру — 5 минут

Талқыдан кейін мұғалім «**ақпарат көпіршігі**» деген ұғыммен таныстырады және оның әрдайым белгілі бір мақсатта пайда болмайтынын түсіндіреді. Ақпарат көпіршігі көбінесе біртіндеп қалыптасады: белгілі бір контентті қарағаннан кейін платформа соған ұқсас басқа да материалдарды ұсынады, содан да жаңалықтар таспасы біртекті болып кетеді.

Талқылау сұрақтары

- Екі адамның жаңалықтар таспасы қалайша бір-біріне мүлдем ұқсамауы мүмкін?
- Жеке таспасында жиі кездесуіне орай адам «барлығы осы жөнінде айтып жүр» деген ойға қалуы мүмкін бе?
- Ақпарат көпіршігі несімен пайдалы болуы мүмкін?
- Ол нендей қауіп төндіруі мүмкін?
- Мейлінше әртүрлі ақпарат алу үшін не істеу керек?

Негізгі түйін

- Біздің ақпарат кеңістігіміз өздігінен қалыптаспайды.
- Жазылу, лүпіл басу, қарау мен ұсыныстар біз қарайтын контентке әсерін тигізеді.
- Ақпарат көпіршігі әртүрлі тақырып пен пікір туралы көзқарасымызды шектеуі мүмкін.
- Оқиғаны толығырақ білу үшін саналы түрде әртүрлі дерек көздері мен алуан түрлі пікірді іздеу керек.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен өзімнің жаңалықтар таспам ... екенін түсіндім.
- Енді мен ... тексергім келеді.
- Ақпарат кеңістігімді кеңейту үшін ...

Әдістемелік нұсқау

Оқушыларды жеке жазылымдарын немесе жазылған аккаунттарын көпшіліктің алдында ашуға мәжбүрлеу қажет емес екенін түсіну маңызды. Жаттығу бәріне жайлы болуы керек: оқушылар дерек көздері мен тақырып туралы жалпылама айта алады.

Ақпарат көпіршігін біржақты жағымсыз құбылыс ретінде көрсетпеңіз. Ол қызықты контентті тезірек табуға көмектесе алады, бірақ басқа көзқарас-пікірлерді толықтай шектесе, қиындық тудырады.

Туындайтын қиындықтар

- Ақпарат көпіршігі басқаларға ғана тән деп есептеу.
- Алгоритмдер адамның таңдауын толықтай бақылауда ұстайды деп ойлау.
- Кез келген жеке ұсыныстан қауіп көру.
- Қызықты контент пен алуан түрлі ақпарат кеңістігінің ара-жігін ажырата алмау.

Бейімдеу нұсқалары

10–12 жастағы оқушыларға жеңілдетілген нұсқаны ұсыныңыз: «Жаңалықтарды қайдан білемін?» деген нұсқаны ұсыныңыз және дереккөзді бес тармақпен шектеңіз.

15–17 лет жастағы оқушыларға талдауды қосыңыз: олардың ақпарат кеңістігінде қандай тақырыптар, пікірлер немесе адамдар тобы мүлдем жоқ деуге болады және сыни ойлау тұрғысынан мұның маңызы қандай?

Үй тапсырмасы

Бір күн бойы YouTube, TikTok, Instagram, Telegram немесе басқа бір платформадағы ұсынылған видеоларға назар аударыңыз.

Содан кейін жазыңыз:

- қай тақырыптар жиі қайталаанады;
- алгоритм неліктен дәл сол тақырыптарды ұсынады деп ойлайсыз;
- ақпарат кеңістігіңізді кеңейту үшін жаңадан қандай тақырып немесе дереккөз қоса алар едіңіз?

Практикада қолдану

Ақпарат көпіршігі әлеуметтік желіде, видео платформаларда, мессенджерде және тіпті адамның араласатын ортасында пайда болуы мүмкін. Үнемі бір бағыттағы пікірді көре беру басқа көзқарас жоқ дегендей әсер қалдырады. Жеке ақпарат кеңістігіндегі көпіршікті байқай білу оқиғаларды кең ауқымда қарастыруға және мейлінше дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі.

2.5-практикалық тапсырма:

Мұның қандай қатысы бар?

МАС машығы: талас-тартыс немесе пікірталас кезінде тақырыптан ауытқуды тани білу, жүйелі жауапты зейінді басқа мәселеге бұру әрекетінен ажырата білу.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

25–30 минут

Жұмыс түрі

Командамен жұмыс. Қатысушылар саны қанша болса да бәрібір

Оқу пәндері

Қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі (ағылшын), тарих, құқық негіздері.

Сабақ тақырыптары

Дәйектеу, логикалық қате, талқы кезіндегі манипуляция.

Негізгі ұғым

Тақырыптан тайқу («какнасчетизм» ағылш. *whataboutism*) — талқылаудан тайқу тәсілі. Сұраққа жауап беру орнына назарды басқа мәселеге бұруға тырысады немесе дәйекті жауап беру орнына «Сонда анау қайда қалады?» деуге көшеді.³

Мұндай тәсілдің басты мақсаты — назарды бастапқы сұрақтан басқаға бұру.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- тақырыптан тайқу жағдайларын тани алады;
- тақырыпты ауыстыру неліктен сұраққа жауап беруге жатпайтынын түсіндіріп бере алады;
- назар аударуға талпынудан дәйекті ажырата алады;

³ Бейімделді: Merriam-Webster. *Whataboutism*. Merriam-Webster.com Dictionary.

- жаңалықтарды, сұхбаттарды және көпшілік алдындағы сөздерді талдағанда осы машықты пайдалана алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- қысқа диалог жазылған карталар;
- жұмыс парағы;
- қайшы (карталар бір параққа басылған жағдайда);
- маркер.

Диалогтардың бір бөлігінде сұраққа нақты жауап болса, енді бір бөлігі тақырыптан ауытқиды.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Диалогтарды оқыңыз

Әр команда 8 картадан алады.

Мысалдар.

1-КАРТА

— Мектеп кітапханасы неліктен екі аптадан бері жабық тұр?
— Ал стадион маңындағы қоқысты көрдіңіздер ме?

2-КАРТА

— Автобус неліктен тағы да кешікті?
— Бүгін жолда апат болғандықтан, қозғалыс шектелді.

3-КАРТА

— Неге уәдеңізде тұрмадыңыз?
— Елдер мүлдем ештеңе істемейді.

4-КАРТА

— Мектеп сайтында неліктен көптен бері ақпарат жаңарған жоқ?
— Қазір бұл мәселемен жаңа қызметкер айналысып жатыр, апта соңына қарай жаңаруы керек.

5-КАРТА

— Шара кезінде неге су болмады?
— Былтыр тіпті микрофон да болмаған.

6-КАРТА

— Спортшыны неге ойыннан шығарды?
— Ол жарыс ережесінде көрсетілген тәртіпті бұзды.

7-КАРТА

— Пікірді неліктен өшірдіңіз?
— Басқалар неге одан да зорын жазып жатыр?

8-КАРТА

— Үй тапсырмасы неге әдеттегіден қиындау болды?
— Мұғалім бұл тақырып қосымша дайындықты қажет ететінін алдын ала ескертті.

2-КЕЗЕҢ. Сұрыптау

Командалар картаны екі топқа бөледі

А тобы

Дұрыс жауаптар.

Б тобы

Жауаптан ауытқу.

Орындауға берілетін уақыт — **7 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Ережені табыңыз

Мұғалім анықтама бермейді.

Сыныпқа мынадай сұрақ қойылады:

Екінші топтағы карталарға қандай ортақ белгі бар?

Талқыдан кейін оқушылар өздігінен болжам жасайды.

Содан кейін ғана «**тақырыптан тайқу**»/«**какнасчетизм**» термині айтылады.

4-КЕЗЕҢ. Өздерің ойлап табыңдар

Әр команда өздігінен екі қысқа диалог құрастырады:

- біреуі дұрыс жауаптармен;
- біреуі тақырыптан ауытқу түрінде.

Командалар дайындаған мысалдарын оқиды, басқалар қай нұсқа екенін табады.

Жұмыс парағы

Карта №	Дұрыс жауап	Тақырыптан тайқу	Неліктен?
1	☐	☐	
2	☐	☐	
3	☐	☐	
4	☐	☐	
5	☐	☐	

6	☐	☐	
7	☐	☐	
8	☐	☐	

Талқылау сұрақтары

- Неліктен кейде сұраққа жауап бергеннен гөрі, тақырыпты ауыстыра салу жеңіл көрінеді?
- Басқа жағдаймен салыстыру әрдайым жауаптан жалтару болып санала ма?
- Мұндай мысалдарды қай жерден кездестірдіңіз: интернетте, жарнамада, сұхбатта немесе күнделікті қарым-қатынаста?
- Талқы кезінде мұндай тәсілдерді тани білудің маңызы неде?

Негізгі түйін

- Кез келген жауап дұрыс болып саналмайды.
- Әңгімені басқа арнаға бұру бастапқы мәселені шешпейді.
- Ақпаратқа сын көзімен қарау үшін талқы қай кезде арнасынан ауытқып бара жатқанын білу маңызды.
- Бастапқы мәселеге орала білу мейлінше конструктив диалог орнатуға көмектеседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен бірінші рет ... байқадым.
- Бұдан былай талас-тартыс кезінде ... назар аударамын.
- Мен үшін ең күтпеген жағдай ...

Әдістемелік нұсқау

Саясат немесе кикілжің тақырыбынан басқа мысалдар табыңыз. Бастапқы кезде оқушылардың өміріне жақын жағдайларды талқылаған дұрыс. Тәсілді меңгергеннен кейін оқушыларға өз бетінше сұхбаттардан, мақалалардан немесе телеарнадағы пікірталастан мысал іздеуді ұсынуға болады.

Туындайтын қиындықтар

- Кез келген салыстыруды тақырыптан ауытқу деп санау.
- Қосымша дәйекті тақырыптан тайқумен шатастыру.
- Бұл тәсілді үнемі әдейі қолданады деген түйін жасау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға тұрмыста және мектепте кездесетін жағдайларды ғана мысал ету.

15–17 жастағы оқушыларға шынайы өмірден алынған сұхбат, көпшілік алдындағы сөз немесе әлеуметтік желідегі пікірді талдауды және онда осы тәсілдің бар-жоғын анықтауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Екі күн бойы әңгімелерге, сұхбаттарға, мақалаларға немесе интернеттегі пікірлерге назар аударып жүріңіз.

Тақырыптан ауытқу мысалдары кезіккен жағдайда мына жайттарды жазыңыз:

- бастапқы сұрақ;
- жауап;
- мұны неліктен тақырыптан ауытқу (немесе керісінше) деп санайтыныңызды түсіндіріңіз.

Егер мысал таба алмасаңыз, тақырыптан тайқуды көрсететін қысқа диалогты өзіңіз ойлап табыңыз.

Практикада қолдану

Тақырыптан ауытқуды сұхбаттардан, телеарнадағы пікірталастан, әлеуметтік желілердегі пікірлерден, отбасындағы әңгімеден және мектептегі талқыдан көруге болады. Бұл тәсілді тани білу екінші тараптың келтірген дәйектерін дұрыс түсінуге және басты сұрақты назарда ұстауға көмектеседі.

3-БЛОК. Ақпаратты қалай іздейміз және табамыз?

Блоктың мақсаты

Бұл блок оқушыларға ақпарат іздеудің негізгі кезеңдерін: сұрақты дұрыс қоюдан бастап, табылған мәліметтерді бағалауға дейін меңгеруге көмектеседі. Жаттығуларды орындай отырып, оқушылар ақпарат іздеудің тиімді жолдарын меңгереді, тиісті дереккөзді таңдай біледі, бастапқы дереккөзге шыға алады, қолда бар деректердің толықтығын бағалай біледі және түрлі ақпараттық міндеттерді шешу үшін іздеу стратегиясын жоспарлай алады.

3.1-практикалық тапсырма: Із кесушілер

МАС машығы: интернеттен ақпаратты тиімді іздеу, дұрыс сұрау сала отырып іздеу, сенімді дереккөзді таңдау және табылған ақпараттың сапасын бағалау.

Оқушылардың жасы
12–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
25–30 минут

Жұмыс түрі
Командамен жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары (3–6 команда болғаны жақсы)

Оқу пәндері
Информатика, тарих, география, биология, физика, химия, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі.

Сабақ тақырыптары
Ақпарат іздеу, іздеу жүйелері, іздеу сауалдары, ақпарат көздері, сенімді дереккөз, цифрлық әдеттер, зерттеу қызметі.

Негізгі ұғым

Іздеу сұрағы — ақпарат іздеу үшін пайдаланушы іздеу жүйесіне енгізетін сөз немесе сөз тіркесі.

Ақпарат көздері — қызықтыратын мәселе бойынша мәлімет алуға болатын адам, ұйым, мақала немесе ресурс. Түрлі дерек көзі әртүрлі міндетке жауап береді және толықтығы, өзектілігі және сенімділігі бойынша бір-бірінен ерекшеленуі мүмкін.

Бастапқы дереккөз — ақпаратты бірінші болып жариялаған дереккөз немесе оқиғаның тікелей куәгері: ресми құжат, бастапқы деректер, ұйымның мәлімдемесі, оқиға куәгерінің сөзі, түпнұсқа жазба және тағы басқа.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- тиімді жолмен сұрау сала алады;
- мейлінше қолайлы іздеу тілін таңдай біледі;
- түрлі іздеу стратегиясын қолдана алады;
- мейлінше сенімді ақпарат көзін анықтайды;
- дұрыс іздеу салу қалайша басқаша жұмыс істейтінін түсіндіре алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- тапсырмалар жазылған карталар жинағы (әр командаға бір жинақтан);
- әр командаға жұмыс парағы;
- смартфон, планшет немесе интернетке қосылған компьютер (әр командаға бір құрылғыдан);
- таймер.

Өзекті және тексеруге болатын материалдарды қолдана отырып, кемінде жылына бір рет сұрақтарды жаңартып тұру ұсынылады.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Іздеу

Әр командаға үш сұрақ жазылған карта беріледі.

10 минут ішінде:

- барлық сұраққа жауап табу;
- ақпарат көздерін жазу;
- қолданылған іздеу сауалдарын жазып алу керек.

Іздеу сауалын қанша рет қажеттілік туса, сонша рет өзгертуге болады.

2-КЕЗЕҢ. Жауаптарды өткізу

Уақыт аяқталғаннан кейін командалар жұмыс парағын тапсырады.

Интернетті пайдалану тоқтайды.

3-КЕЗЕҢ. Талдау

Мұғалім дұрыс жауаптарды келтіреді және дерек көздерін ұсынады.

Әр сұрақтан кейін мына жайттарды талқылау керек:

- алғашқы іздеу сауалы қандай болды?
- оны өзгертуге тура келді ме?
- іздеу қай тілде жүрді?
- неліктен дәл осы дереккөз таңдалды?

4-КЕЗЕҢ. Із кесушілерден кеңес

Әр команда ақпаратты жылдам табуға көмектесетін **бір кеңес** ұсынады.

Сабақ соңында мұғалім сыныппен бірге тиімді іздеу ережелерінің жалпы тізімін жасайды.

Карта мысалы

1-СҰРАҚ

2015 жылы ең қымбат бағаға сатылған сурет (картина) қандай? Туынды қалай аталады және оны кім сатып алды?

2-СҰРАҚ

2026 жылғы конкурс қорытындысы бойынша, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ магистратурасында оқуға қанша адамға мемлекеттік грант берілді?

3-СҰРАҚ

NASA дерегі бойынша, 2018 жылы Марстың ішкі құрылымын зерттей бастаған миссия қалай аталады?

Ескерту. Сұрақтар мысал ретінде берілген. Мұғалім өзекті және тексеруге болатын деректерді қолдана отырып, сұрақтарды ұдайы жаңартып отырғаны жөн.

Команданың жұмыс парағы

Сұрақ	Бірінші іздеу сұрағы	Сұрауды өзгертуге тура келді ме?	Іздеу қай тілде жүрді?	Дереккөз
1				
2				
3				

Бағалау критерийі

Критерий	Балл
Дұрыс жауап табылды	1
Сенімді дереккөз көрсетілді	1
Команда іздеу стратегиясын түсіндіре алды	1

Максимум — **9 балл**.

Талқылау сұрақтары

- Қандай іздеу сауалы ең сәтті болып шықты?
- Сұрауды өзгертуге тура келді ме? Неліктен?
- Басқа тілде іздеп көрдіңіз бе? Не өзгерді?
- Қандай сайттар мейлінше пайдалы болып шықты?
- Қандай дереккөзді бірден алып тастадыңыз? Неліктен?
- Қайсы қиын болды: жауап табу ма, сенімді дереккөзді анықтау ма?

Негізгі түйін

- Іздеу сапасы сұрауды дұрыс салуға байланысты.
- Бір сұрақтың жауабын түрлі жолмен іздеуге болады.
- Кейде басқа тілде іздеу дұрыс ақпаратты тезірек табуға көмектеседі.
- Сайттардың бәрі бірдей сенімді емес — ақпарат көзіне назар аудару маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Келесіде ақпарат іздеген уақытта ...
- Мен үшін іздеудің ең тиімді тәсілі ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Мүмкіндігінше түрлі іздеу стратегиясын талап ететін сұрақтарды таңдап алыңыз, мәселен, кілт сөздер бойынша іздеу, ресми сайттан іздеу, ағылшын тілінде іздеу немесе нақты бір тіркес бойынша іздеу.

Талқы кезінде жауаптың дұрыстығымен қатар, **оқушылар нәтижеге нақты қалай жеткеніне** назар аударыңыз. Жаттығудың білім беру бағытындағы басты құндылығы ақпарат іздеу процесін түсінуде жатыр.

Туындайтын қиындықтар

- Тым ұзын немесе тым жалпылама сұрауларды пайдалану.
- Сенімділігін бағалап жатпай, бірінші табылған сайтты таңдау.
- Ресми дерек көздерін қаперге алмау.
- Ақпаратты бірнеше дереккөз арқылы тексермеу.

Бейімдеу нұсқалары

12–13 жастағы оқушыларға

Мейлінше қарапайым сұрақтарды пайдаланыңыз және бір ғана іздеу жүйесімен жұмыс істеуге рұқсат беріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға

Бірнеше тілде іздеуді, түрлі дереккөзді салыстыруды немесе жазбаның бастапқы дереккөзін табуды талап ететін сұрақтарды қосыңыз.

Үй тапсырмасы

Жауабын бір ғана қарапайым сұрау салумен таба алмайтындай қызықты сұрақ ойлап табыңыз.

Содан кейін жазыңыз:

- алғашқы іздеу сауалы;
- ол қалай өзгерді;
- қандай дерек көздері мейлінше пайдалы болып шықты;
- қандай дереккөзді ең сенімді деп санайсыз және неліктен олай ойлайсыз?

Келесі сабақта сыныптастармен сұрақтарды алмасып, жауап табуға тырысыңыздар.

Практикада қолдану

Ақпарат іздеу — XXI ғасырдағы ең қажетті машықтың бірі. Ол үй тапсырмасын жасау, оқу орнын таңдау, медицинаға қатысты ақпарат іздеу, жаңалықтарды тексеру, тауарларды салыстыру және күнделікті шешім қабылдау кезінде керек. Ақпаратты дұрыс іздей білу уақытты үнемдеуге, мейлінше сапалы дерек көздерін табуға және дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі.

3.2-практикалық тапсырма: Бүлінген жаңалық

МАС машығы: қолдан-қолға өткен сайын ақпараттың қалай өзгеретінін түсіну және алғашқы дереккөзге жүгінудің неліктен маңызды екенін түсіндіру.

Оқушылардың жасы
11–16 жас

Оқу пәндері
Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, тарих, қоғамтану, шетел тілі.

Күрделілік деңгейі
Негізгі

Сабақ тақырыптары
Ақпаратты жеткізу, бастапқы дереккөз, ақпараттың растығы, тарихи дерек көздері, сыни ойлау, коммуникация.

Ұзақтығы
20–25 минут

Жұмыс түрі
Командамен эксперимент.
Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Бастапқы дереккөз — ақпаратты бірінші болып жариялаған дереккөз немесе оқиғаның тікелей куәгері: ресми құжат, бастапқы деректер, ұйымның мәлімдемесі, оқиға куәгерінің сөзі, түпнұсқа жазба және тағы басқа¹.

Кейінгі дереккөз — бастапқы дереккөзден алынған ақпаратты қайта баяндайтын, сараптайтын немесе түсіндіретін дереккөз².

Ақпаратты бұрмалау — жеткізу, баяндау немесе түсіндіру кезінде хабарлама мазмұнының өзгеруі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- жеткізу кезінде ақпараттың өзгеруі мүмкін екенін түсіндіре алады;
- бастапқы дереккөз бен баяндаушыны ажырата алады;
- бастапқы дереккөзге жүгінудің құндылығын түсінеді;
- ақпаратты бірнеше дереккөз арқылы тексерудің неліктен маңызды екенін түсіндіре алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- қысқа жаңалықтар жазылған карталар (әр командаға бір картадан);
- жұмыс парағы;
- бір парақ қағаз бен қалам;
- таймер.

Жаңалықтарда бірнеше дерек, дата, адам аты, сандар мен оқиғаның реті болуы керек, бірақ егжей-тегжейлі түсіндірменің қажеті жоқ.

¹ Бейімделді: Library of Congress. *What is a primary source?*

² Бейімделді: Library of Congress. *What is a primary source?*

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Бастапқы дереккөз

Әр командадан бір қатысушы таңдалады.

Ол **бастапқы дереккөз** болады.

Бастапқы дереккөз сыныптан шыға тұрады (немесе бір шетте тұра тұрады), картаны алады және **5 минут** бойы жаңалықпен мұқият танысады.

Мәтінді жазып алуға болмайды.

2-КЕЗЕҢ. Ақпаратты жеткізу

Бастапқы дереккөз қайтып келеді де, командадағы **бір ғана** адамға жаңалықты қайта баяндайды.

Келесі оқушы естігенін әрі қарай жеткізеді.

Осылай ақпарат бүкіл командаға жетеді.

Әңгімені қайталауға немесе нақтылайтын сұрақтар қоюға болмайды.

3-КЕЗЕҢ. Соңғы жеткізуші

Соңғы жеткізуші жаңалықты есінде қалай сақтап қалса, сол күйінде жазады.

Бұл команданың соңғы нұсқасы болып саналады.

4-КЕЗЕҢ. Салыстыру

Бастапқы дереккөз түпнұсқа жаңалықты оқиды.

Соңғы жеткізуші қолындағы мәтінді оқиды.

Сынып екі нұсқаны салыстырады.

Мұғалім мына мәселелерге назар аударуды ескертеді:

- қандай деректер сақталды;
- қайсы өзгерді;
- қай деректер жоғалып кетті;
- жаңадан қандай жаңалық пайда болды?

Жұмыс парағы

Нені салыстырамыз?	Не байқадық?
Қандай деректер сақталды?	
Қай мәліметтер жоғалып кетті?	
Не бұрмаланды?	

Жаңа мәліметтер пайда болды ма?	
Негізгі ой қалай өзгерді?	

Сыныппен эксперимент

Талқыдан кейін мұғалім дауыс беруді ұсынады.

Дұрыс па, бұрыс па?

Тұжырым	Иә	Жоқ
Ақпарат қолдан қолға өткен сайын оның өзгеру қаупі жоғарылай береді.	☐	☐
Жаңалықты бастапқы дереккөзден немесе ресми хабарламадан алған дұрыс.	☐	☐
Бір рет баяндау түпнұсқаның мазмұнын толық жеткізе алады.	☐	☐
Жеке пікір қалыптастыру үшін бірнеше дереккөзді салыстыру пайдалы.	☐	☐

Дауыс бергеннен кейін әр тұжырымды бүкіл сынып талқылайды.

Талқылау сұрақтары

- Қандай мәліметтер бірінші жоғалып кетті?
- Бәрінен қатты өзгерген не болды: деректер ме, қосалқы мәліметтер ме?
- Ақпаратты баяндау кезінде неліктен ол еріксіз өзгеріп кетеді?
- Журналистер неліктен бастапқы дереккөзге жүгінуге тырысады?
- Неліктен баяндаумен шектелмей, бірнеше дереккөзді оқу пайдалы?

Негізгі түйін

- Бірнеше рет баяндағаннан кейін ақпарат өзгеруі мүмкін.
- Қасақана болмаса да, адам естігенін ұмытып қалады, қысқартып айтады немесе басқаша жеткізеді.
- Мейлінше нақты ақпарат бастапқы дереккөзде болады.
- Түйін жасамас бұрын бірнеше тәуелсіз дереккөзге жүгінген дұрыс.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған жайт ...
- Бұдан былай баяндалған жаңалықты көргенде ...
- Ең басты түйгенім ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Нақты деректері бар, бірақ қосалқы мәліметтері жоқ жаңалықтарды таңдаңыз. Оқушылар мәтінді сөзбе-сөз есте сақтауға тырыспай, еркін жеткізуі маңызды.

Талқы кезінде балалардың әрекетіне «дұрыс жеткіздің» немесе «қате баяндадың» дегендей баға беруден аулақ болыңыз. Бұл жаттығу адам жады мен ақпаратты жеткізудің табиғи ерекшелігін көрсететінін баса айтыңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Мәтіндегі негізгі ойды жеткізудің орнына сөзбе-сөз баяндауға тырысу.
- Өз болжамын қосу немесе бағалау.
- Нақты деректерді шамамен беру.
- Оқиғаны ретімен баяндамау.

Бейімдеу нұсқалары

15–17 жастағы оқушыларға

Ішінде дерегі мол шынайы жаңалықты қолданыңыз және ақпаратты жеткізу кезінде көбінесе қандай мәліметтер түсіп қалатынын анықтауды ұсыныңыз, мысалы, даталар, цифрлар, біреудің сөзі, аты-жөні немесе оқиғаның себебі.

Үй тапсырмасы

Кез келген сенімді ақпарат құралынан жаңалық таңдаңыз.

Осы оқиға туралы тағы екі материалды басқа дереккөзден табыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

- Үш материалдың қай тұсы сәйкеседі?
- Қандай айырмашылығы бар?
- Қай материал бастапқы дереккөзге жақынырақ деп ойлайсыз? Неліктен?

Практикада қолдану

Күн сайын жаңалықтарды бастапқы дереккөзден ғана емес, достарымыздың баяндауынан, әлеуметтік желідегі жазбалардан, мессенджер мен пікірлерден білеміз. Әр кезеңде ақпарат еріксіз өзгеріске ұшырауы мүмкін. Сондықтан да маңызды шешім қабылдайтын тұста ресми хабарламаларға жүгіну және бірнеше тәуелсіз дереккөзді салыстыру пайдалы.

3.3-практикалық тапсырма: Қайдан іздейміз?

МАС машығы: қойылған сұраққа мейлінше дәл келетін ақпарат көзін таңдау және таңдауды түсіндіру.

Оқушылардың жасы

12–17 жас

Күрделілік деңгейі

Негізгі

Ұзақтығы

30–35 минут

Жұмыс түрі

Командалық ойын. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, тарих, география, биология, физика, химия, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті.

Сабақ тақырыптары

Ақпарат көздері, ақпаратты іздеу, ақпараттық сауат, сенімді дереккөз, ресми дереккөз, ашық деректер.

Негізгі ұғым

Ақпарат көзі — қызықтыратын сауалға орай мәлімет алуға болатын орын, адам, ұйым немесе құжат. Түрлі міндетке орай әртүрлі дереккөзге жүгінуге болады және олар толықтығы, өзектілігі және сенімділігі жөнінен бір-бірінен ерекшеленуі мүмкін.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- нақты ақпараттық міндетті орындауға қандай дереккөз сай келетінін анықтай алады;
- таңдауын түсіндіре алады;
- әмбебап ақпарат көзі болмайтынын түсінеді;
- мейлінше тиімді іздеу стратегиясын таңдайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- сұрақтар жазылған карталар;
- әр командаға жұмыс парағы;
- түрлі ақпарат көзі көрсетілген карталар;
- маркер.

1-жинақ. Сұрақтар

Мысалы:

Ертең ауа райы қандай болады?	Тарихи құжатқа қашан қол қойылды?
Қандай ауру белгілері болғанда дәрігерге жүгіну керек?	Қазақстанда қанша адам тұрады?
Университетке түсу кезінде қандай ережелер бар?	Сүйікті орындаушының таяудағы концерті қашан болады?
Ұлттық паркті қандай жануар түрлері мекендейді?	Кәмелет жасына толмаған сатып алушылардың қандай құқықтары бар?

2-жинақ. Дерек көздері

Мысалы:

Мемлекеттік органның ресми сайты	Ұйымның ресми сайты
Энциклопедия	Ғылыми мақала
Кітапхана	Жаңалықтар басылымы
Карта	Статистика порталы
Әлеуметтік желі	Видеохостинг
Форум	Оқулық

Карта санын оқушылардың жасына байланысты өзгертуге болады.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Дереккөзді таңдаңыз

Әр командаға сұрақ жазылған бірнеше картадан беріледі.

Тапсырма — әр сұраққа сай келетін бір немесе бірнеше ақпарат көзін таңдау.

Таңдау жасап қана қоймай, оны түсіндіре білу маңызды.

Берілетін уақыт — **10 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Шешіміңізді қорғаңыз

Командалар кезекпен жауабын айтады.

Әр командадан кейін басқа топтар балама нұсқа ұсынады және неліктен олай деп есептейтінін түсіндіреді.

3-КЕЗЕҢ. Күтпеген шарт

Талқыдан кейін мұғалім тапсырманы қиындатады.

Мысалы:

- уақытша интернет жоқ;
- ақпарат мейлінше жаңа болуы керек;
- ресми жауапты табу қажет;
- статистикалық мәліметтерді алу керек;
- ғылыми зерттеу нәтижесінде нақтыланған ақпарат қажет.

Командалар таңдауын өзгерте алады және оның себебін түсіндіреді.

Берілетін уақыт — **5 минут**.

4-КЕЗЕҢ. Қорытынды

Мұғалім оқушылармен бірге келесі сұрақтарды талқылайды:

- Кез келген мәселені бір дереккөздің көмегімен шешуге бола ма?
- Неліктен бір дереккөз барлық сұраққа бірдей келе бермейді?
- Қай кезде бірден бірнеше дереккөзді қолдану қажет?

Жұмыс парағы

Сұрақ	Қай дереккөзді таңдадық?	Неліктен дәл осы дереккөзді таңдадық?
1		
2		
3		

4		
---	--	--

Талқылау сұрақтары

- Дереккөз таңдауда ең қиыны не болды?
- Танымал дереккөз сәйкес келе қоймауы мүмкін бе?
- Қандай жағдайда бір мезгілде бірнеше дереккөзді пайдаланған жөн?
- Неліктен алдымен қандай ақпарат іздеп отырғаныңызды анықтап алу қажет?

Негізгі түйін

- Әртүрлі сұраққа орай ақпарат көзі де әртүрлі болады.
- Дереккөздің сенімділігі іздеу мақсатына байланысты.
- Кейде толық жауап алу үшін бірнеше тәуелсіз дерек көзіне жүгінген дұрыс.
- Тиімді іздеу бірінші табылған сілтемені ашудан емес, дұрыс дереккөзді таңдаудан басталады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай ақпарат іздемес бұрын ...
- Бәрінен қатты таңғалдырған нәрсе ...

Әдістемелік нұсқау

Өмірдің әр саласынан: білім беру, денсаулық, саяхат, тарих, экология, құқық, мәдениет, спорт саласынан сұрақтарды пайдаланыңыз. Бір ғана нақты жауабы бар жағдайларды таңдамаңыз. Жаттығу талқылау нұсқасы көп болған сайын пайдалы болады.

Талқы кезінде таңдаудың дұрыстығымен қатар, оқушылар келтірген дәйектерге де назар аударыңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Іздеу жүйесін іздеу құралы емес, ақпарат көзі ретінде санау.
- Кез келген мәселе бойынша бір ғана дереккөзді таңдау.
- Дереккөздің өзектілігі мен мақсатын есепке алмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға тұрмысқа және оқуға қатысты сауалдарды пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға ғылыми зерттеу, заңнама, ашық дереккөз және ресми статистикамен байланысты тапсырмаларды қосыңыз.

Үй тапсырмасы

Таяу арада қажет болып қалатын, өмірлік маңызы бар бес сұрақтан тұратын кесте құрастырыңыз. Әр сұрақтың тұсына жазыңыз:

1. Ақпаратты қай жерден іздейсіз?
2. Неге дәл осы дереккөзді таңдадыңыз?
3. Тексеру үшін қосымша дерек көздерін пайдалану қажеттігі бар ма?

Практикада қолдану

Күн сайын денсаулыққа, ауа райына, заңдарға, оқуға, саяхатқа, сатып алуға және қоғамда болған оқиғаларға қатысты ақпарат іздейміз. Сондайда көбінесе дұрыс іздемеуден емес, дұрыс дереккөзді таңдамаудан қате кетеді. Алдымен **қай жерден іздеу керекін** анықтап алу тез арада нақты әрі пайдалы ақпаратты тауып алуға көмектеседі.

3.4-практикалық тапсырма: Дұрыс сұрақ қоя біл

МАС машығы: ақпараттық сауалды нақты қою, ауқымды сұрақты нақты сұрақтан ажырата білу және ақпаратқа деген жеке қажеттілікті дұрыс анықтау жолдарын түсіну.

Оқушылардың жасы
12–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, тарих, қоғамтану, биология, география.

Күрделілік деңгейі
Негізгі

Ұзақтығы
30–35 минут

Сабақ тақырыптары
Ақпаратқа деген қажеттілік, сұрақты дұрыс қою, зерттеу қызметі, ақпарат іздеу, сыни ойлау.

Жұмыс түрі
Командамен жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Ақпаратқа деген қажеттілік — нақты бір міндетті шешу немесе сұраққа жауап беру үшін дәл қандай ақпарат қажет екенін түсіну.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- жалпы сұрақтарды нақты сұраққа айналдырады;
- қай ақпарат шын мәнінде қажет екенін түсінеді;
- іздеу сұрақтарын дәл қоя алады;
- мейлінше тиімді іздеу стратегиясын таңдай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- өмірлік жағдайлар жазылған карталар;
- әр командаға жұмыс парағы;
- маркер;
- таймер (қалауына қарай).

Ақпарат іздеудің бірнеше нұсқасын қолданатын және сұрауды түрлі тәсілмен беруге болатын жағдайларды таңдаңыз.

Мысалы:

- Ауаның ластануы туралы хабарлама дайындау керек.
- Ата-аналарымыз басқа елге баруды жоспарлап отыр.
- Сыныптасым ерекше тарихи оқиға туралы айтып берді.

- Әлеуметтік желіде мектептегі жаңа ереже туралы ақпарат пайда болды.
- Үйірме немесе спорт секциясын таңдау керек.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Нені білгіңіз келеді?

Әр командаға бір жағдайдан беріледі.

Тапсырма — жауап табу емес, **қандай ақпарат жетіспейтінін** анықтау.

Мысалы:

«Ауаның ластануы туралы хабарлама дайындау керек».

Команда анықтауға тиіс сұрақтың барлығын жазып отыруы керек.

Мысалы:

- Ауаның ластануы деп нені айтамыз?
- Ауаның ластануының негізгі себептері қандай?
- Ол адам денсаулығына қалай әсер етеді?
- Біздің қаламыздағы жағдай қандай?
- Мәселені шешудің қандай жолдары бар?

Берілетін уақыт — **7 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Басты сұрақты таңдаңыз

Команда тізімнен **ең маңызды үш сұрақты** таңдайды.

Содан кейін ақпарат іздеуді бастауға болатындай етіп қайтадан құрастырады.

3-кезең. Салыстыру

Командалар карталарын бір-бірімен алмасады.

Екінші команда келесі үш критерий бойынша сұрақтарды бағалайды:

- сұрақ түсінікті ме;
- барынша нақты ма;
- пайдалы ақпаратты табуға көмектесе ме?

Қажет болған жағдайда командалар сұрақты дұрыстауды ұсына алады.

4-КЕЗЕҢ. Қорытынды

Мұғалім сыныппен бірге келесі сұрақтарды талқыға салады:

- Неліктен белгілі бір сұрақтар ақпаратты тезірек табуға көмектеседі?
- Қай сұрақтар тым ауқымды болып шықты?
- Неліктен дұрыс іздеу сұрақты дұрыс қояудан басталады?

Жұмыс парағы

Жағдай	Біз қандай сұрақтар дайындадық?	Ең маңызды үш сұрақ қандай?

Талқылау сұрақтары

- Жалпылама сұрақ пен нақты сұрақтың айырмасы неде?
- Сұрақты дұрыс жазбай жақсы жауап табу мүмкін бе?
- Неліктен кейде нақты не нәрсені білгің келетінін нақтылап алу керек?

Негізгі түйін

- Ақпарат іздеу ақпаратқа деген жеке қажеттілікті түсінуден басталады.
- Сұрақ нақты болған сайын пайдалы ақпарат табу да жеңілдейді.
- Дұрыс іздеу деген тек қана дереккөзбен жұмыс емес, дұрыс сұрақ қоя білу.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай ақпарат іздемес бұрын ...
- Мен үшін ең пайдалы тұсы ...

Әдістемелік нұсқау

Бірнеше бағытта іздеуге мүмкіндік беретін жағдайларды таңдаңыз. Бұл оқушыларға алға қойған мақсатқа байланысты бір мәселенің өзі әртүрлі сұрау салуды қажет ететінін көрсетеді.

Туындайтын қиындықтар

- Тым жалпылама сұрақтар қою.
- Нақты не нәрсені білу керегін анықтап алмай, бірден ақпарат іздеуге талпыну.
- Бірнеше сұрақты бір сұрақпен беру.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға мысалды қарапайым тұрмыстағы жағдайлардан алыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға зерттеу жобасын немесе журналистік материал дайындауға қажетті сұрақтар қоюды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Өзіңізді қызықтыратын тақырып таңдаңыз.

Бірден ақпарат іздеуге кіріспеңіз.

Алдымен осы тақырыпты түсінуге көмектесетін **10 сұрақ** дайындаңыз.

Содан кейін маңызды үш сұрақты таңдаңыз және таңдауыңызды түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Күн сайын көптеген адам оқуға, жұмысқа және күнделікті тұрмысқа қатысты ақпарат іздейді. Көбінесе мәселе ақпараттың жоқтығында емес, сұрақтың тым ауқымды немесе шашыраңқы болуында. Ақпаратқа деген қажеттілікті анықтай білу және дұрыс сұрақ қою іздеуді жылдамдатады, сапалы және нәтижелі етеді.

3.5-практикалық тапсырма: Жеткілікті ме?

МАС машығы: табылған ақпараттың толықтығын бағалау, қашан дұрыс түйін жасауға болатынын, ал қай кезде іздеуді жалғастыру қажет екенін анықтау.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, тарих, география, биология, физика, химия.

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Сабақ тақырыптары

Ақпараттың толықтығы, шешім қабылдау, ақпаратты бағалау, зерттеу қызметі, ақпаратты талдау.

Жұмыс түрі

Командамен жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Ақпараттың толықтығы — мәліметтердің дұрыс түйін жасауға немесе шешім қабылдауға мүмкіндік беретіндей деңгейде толық көлемде болуы.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- жиналған ақпараттың сұраққа жауап беруге жеткілікті не жеткіліксіз екенін бағалай алады;
- қай кезде іздеуді жалғастыру қажет екенін түсінеді;
- тағы қандай ақпарат жетпей тұрғанын түсіндіре алады;
- кездейсоқ мәлімет емес, жеткілікті деректер негізінде шешім қабылдайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- өмірлік жағдайлар жазылған карталар;
- әр жағдайға қосымша ақпарат берілген карталар жинағы;
- жұмыс парағы;
- маркер.

Ақпарат жазылған карталарды біртіндеп берген жөн, сонда оқушылар іздеудің әр сатысында шешім қабылдап отырады.

Мысалы:

- отбасы жазда демалатын орын таңдауда;
- оқушы жаңа спорт секциясына жазылғысы келеді;
- сынып бірге отырып көретін фильм таңдап жатыр;
- табиғи құбылыс туралы хабарлама дайындау керек;
- жаңа гаджет алу мәселесін шешу керек.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Бірінші ақпаратты алыңыз

Команда жағдайдың сипаттамасымен танысады және мәліметтер берілген **бірінші картаны** ғана алады.

Мысалы:

Қолданушылар смартфонға жоғары баға берді.

Мұғалім сұрақ қояды:

Қазірден шешім қабылдауға бола ма?

Команда жауап береді:

- Иә.
- Жоқ.

Міндетті түрде таңдауын түсіндіреді.

2-КЕЗЕҢ. Жаңа мәліметтер алыңыз

Мұғалім біртіндеп жаңа карталарды береді.

Мысалы:

- тәуелсіз тест нәтижесі;
- бағасы;
- кепілдік мерзімі;
- сатып алушылардың пікірі;
- жөндеу туралы мәлімет;
- сипаттамасы.

Әр картадан кейін команда тағы да бір сұраққа жауап береді:

«Ақпарат жеткілікті ме, әлі де іздеу керек пе?»

3-КЕЗЕҢ. Шешім қабылдау

Команда ақпарат жеткілікті деп шешкен кезде жаңа карта алуды доғарады.

Одан кейінгі карталар да бәрібір ашылады.

Командалар келесі сұрақтар бойынша талдау жүргізеді:

- олар тым ерте шешім қабылдады ма?
- тым ұзақ күтті ме?
- қай ақпарат шынымен де маңызды болып шықты?

4-КЕЗЕҢ. Қорытынды

Мұғалім келесі сұрақтар бойынша талқы жасайды:

- Қандай ақпарат шешім қабылдауға көбірек әсер етті?
- Қай мәліметтердің онша маңызы болған жоқ?
- Ақпараттың жеткілікті екенін түсінудің маңызы неде?

Жұмыс парағы

Алынған ақпарат	Шешім қабылдауға көмектесе ме?	Әрі қарай іздеу керек пе? Неліктен?
1-карта		
2-карта		

3-карта		
4-карта		

Талқылау сұрақтары

- Неліктен кейде бірінші ақпарат табылғаннан кейін шешім қабылдай салуға болмайды?
- Іздеуді аяқтауға болатынын қалай түсінуге болады?
- Қай мәліметтер шынымен де қажет болып шықты?
- Бүкіл ақпаратты жинау мүмкін бе?

Негізгі түйін

- Табылған ақпараттың барлығы бірдей пайдалы деген сөз емес.
- Кейде дұрыс шешім қабылдауға ақпарат жеткіліксіз болуы мүмкін.
- Бүкіл ақпаратты толық жинау мүмкін емес, бірақ ақпарат жеткілікті екенін бағамдауға болады.
- Нақты көздеген мақсатыңызға қажет мәліметтерді алған уақытта іздеу сапалы болды деуге болады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай шешім қабылдаған уақытта ...
- ... мен үшін күтпеген жағдай болды.

Әдістемелік нұсқау

Оқушылардың күнделікті өміріне жақын жағдайларды таңдаңыз. Әр жаңа карта кездейсоқ мәлімет беріп қана қоймай, шын мәнінде жағдайды түсінуге ықпал етуі маңызды.

Туындайтын қиындықтар

- Тым ерте шешім қабылдау.
- Мақсатсыз ақпарат іздеу.
- Негізгі және қосалқы ақпаратты ажырата алмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға тұрмыстағы жағдайдан мысал келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға білім беру бағдарламасы, мамандық, еріктілер жобасы немесе қоғамдық бастамамен байланысты мысалдар ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Маңызды шешім қабылдауға тура келген жағдайды еске түсіріңіздер.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіздер:

1. Қандай ақпарат іздедіңіз?
2. Қандай ақпарат жеткіліксіз болып шықты?
3. Бүгінгі сабақтан кейін не нәрсені басқаша жасар едіңіз?

Практикада қолдану

Күн сайын белгілі бір ақпараттар негізінде шешім қабылдаймыз: тауар, оқу курсы, маршрут, жаңалықтар немесе медициналық қызметті таңдаймыз. Ақпараттың жеткілікті екенін түсіну бізге мейлінше орнықты шешім қабылдауға және бірінші болып кездескен мәліметтердің жетегінде кетпеуге көмектеседі.

3.6-практикалық тапсырма: Іздеу бағыты

МАС машығы: ақпаратты іздеуді жоспарлау, әрекеттер ретін анықтау және ақпарат алу міндетін шешу үшін мейлінше тиімді стратегияны таңдау.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Жұмыс түрі
Командамен жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері
Информатика, тарих, география, биология, физика, химия, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті.

Сабақ тақырыптары
Ақпарат іздеу стратегиясы, зерттеуді жоспарлау, ақпараттық сауат, зерттеу қызметі, ақпарат алу міндетін шешу.

Негізгі ұғым

Іздеу стратегиясы — қажетті ақпаратты мейлінше тиімді жолмен табуға және кездейсоқ нәтижеге уақыт кетірмеуге көмектесетін, алдын ала ойластырылған әрекет жоспары.³

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпарат іздеу барысындағы күрделі міндетті бірнеше кезеңге бөле алады;
- іздеуді ретімен жүргізуді біледі;
- әр кезеңде сай келетін дереккөзді таңдай алады;
- сапалы іздеу ақпарат іздеу жүйесін ашудан емес, жоспардан басталатынын түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- практикалық тапсырмалар жазылған карталар;
- жұмыс парағы;
- А3 форматтағы қағаз;
- стикерлер (қалауына қарай);
- маркер.

³ Бейімделді: Association of College and Research Libraries (ACRL). *Objectives for Information Literacy Instruction*.

Оқушылар толыққанды іздеу стратегиясын құруы үшін әртүрлі ақпарат іздеуді қажет ететін тапсырмаларды таңдаңыз (мысалы, деректер, статистика, ережелер, карталар, болжамдар немесе ресми деректер).

Мысалы:

- Мектепте қайырымдылық акциясын ұйымдастыру.
- Климаттың өзгеруі туралы баяндама дайындау.
- Басқа елге қауіпсіз саяхаттауды жоспарлау.
- Жақын маңдағы көлде шомылуға болатын-болмайтынын тексеру.
- Жергілікті тарихи орын туралы материал дайындау.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Тапсырма алыңыз

Әр командаға бір жағдайдан беріледі.

Мысалы:

Сынып оқушылары ұлттық паркке баруды жоспарлауда. Қауіпсіз барып қайту үшін барлық қажетті ақпаратты дайындап қою керек.

2-КЕЗЕҢ. Іздеу бағытын жасаңыз

Команда **ақпарат іздемейді**.

Оның орнына қадам-қадамымен бағытты белгілейді.

Мысалы:

1. Нақты нені білу керек?
2. Әр ақпаратты қайдан іздеу керек?
3. Бірінші кезекте қандай дереккөзді қолданған жөн?
4. Қосымша нені тексеру керек?
5. Қай кезде ақпаратты жеткілікті деп санауға болады?

Берілетін уақыт — **15 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Бағыт алмасу

Командалар бір-бірімен бағыт алмасады.

Басқалардың бағдарын алғаннан кейін келесі сұрақтарға жауап береді:

- Барлығын ескерген бе?
- Артық қадам бар ма?
- Іздеуді тезірек немесе жылдамырақ жасаудың жолы қандай?

Талқыдан кейін командалар бағыт авторларына жұмысын қайтарады.

4-КЕЗЕҢ. Таныстыру

Әр команда қысқаша алгоритмін ұсынады.

Сынып келесі мәселелерді талқылайды:

- қай бағыт мейлінше қисынды болып шықты;
- қай кезеңдер көп командада қайталанды;
- басқа жағдайларда қандай идеяларды пайдалануға болады?

Жұмыс парағы

Кезең	Не істеу керек?	Қайдан іздеу керек?
1		
2		
3		
4		
5		

Талқылау сұрақтары

- Іздеуді неліктен жоспардан бастаған дұрыс?
- Қай кезеңдер барлық тапсырмаға дерлік міндетті болып шықты?
- Дайындықсыз бірден іздеуге кірісуге бола ма?
- Неліктен әртүрлі міндет түрлі бағытта іздеуді талап етеді?

Негізгі түйін

- Тиімді іздеу мақсатты түсінуден басталады.
- Белгілі бір іздеу тәсілі барлық міндетке сай келмейді.
- Жақсы жоспар қажетті ақпаратты тезірек табуға көмектеседі.
- Іздеу стратегиясы уақытты үнемдейді және қате кету ықтималдығын азайтады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай ақпарат іздемес бұрын ...
- Ең пайдалы кезең ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Түрлі ақпарат іздеуді талап ететін міндеттерді таңдаңыз, мысалы, деректер, ережелер, статистика, байланыс деректері, карталар, болжамдар. Бұл оқушыларға іздеу стратегиясы мақсатқа байланысты өзгеретінін көруге көмектеседі.

Туындайтын қиындықтар

- Мақсатты анықтап алмай іздеуді бастау.
- Барлық ақпаратты бір дереккөзден іздеу.
- Әрекеттер ретін дұрыс ойластырмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға аз ғана кезеңнен тұратын тұрмыстық міндеттерді пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға шағын зерттеу немесе журналистік материалға арналған іздеу стратегиясын дайындауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Мектеп жобасына тақырып таңдаңыз.

Бірден ақпарат іздеуге кіріспеңіз.

Алдымен іздеу бағытын жасап алыңыз:

- нені білу керек;
- қайдан іздеу керек;
- қай ретпен іздеу керек;
- ақпараттың жеткілікті екенін қалай тексеру керек?

Практикада қолдану

Кез келген салмақты міндет, яғни мектепте жоба жасаудан бастап, саяхатты жоспарлау немесе журналистік зерттеуге дейінгі міндет іздеуден емес, **нақты нені іздеу керегін және оны қай ретпен жүзеге асыру қажеттігін** түсінуден басталады. Іздеу стратегиясын құра білу ақпаратпен жұмыс істеуді мейлінше сапалы, тез әрі тиімді ете түседі.

4-БЛОК. Манипуляцияны қалай білеміз?

Блоктың мақсаты

Бұл блок оқушыларға ашықтан-ашық өтірік болмаса да, ақпарат аудиторияның қабылдауын қалай өзгерте алатынын түсінуге көмектеседі. Тапсырмаларды орындай отырып оқушылар кең тараған манипуляция тәсілдерін тани біледі, ақпаратты беру тәсілдерін саралай алады, дереккөздің сенімділігін бағалайды және медиадағы мәтіннің адамға ықпалы қалай қалыптасатынын түсінеді.

4.1-практикалық тапсырма: Жаңалық неге айналды?

МАС машығы: фейк, кликбейт, пропаганда және сатираның ара-жігін ажырату; ақпараттық хабарламаны қандай амал-тәсілмен өзгертуге болатынын түсіну.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі, тарих, қоғамтану, информатика.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
30–40 минут

Сабақ тақырыптары
Манипуляцияға құрылған мәтін, медиа контент түрлері, ақпаратты беру тәсілдері.

Жұмыс түрі
Топпен жұмыс. Қатысушылар саны
12 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Фейк — рас ақпарат ретінде ұсынылған толықтай немесе ішінара жалған ақпарат¹.

Кликбейт — материалды, көбінесе тақырыпты және суреттерді қайткенде де назар аудартуға және мақаланы ашып оқуға итермелеуді мақсат тұтатын тәсіл. Ол үшін қызықтыру, әсірелеу, әлденені бұғып қалу, қатты эмоция тудыру немесе материалдың мазмұнымен үйлеспейтін уәде беру қолданылады².

Пропаганда — аудиторияның көзқарасына, сеніміне немесе мінез-құлқына ықпал ету мақсатымен идеяны және ақпаратты әдейі тарату.

Сатира — белгілі бір құбылысты сынау немесе ой тастау мақсатында юмор, ирония және әсірелеу тәсілдерін қолданатын көркем тәсіл. Медиа контекст тұрғысынан сатиралық материалдарда ойдан шығарылған немесе әсірелеп көрсетілген элементтер болады және оларды әдетте шынайы жаңалық деп қабылдауға болмайды.

¹ Бейімделді: UNESCO. *Journalism, "Fake News" & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*. Paris: UNESCO, 2018.

² Бейімделді: UNESCO. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media & Information Literacy Curriculum for Educators & Learners*. Paris: UNESCO, 2021.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- фейк, кликбейт, пропаганда және сатираның ара-жігін ажыратады;
- медиадағы әртүрлі мәтінге тән белгілерді анықтай алады;
- мәтін, тақырып және ақпаратты беру тәсіліндегі қандай өзгеріс ақпаратты қабылдауға әсер ететінін анықтай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- бейтарап берілген үш шынайы жаңалық (әр топқа біреуден);
- редакцияның рөлдері белгіленген карталар;
- жұмыс парағы;
- маркер;
- таймер.

Мейлінше сенімді БАҚ-та кейінгі уақытта жарық көрген материалдарды қолданған жөн. Жаңалықтар түсінікті, бейтарап, қасіретті оқиғаларға қатысы жоқ болуы керек, көлемі 150–250 сөз шамасында.

Орындау реті

Сынып төрт топқа бөлінеді.

Әрқайсына біркелкі жаңалықтар жинағы беріледі.

Әр топқа бір рөлден тиеді:

- кликбейт редакциясы;
- фейк жариялайтын редакция;
- сатира редакциясы;
- пропагандалық басылым редакциясы.

15–20 минут ішінде топтар өзіне жүктелген міндетке сәйкес жаңалық дайындайды.

Бұл жаттығу жалған ақпарат таратуға үйретпейтінін, медиада әртүрлі контент дайындау жолдарын үйренуге баулитынын оқушыларға ескерту маңызды. Мақсат мейлінше сендіретіндей фейк немесе ең әсерлі кликбейт ойлап табу емес, медиадағы түрлі мәтінге тән белгілерді және бейтарап жаңалықты манипуляциялық хабарламаға айналдыратын өзгерістерді түсіне білу.

Таныстыру

Әр командадан кейін қалған оқушылар келесі сұрақтарға жауап береді:

- Бұл медиадағы мәтіннің қай түрі?
- **Дәл осы түрге жататынын анықтауға қандай белгілер көмектесті?**
- Қандай элементтер көбірек өзгеріске ұшырады?
- Қандай өзгерістер ақпаратты қабылдауға әсерін тигізді?

Жұмыс парағы

Медиадағы мәтін түрі	Оған тән белгілер	Авторлар нені өзгертті?
Фейк		
Кликбейт		
Пропаганда		
Сатира		

Талқылау сұрақтары

- Нені өзгерту бәрінен оңайға түсті?
- Қандай мәтін түрін жасау қиынға соқты? Неліктен?
- Бір ғана жаңалықты медиа мәтіннің кез келген түріне айналдыруға бола ма?
- Қандай өзгерістер ақпаратты қабылдауға қатты әсер етеді?

Негізгі түйін

- Нақты бір деректің өзін әртүрлі ұсынуға болады.
- Медиа мәтіннің әр түрінің өзіне тән белгілері бар, оны мазмұнымен таныспай тұрып анықтауға болады.
- Сөздерді, тақырыпты немесе ішіндегі мәліметтерді өзгерту ақпаратты қабылдауға әсерін тигізе алады.
- Ақпаратқа сенім артпас бұрын оның мазмұнына ғана емес, берілу тәсіліне де назар аудару маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай ерекше бір жаңалық көргенде ...
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...

Әдістемелік нұсқау

Тапсырманы орындап болғаннан кейін оқушыларға міндетті түрде түпнұсқа жаңалықты көрсетіңіз және әр топтың қандай өзгеріс енгізгенін талқылаңыз. Сатира мен жалған хабардың айырмашылығына айрықша назар аудартыңыз, сондай-ақ эмоцияға әсер ету мен пропаганданың ара-жігін ашып көрсетіңіз. Талқы кезінде оқушылардан медиа мәтіннің түрін айтып қана қоймай, ондай түйін жасауына себеп болған **нақты белгілер** туралы да сұраңыз. Бұл манипуляция тәсілін жасаумен қатар, ондай тәсілді тани білу машығын да қалыптастырады.

Туындайтын қиындықтар

- Сатираны фейкпен шатастыру.
- Эмоцияға құрылған кез келген тақырыпты кликбейт деп санау.
- Ақпаратты беру тәсілін өзгертудің орнына, жаңа деректер қосу.
- Материалдағы басқа жайттарды сараптамай, тек қана тақырыпқа зейін қою.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға

Медиа мәтіннің екі түрін — кликбейт пен фейкті ғана қолданыңыз. 100 сөзге дейінгі қысқа жаңалықтарды ұсыныңыз.

15–17 жастағы оқушыларға

Командаларға жаңалықты әртүрлі платформаға (жаңалықтар сайты, Telegram арна, Instagram, TikTok) арнап өңдеуді ұсыныңыз және материалдың форматы ақпаратты беру тәсілін таңдауға қалай әсер ететінін талқылаңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен ерекше болып көрінген немесе тақырыбына назарыңыз ауған жазбаны тауып алыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Оны медиа мәтіннің қай түріне жатқызуға болады?
2. Мұндай түйін жасауға қандай белгілер көмектесті?
3. Алғашқы әсеріңізге материалдағы қандай элементтер ықпал етті?
4. Материалды толық оқып шыққаннан кейін пікіріңіз өзгерді ме?

Практикада қолдану

Күн сайын белгілі бір ақпаратты әртүрлі етіп жеткізген материалдарды көреміз. Фейк, кликбейт, пропаганда және сатира белгілерін ажырата білу медиа контентті сыни тұрғыда бағалауға, асығыс түйін жасамауға және мейлінше дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі.

4.2-практикалық тапсырма:

Бір жаңалыққа әр қырынан қарау

МАС машығы: мәтіннің тақырыбы, тілі, көрнекі суреттері мен құрылымы мазмұнын өзгертпей-ақ әртүрлі эмоция тудыра алатынын түсіну.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері

Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі, тарих, қоғамтану, информатика, өнер.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Сабақ тақырыптары

Ақпаратты эмоциямен беру, медиа манипуляциялар, медиа мәтін.

Ұзақтығы
35–40 минут

Жұмыс түрі
Редакция шеберханасы. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Эмоциялық манипуляция — аудиторияның белгілі бір сезімдерін ояту және ақпаратты қабылдауына ықпал ету мақсатында сөздерді, суреттерді, тақырыпты және басқа да тәсілдерді қолдану.

Эмоцияның өзі қиындық тудырмайды. Эмоциямен беру деректерді бұрмалай бастаса немесе ақпаратты сыни тұрғыда бағалауға кедергі келтірсе, манипуляция белгісі бар деген сөз.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- медиа мәтіннің эмоциялық бояуын анықтай алады;
- сөздерді таңдап қолдану ақпаратты қабылдауға қалай әсер ететінін түсінеді;
- дерек пен оның эмоциялық бояуын ажырата алады;
- қатты эмоция тудыратын жазбаларға сын көзімен қарай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- бейтарап жаңалық мәтіні;
- редакция тапсырмасы жазылған карталар;
- жұмыс парағы;
- А3 парақ;
- маркер.

Жаңалық тек қана деректерден тұруы керек, баға беретін сөздер болмауы қажет. Мысалы: Қалада жаңадан көпшілікке арналған саябақ ашылды. Оның аумағында балалар алаңқайы, спортпен айналысатын аймақ және веложолдар бар. Саябақ күн сайын 7:00-ден 22:00-ге дейін ашық. Редакция тапсырмасы жазылған карталарға мысал:

Карта мысалы

ҚУАНЫШ ШАҚЫРУ	ҮРЕЙ ТУДЫРУ
ЖАНАШЫРЛЫҚТЫ ОЯТУ	МАҚТАНЫШ СЕЗІМІН ТУДЫРУ
ТАҢҒАЛДЫРУ	НАРАЗЫЛЫҚ ТУДЫРУ
СЕНІМ ТУДЫРУ	СЕНІМСІЗДІК ТУДЫРУ

1-КЕЗЕҢ. Редакция тапсырмасы

Сынып командаларға бөлінеді.

Әр команда БАҚ редакциясы болады.

Жеребе бойынша карта алады.

Мысалы:

Тапсырма — оқырманның үрейін тудыратындай материал дайындау.

Командалар тапсырмасын басқаларға көрсетпейді.

2-КЕЗЕҢ. Материал дайындаңыз

Бір ғана жаңалықты қолдана отырып, команда:

- тақырыпты;
- тақырыпшаны;
- алғашқы екі сөйлемді;
- фотосуретті немесе иллюстрацияны (қайсын таңдағанын көрсету);
- жекелеген сөздер мен тіркестері өзгерте алады.

Мынадай әрекеттерге жол жоқ:

- жаңадан деректер ойлап табу;
- маңызды деректерді өшіру;
- жаңалықтың мазмұнын бұрмалау.

Басты шарт:

Ақпаратты беру тәсілін ғана өзгертуге болады.

Берілетін уақыт — **15 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Редакциялардың таныстыруы

Командалар кезек-кезек жазған материалын таныстырады.

Басқа командаларға тапсырма:

- редакция қандай эмоция тудырмақ болды?
- оны жасауға қандай элемент көмектесті?

Әр командадан кейін келесі сұрақтар талқыланады:

- Не нәрсе қатты өзгеріске ұшырады?
- Тақырып әсер етті ме?
- Фотосуреттің рөлі қандай болды?
- Деректер өзгеріп кеткен жоқ па?

4-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Мұғалім мынадай сұрақ қояды:

Неліктен бір ғана жаңалық әртүрлі сезім тудырды?

Талқылаудан кейін «эмоциялық манипуляция» терминімен таныстырады.

Маңызды жайт:

Деректер өзгеріссіз қалды. Ақпаратты беру тәсілі ғана өзгерді.

Жұмыс парағы

Нені өзгерттік?	Неліктен?
Тақырып	
Тақырыпша	
Алғашқы сөйлемдер	
Негізгі сөздер	
Иллюстрация	

Талқылау сұрақтары

- Ақпаратты қабылдауға ең қатты әсер ететін не: тақырып па, фотосурет пе, әлде мәтін ба?
- Неліктен эмоциялық жазбаларға көптің назары ауады?
- Эмоцияға жүгіну барлық кезде манипуляцияға жата ма?
- Әлеуметтік желілер мен жаңалықтарда көп қолданылатын эмоциялар қандай?

Негізгі түйін

- Бір ғана деректің өзін әртүрлі ұсынуға болады.
- Материалдың тіліндегі аздаған өзгерістің өзі оқиғаны қабылдауды едәуір өзгерте алады.
- Эмоция назар аудартақанымен, кейде ақпаратқа объективті баға беруге кедергі келтіреді.
- Түйін жасамас бұрын деректерді эмоциялық бояудан ажырата білу маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған нәрсе ...
- Бұдан былай жаңалықтар оқығанда ...
- Эмоцияға қатты әсерін тигізген ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Қасіретті оқиға, саяси кикілжің немесе басқа да сезімтал тақырыптарға қатысы жоқ, бейтарап жаңалықты таңдаңыз.

Талқылаудан кейін оқушыларға жазбадағы қай элементтің қатты әсер еткенін анықтауды ұсыныңыз. Мысалы, тақырып, фотосурет, алғашқы сөйлемдер немесе жекелеген сөздер.

Тапсырманы қайтадан орындаған жағдайда басқа жаңалық және эмоцияны көрсететін басқа карталарды таңдаңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Ақпаратты беру тәсілін емес, деректерді өзгерту.
- Мәтіндегі эмоцияны жалған ақпаратпен шатастыру.
- Эмоциялық бояуы бар кез келген мәтінді манипуляция деп санау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға төрт эмоцияны ғана пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға түрлі платформаға: жаңалықтар сайты, Telegram арна, Instagram, TikTok немесе телевидениеге материал дайындауды ұсыныңыз және формат эмоциямен беруге қалай әсер ететінін салыстырыңыз.

Үй тапсырмасы

Түрлі дереккөзден бір оқиға туралы екі жазбаны табыңыз.

Содан кейін:

- тақырыбын;
- фотосуреттерді;
- алғашқы жолдарын;
- эмоциялық бояуы бар сөздерді салыстырыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Әр жазба қандай эмоция тудырады?
2. Мұндай әсер тудыруға қандай тәсілдер көмектеседі?
3. Деректер өзгерді ме, әлде тек беру тәсілі өзгерді ме?

Практикада қолдану

Күн сайын мәтінді толық оқып жатпай-ақ түрлі эмоциямызды тудырып үлгеретін материалдарды кездестіреміз. Мақаланың тақырыбы, фотосуреттер, алғашқы жолдары мен жекелеген сөздер белгілі бір оқиғаны қабылдауымызға айтарлықтай ықпалын тигізеді. Осындай тәсілдерді түсіну медиа контентті сыни тұрғыдан талдауға және мейлінше дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі.

4.3-практикалық тапсырма: Контекстен жұлып алу

МАС машығы: контекстің мәнін түсіну, сөз өзгермегенімен, дәйексөз немесе ақпараттың бір бөлігі адастыруы мүмкін екенін тани білу.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Оқу пәндері

Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі, тарих, қоғамтану, құқық негіздері.

Ұзақтығы
35–40 минут

Сабақ тақырыптары
Контекст, дәйексөз келтіру, медиа манипуляциялар.

Жұмыс түрі
Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Контекст — мәлімдеме, оқиға немесе хабарламаның мағынасын дұрыс түсінуге көмектесетін ақпарат. Ақпараттың бір бөлігін алып тастайтын болса, сөздер өзгермегенімен, мағына өзгеруі мүмкін.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпаратты түсіну үшін контекст неліктен маңызды екенін түсіндіре алады;
- дәйексөз адастыруы мүмкін жағдайларды анықтай алады;
- толық ақпаратты зерттегеннен кейін ғана түйін жасайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- дәйексөздер жазылған карталар;
- толық контекст берілген карталар (немесе бір картаның екі бетіне жазу);
- жұмыс парағы;
- маркер.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Алғашқы әсер

Әр команда 5–6 картадан алады.

Мысалы:

1-КАРТА

«Бұл ең қате шешім болды».

2-КАРТА

«Мен үзілді-кесілді қарсымын».

3-КАРТА

«Бұдан былай бұл шаруамен айналыспаймыз».

4-КАРТА

«Бұл мүмкін емес».

Командалар мына сұрақтарға жауап беруі керек:

- Мұны кім айтуы мүмкін?
- Әңгіме не туралы болуы мүмкін?
- Бұл дәйексөзді қалай түсінесіз?

Берілетін уақыт — **7 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Контексті ашамыз

Осыдан кейін командалар картаның кері жағын аударады.

Мысалы:

1-КАРТА

Толық дәйексөз:

«Бұл біздің былтырғы ең қате шешіміміз болды. Сондықтан да әдіс-тәсілдерді толықтай өзгерттік, нәтиже де едәуір жақсарды».

2-КАРТА

Толық дәйексөз:

«Мен жалған ақпараттың тарауына үзілді-кесілді қарсымын».

3-КАРТА

Толық дәйексөз:

«Бұдан былай бұл шаруамен айналыспаймыз, себебі мәселені шешудің мейлінше тиімді тәсілін таптық».

4-КАРТА

Толық дәйексөз:

«Қазіргі бюджетпен мұны жасау мүмкін емес, алайда қосымша қаржыландырудан кейін жоба жүзеге асады».

3-КЕЗЕҢ. Не өзгерді?

Командалар келесі сұрақтарға жауап береді:

- Түсінігіңіз өзгерді ме?
- Неліктен?
- Ең маңыздысы қай сөздер болып шықты?
- Алғашқы нұсқаны жалған ақпарат деуге бола ма?

4-КЕЗЕҢ. Өз картаңызды жасаңыз

Әр командаға қысқаша мәтін беріледі (5–6 сөйлем).

Тапсырма:

- бір тіркесті таңдау;
- оны контекстен «жұлып алып», басқаша қабылдайтындай сипат беру;
- содан кейін сыныпқа алдымен дәйексөзді, артынан толық мәтінді көрсету.

Басқа командалар қабылдауы қалай өзгергенін талқылайды.

Жұмыс парағы

Дәйексөз	Алғашқы болжамыңыз	Толық мәтінді оқығаннан кейін не өзгерді?
1		
2		
3		
4		

5		
6		

Талқылау сұрақтары

- Неліктен белгілі бір тіркесті түрліше қабылдауға болады?
- Бірде-бір жалған ақпарат қоспай да аудиторияны адастыру мүмкін бе?
- Бастапқы дереккөзді іздеудің маңызы неде?
- Контекст жоқ дәйексөз көбінесе қай жерде кездеседі?

Негізгі түйін

- Контекст болмаса, дәйексөз хабарламаның мазмұнын өзгертеді.
- Түйін жасамас бұрын дәйексөздің алдында және артынан не айтылғанын білу маңызды.
- Белгілі бір бөлігін ғана айтса, рас сөздің өзі де манипуляция құралына айналуы мүмкін.
- Мүмкіндігінше толық мәтінге немесе бастапқы дереккөзге жүгінген жөн.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...
- Бұдан кейін қысқа дәйексөз көргенде ...

Әдістемелік нұсқау

Саясатқа немесе қоғамдағы сезімтал тақырыптарға қатысы жоқ, бейтарап мысалдарды қолданыңыз. Сұхбаттар, көркем туынды, мектептегі жағдай немесе тұрмыстағы диалог жақсы мысал бола алады.

Тапсырманың мақсаты — кінәлілерді іздеу емес, ақпаратты қабылдауда контекст неліктен негізгі рөл ойнайтынын түсіну екенін көрсету маңызды.

Туындайтын қиындықтар

- Кез келген қысқа дәйексөзді манипуляция деп санау.
- Бір сөйлемнен кейін қорытынды түйін жасау.
- Ақпараттың дереккөзіне мән бермеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға тұрмыста кездесетін қысқа диалогтарды пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға шынайы тақырып, сұхбат немесе мақалаларды талдауды және контекст болмағандықтан мағынасы өзгеріп кеткен жайттарды табуды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен танымал адамның кез келген сөзін тауып алыңыз.

Оның толық нұсқасын немесе бастапқы дереккөзді табуға тырысыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

- Толық мәтінмен танысқаннан кейін мағынасы өзгерді ме?
- Дәйексөзді түсіну үшін қай ақпарат мейлінше маңызды болып шықты?

Практикада қолдану

Контекстен жұлып алған тіркестерді тақырыптардан, әлеуметтік желілердегі жазбалардан, қысқа видеороликтерден, жарнамалар мен пікірлерден кездестіруге болады. Кейде кездейсоқ солай шықса, енді бірде көпшіліктің назарын аудару немесе белгілі бір әсер қалыптастыру мақсатында әдейі жасалады. Толық контексті іздей білу асығыс шешім қабылдаудан аулақ болуға көмектеседі.

4.4-практикалық тапсырма:

Цифрлар да алдауы мүмкін бе?

МАС машығы: статистика, графика мен диаграммаға сыни көзбен қарау, деректерді көрнекі манипуляция жасау тәсілдерін білу.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Оқу пәндері

Математика, информатика, география, қоғамтану, биология, экономика.

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Сабақ тақырыптары

Статистика, деректермен визуал жасау, медиа манипуляция.

Жұмыс түрі

Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Статистикамен манипуляция жасау — сандық деректерді дұрыс болса да, аудиторияға белгілі бір әсер қолдану мақсатында ұсыну тәсілі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- деректермен визуал манипуляция жасаудың кең тараған тәсілдерін байқай алады;
- диаграммалар мен графиктерге сыни көзбен қарайды;
- дұрыс цифрдың өзі жалған әсер тудыруы мүмкін екенін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- диаграммалар бейнеленген карталар;
- жұмыс парағы;
- маркер;
- проектор немесе экран (мүмкіндігінше).

Карталардың жартысында дұрыс визуал берілсе, қалған жартысы әдейі өзгертілген.

Мысалы:

- өс нөлден басталмайды;
- айырмашылықты әсірелеп көрсету үшін үш өлшемді диаграмма қолданылады;

- екі графиктің өлшемі екі түрлі;
- іріктеу өлшемі көрсетілмеген;
- абсолют мәнсіз тек қана пайызы көрсетілген.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Күмәндісін табыңыз

Әр командаға төрт диаграммадан беріледі.

Анықтауға тиіс нәрсе:

- Қай диаграммаға қатысты сұрақ туады?
- Неліктен?

Берілетін уақыт — **10 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Графикті түзеңіз

Командаға дерегі қате бір диаграмма беріледі.

Диаграмманы түсінікті әрі дұрыс жасау жолын ұсыну қажет.

Ол үшін:

- өлшемін өзгертуге;
- өсті жазуға;
- жетпей тұрған деректерді қосуға;
- диаграмманың түрін өзгертуге болады.

Осыдан кейін командалар өз нұсқасын көрсетеді.

3-КЕЗЕҢ. Не өзгерді?

Мұғалім бастапқы және түзетілген нұсқаны көрсетеді.

Сынып келесі сұрақтарға жауап іздейді:

- Цифрлар өзгерді ме?
- Неліктен басқаша әсер қалыптасты?
- Қатты әсер еткен не нәрсе?

4-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Талқылаудан кейін «**статистикамен манипуляция жасау**» терминін таныстырады.

Мұғалім айрықша ескертуге тиіс жайт:

Манипуляция әрдайым деректерді бұрмалау дегенді білдірмейді. Кейде оларды ұсыну тәсілін өзгерту де жеткілікті.

Жұмыс парағы

Диаграмма	Қандай сұрақтар туды?	Қалай жақсартуға болады?
1		
2		
3		
4		

Талқылау сұрақтары

- Неліктен диаграмма сенімді болып көрінеді?
- Қандай жайттар көбінесе назардан тыс қалады?
- Неліктен суретке ғана емес, оның астындағы сипаттамасына, өлшеміне және дереккөзге мән беру маңызды?
- Қандай жағдайда графика ақпаратты түсінуге көмектессе, қай жағдайда адасуға жол ашады?

Негізгі түйін

- Дұрыс цифрдың өзін әртүрлі етіп ұсынуға болады.
- Түйін жасар алдында өлшеміне, сипаттамасына, дереккөзіне және іріктеу көлеміне назар аудару маңызды.
- Әдемі графика ақпараттың объективті екеніне кепілдік бола алмайды.
- Сыни пайым мәтінді ғана емес, визуал деректерді де талдауға көмектеседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен бірінші рет ... назар аудардым.
- Бұдан былай диаграмма көргенде ...
- ... мен үшін күтпеген жағдай болды.

Әдістемелік нұсқау

Спорт, ауа райы, мектеп өмірі немесе экологиямен байланысты мысалдарды пайдаланыңыз. Саяси сезімтал тақырыптардан аулақ болыңыз. Мүмкіндік болса, бір деректер әртүрлі көрсетілген бір-екі графика дайындап қойыңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Кез келген ерекше диаграмманы манипуляция деп санау.
- Өс пен өлшем сипаттамасына назар аудармау.
- Визуал әсерге ғана сүйеніп түйін жасау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға баған түріндегі қарапайым диаграмманы пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға ақпарат құралдарынан шынайы инфографиканы қосыңыз және деректердің қаншалықты дұрыс берілгенін бағалауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен кез келген диаграмма немесе инфографика тауып алыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

- Автор қандай түйін ұсынады?
- Қандай деректер қолданылған?
- Мұндай түйін жасауға ақпарат жеткілікті ме?
- Қосымша тағы нені тексерер едіңіз?

Практикада қолдану

Диаграммалар мен графика жаңалықтарда, жарнамада, әлеуметтік желілерде, таныстырылымдарда, ғылыми зерттеулер мен есептерде қолданылады. Олар ақпаратты тез түсінуге көмектескенімен, деректер дұрыс көрсетілмесе, жалған әсер тудырады. Сондықтан цифрлардың өзін ғана емес, олардың визуал ұсынылуын да сараптай білу маңызды.

4.5-практикалық тапсырма:

Редактор маркетологқа қарсы

МАС машығы: аудиторияның назарын аударудың адал жолы мен манипуляция тәсілін ажырата білу, материалды қызықты етіп ұсыну мен кликбейттің ара-жігін түсіну.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Жұмыс түрі
Рөлдік ойын элементтері бар командалық жұмыс. Қатысушылар саны 10 адамнан жоғары

Оқу пәндері
Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі, тарих, қоғамтану, информатика, өнер.

Сабақ тақырыптары
Кликбейт, журналистік этика, медиа мәтін.

Негізгі ұғым

Кликбейт — материалды (көбінесе тақырыпты және суреттерді) қайткенде де назар аудартуға және мақаланы ашып оқуға итермелеуді мақсат тұтатын тәсіл. Ол үшін қызықтыру, әсірелеу, әлденені бұғып қалу, қатты эмоция тудыру немесе материалдың мазмұнымен үйлеспейтін уәде беру қолданылады.

Журналистік этика — журналистер ақпаратты жинау, тексеру, дайындау және тарату кезінде басшылыққа алатын кәсіби принциптер жиынтығы. Мұндай принциптерге нақтылық, адалдық, тәуелсіздік, адамдарға құрметпен қарау және аудитория алдындағы жауапкершілік жатады.³

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- кликбейтке тән белгілерді түсіндіре алады;
- ақпаратты тартымды етіп беруді манипуляциядан ажырата алады;
- редакцияның шешімін дәйектей алады;
- неліктен аудиторияның сенімі қысқа мерзімді қаралымнан маңызды екенін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жаңалық мәтіні;
- рөлдер көрсетілген карталар;
- жұмыс парағы;
- А3 парақ;
- маркер;
- қайшы;
- желім;
- ескі журналдар мен газеттер (қалауына қарай).

Мұғалім алдын ала барлық командаға бірдей **бір бейтарап жаңалық** дайындап қояды. Ол ғылыми жаңалық, мектептегі оқиға, спорт сайысы, мәдени шара немесе қоғамдық маңызы

³ Бейімделді: International Federation of Journalists (IFJ). *Global Charter of Ethics for Journalists*. 2019.

бар оқиға болуы мүмкін. Жаңалық қысқа (100–150 сөз), деректі болуы және эмоциялық бояуы қанық болмауы қажет.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Рөлдерді бөлу

Сынып командаларға бөлінеді.

Әр команда өз ішінде екі топқа бөлінеді:

Редакторлар командасы

Тапсырма — адалдық сақтай отырып, оқырманға қызықты материал дайындау, жаңалықтың мазмұнын нақты жеткізу.

Маркетологтар командасы

Тапсырма — дәл сол жаңалыққа көпшіліктің назарын аударту үшін аудитория тартудың кез келген тәсілін қолдана отырып, қайта өңдеу.

Дайындыққа **15 минут** беріледі.

2-КЕЗЕҢ. Таныстыру

Алдымен маркетологтар командасы шығады.

Олар:

- тақырыпты;
- суретті немесе коллажды;
- қысқаша анонсты ұсынады.

Одан кейін редакторлар командасы сөз алады.

Олар дәл осы жаңалықты өзі дайындаған нұсқада жеткізеді.

Әрқайсына екі минуттан уақыт беріледі.

3-КЕЗЕҢ. Редакция кеңесі

Таныстырудан кейін талқы басталады.

Сынып **редакция кеңесі** рөлінде болады.

Келесі сұрақтарға жауап беру керек:

- Қай жазба көбірек назар аудартады?
- Қай жазба көбірек сенім тудырады?
- Жарнама тәсілі мен манипуляцияның ара-жігі қай жерде?
- Қызықты тақырып сонымен бірге адал болуы мүмкін бе?

4-КЕЗЕҢ. Дауыс беру

Әр қатысушыға екі жетоннан беріледі.

Бірінші жетон:

«**Мен бұл жазбаны ашатын едім**»

Екінші жетон:

«**Мен бұл жазбаға сенетін едім**»

Қатысушылар осы екі критерий бойынша дауыс береді.

Дауысты санағаннан кейін нәтижені талдайды.

Көбінесе ашылуы жөнінен көп дауыс жинаған жазба сенім тұрғысынан аз дауысқа ие болады.

Жаттығудың басты нәтижесі де осы түйінде жатыр.

Бақылаушының жұмыс парағы

Критерий	Маркетолог	Редактор
Жазбаны ашқым келді	☐	☐
Тақырып мазмұнына сай	☐	☐
Кликбейт белгісі бар	☐	☐
Материал сенім тудырады	☐	☐
Мен бұл жазбаны бөлісер едім	☐	☐

Талқылау сұрақтары

- Жазбаны ашуға итермелеген не нәрсе?
- Неліктен бір жазба екіншісінен гөрі көбірек сенім тудырды?
- Манипуляцияға жүгінбей назар аудартуға бола ма?
- Неліктен кейбір медиа кликбейтке жүгінеді?
- Сапалы БАҚ үшін не маңызды: қаралым саны ма, әлде аудиторияның сенімі ме?

Негізгі түйін

- Айғайлап тұрған тақырыптың бәрі кликбейт емес.
- Егер тақырып аудиторияны адасуға бастаса немесе материалда жоқ нәрсені уәде етсе, кликбейт деген сөз.
- Сапалы журналистика оқырманды қызықтыра отырып, аудиторияның сенімін сақтап қалуға да ұмтылады.
- Аудиторияның сенімі біртіндеп қалыптасады, бірақ манипуляциялық тәсілге тұрақты жүгінген сайын азая береді.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай айғайлап тұрған тақырыпты көргенде ...
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...

Әдістемелік нұсқау

Талқы кезінде редакторлар мен маркетологтарды «жақсы» және «жаман» деп бір-біріне қарсы қоймаңыз. Оқушылар екі тарап та маңызды міндетті атқаратынын түсінуі керек: біреуі аудиторияның назарын аудартуға тырысса, екіншісі оның сенімін сақтап қалғысы келеді. Жаттығудың басты мақсаты — осы екі міндет тең түскенде ғана сапалы медиа өнім туатынын көрсету.

Туындайтын қиындықтар

- Кез келген айғайлап тұрған тақырыпты кликбейт деп санау.
- Дұрыс тақырып міндетті түрде іш пыстырады деп ойлау.
- Назар аударту үшін жалған немесе расталмаған мәліметтерді пайдалану.
- Тақырыптың материалдың мазмұнына сәйкестігін есепке алмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға жаттығуды қысқартып қолданыңыз: әр команда анонссыз, тақырып пен сурет қана дайындайды.

15–17 жастағы оқушыларға онлайн ақпарат құралдарындағы материалдардан шынайы мысалдарды талқылауды және қандай редакция шешімі аудиторияны қызықтыра отырып, журналистика стандарттарын да сақтауға көмектесетінін анықтауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен бір тақырыпта, бірақ әртүрлі дереккөзде шыққан екі материалды табыңыз.

Содан кейін:

- тақырыбын;
- суреттерін;
- алғашқы жолдарын;
- жалпы берілу стилін салыстырыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Қай жазба қатты назар аудартады?
2. Қайсы көбірек сенім тудырады?
3. Мұндай түйін жасауға қандай белгілер көмектесті?

Практикада қолдану

Күн сайын редакциялар, блогерлер мен жазба авторлары көзге түсуі үшін материалды қалай беру керегі жөнінде шешім қабылдайды. Кейде оқырман назарын аударудың адал жолына жүгінсе, енді бірде манипуляцияға барады. Осы тәсілдердің ара-жігін ажырата білу ақпараттың дереккөзін саналы түрде таңдауға және медиа контентті сыни көзбен қабылдауға көмектеседі.

4.6-практикалық тапсырма: Сарапшыға сенеміз бе?

МАС машығы: ақпаратты ұсынған дереккөздің дұрыстығын бағалай білу, бедел мен танымалдықтың ара-жігін ажырату және сарапшылық неліктен талқыланатын тақырыпқа байланысты екенін түсіну.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Оқу пәндері

Қоғамтану, тарих, биология, химия, физика, география.

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

30–40 минут

Сабақ тақырыптары

Ақпарат көздері, сарапшылық, медиа манипуляция.

Жұмыс түрі

Командалық ойын. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Сарапшы — белгілі бір сала бойынша арнаулы білімі, тәжірибесі немесе кәсіби дайындығы бар адам.

Жалған сарапшы — талқыланып отырған сала бойынша білімі, тәжірибесі немесе өкілеттігі болмаса да, беделді маман ретінде ұсынылатын адам.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпаратты ұсынған дереккөздің өкілеттігін бағалай алады;
- танымалдықты сарапшылықтан ажырата біледі;
- бір салада сарапшы болған адамның келесі бір салада сарапшы бола алмайтынын түсінеді;
- дереккөздің сенімділігін бағалауға көмектесетін сұрақтар қоя алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- «Сөйлеп тұрған кім?» карталары;
- «Мәселе не туралы?» карталары;
- қосымша ақпарат берілген карталар;
- жағдайлар жазылған карталар;
- жұмыс парағы;
- маркер.

«Сөйлеп тұрған кім?» карталары

Мысалы:

«Мәселе не туралы?» карталары

Мысалы:

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Үздік сарапшыны табыңыз

Әр командаға бір бумадан бір карта тиеді. Мысалы:

ДӘРІГЕР	КЛИМАТОЛОГ
ТАРИХ ПӘНІНІҢ МҰҒАЛІМІ	ИНЖЕНЕР
МИЛЛИОН ЖАЗЫЛУШЫСЫ БАР БЛОГЕР	СПОРТШЫ

ИНТЕРАКТИВ ПРАКТИКУМ

Педагогтар мен тренерлерге арналған практикалық әдістемелік құрал

МУЗЫКАНТ

АКТЕР

ВЕТЕРИНАР

ПРОГРАММИСТ

ЖУРНАЛИСТ

ДИЕТОЛОГ

Сөйлеп тұрған кім?

Танымал футболшы.

КЛИМАТ ӨЗГЕРІСІНІҢ
СЕБЕПТЕРІ

ДҰРЫС ТАМАҚТАНУ
ЕРЕЖЕСІ

ҮЙДЕГІ WI-FI ЖЕЛІСІН
БАПТАУ

СЫНЫҚТЫ ЕМДЕУ

ЖОЛ ЖҮРУ ЕРЕЖЕСІ

СПОРТТЫҚ АЯҚ КИІМДІ
ТАҢДАУ

ЕЖЕЛГІ МЫСЫР ТАРИХЫ

ЕКПЕ САЛУ

КИБЕРҚАУІПСІЗДІК

ҮЙ ЖАНУАРЛАРЫНА КҮТІМ
ЖАСАУ

Мәселе не туралы?

Екпе салдыру қажет пе?

Команда келесі сұрақтарды талқылауы керек:

- бұл адамды осы тақырып бойынша сарапшы деуге бола ма;
- «иә» және «жоқ» дегенге қандай дәйек бар;
- пікір алу үшін кімге сенім артуға болады?

Берілетін уақыт — **10 минут.**

2-КЕЗЕҢ. Күтпеген бетбұрыс

Мұғалім жаңа ақпарат жазылған қосымша карта таратады.

Мысалы:

Бұл футболшының дәрігер деген дипломы бар.

немесе

Бұл блогер он жыл киберқауіпсіздік инженері болып жұмыс істеген.

немесе

Бұл музыкант ақысын алып, өнімге жарнама жасайды.

Командалардың келесі талқылайтын мәселесі:

- пікірі өзгерді ме?
- қай ақпарат шешуші болып шықты?

3-КЕЗЕҢ. Сарапшылар комиссиясын жинаңыз

Әр командаға бір жағдай беріледі.

Мысалы:

Қалада ауаның сапасы нашарлады. Жаңалықтарға материал дайындау керек.

Жалпы карталар жинағынан редакция пікір білдіруге шақыратын **үш сарапшыны** таңдау керек.

Негізгі шарт — таңдауды түсіндіру.

Таныстырғаннан кейін командалар шешімін салыстырады.

4-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Мұғалім сұрақ қояды:

Неліктен танымал адам барлық жерде сарапшы бола алмайды?

Талқылаудан кейін терминдермен таныстырады:

- сарапшы;
- жалған сарапшы.

Сынып ережені шығарады:

Адамның танымалдығына емес, біліміне, тәжірибесіне және талқыланатын тақырыпқа қатысына сенім арту керек.

Жұмыс парағы

Жағдай	Сенуге бола ма?	Неліктен?	Кімді шақырған дұрыс?
1			
2			
3			

Талқылау сұрақтары

- Неліктен көбінесе танымал адамдарға сенеміз?
- Бір адам барлық мәселе бойынша сарапшы бола ала ма?
- Сарапшының пікіріне сенім артпас бұрын қандай сұрақтар қойған жөн?
- Неліктен адамның өзін ғана емес, ол пікір білдіретін тақырыпты да тексерген жөн?

Негізгі түйін

- Танымал деген сөз өкілеттігі бар дегенді білдірмейді.
- Сарапшылық әрдайым білімнің нақты бір саласымен байланысты.
- Белгілі бір адамның пікіріне сенім артпас бұрын неліктен оны сарапшы деп санайтынын түсіну маңызды.
- Сенімді дереккөз әдетте не нәрсеге сүйеніп түйін жасағанын түсіндіре алады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай сарапшының пікірін көргенде ...
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...

Әдістемелік нұсқау

Шынайы өмірдегі танымал адамдардың орнына ойдан шығарылған кейіпкерлерді немесе мамандықтарды пайдаланыңыз. Бұл нақты бір тұлға туралы тартыстың алдын алады және сарапшылықты бағалау принципіне назар аударуға көмектеседі.

Жалған сарапшы міндетті түрде аудиторияны қасақана адастырмайтынын ескерту маңызды. Кейде адам өзінің кәсіби өкілеттігінен тыс мәселелер туралы да ойланып жатпастан пікір білдіреді.

Туындайтын қиындықтар

- Танымал адам автоматты түрде сарапшы болады деп есептеу.

- Нақты жағдайды ескерместен, тек қана мамандыққа қарап түйін жасау.
- Сарапшының пікірі тексеруді қажет етпейді деп ойлау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға тек қана түсінікті мамандықтар мен тұрмыстағы жағдайларды мысалға келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша мүдде қақтығысы, жарнама, демеушілік туралы және сарапшының пікірі бұрмалануы мүмкін жағдайларды талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Автор сарапшы пікіріне сілтейтін материалдарды тауып алыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Бұл адам кім?
2. Қай саланың маманы?
3. Неліктен дәл осы адамның пікірі келтірілген?
4. Бұл тақырып бойынша тағы қандай дерек көздерін пайдалануға болар еді?

Практикада қолдану

Сарапшылар пікірі жаңалықтарда, жарнамада, әлеуметтік желілерде, подкасттар мен видеороликтерде кездеседі. Кейде талқыланып жатқан тақырыпқа қатысы болмаса да, танымал адамның пікірі беделді пікір ретінде қабылданады. Дереккөздің өкілдігін бағалай білу мейлінше дұрыс шешім қабылдауға және ақпаратқа сын көзімен қарауға көмектеседі.

4.7-практикалық тапсырма: Медиа домино

МАС машығы: медиа мәтіндегі кең тараған манипуляция тәсілдерін тану.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, тарих, қоғамтану, информатика, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
25–30 минут

Сабақ тақырыптары
Манипуляция тәсілдері, ақпаратты сыни талдау, медиа манипуляцияны тану.

Жұмыс түрі
Шағын топпен жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Ойынның алдында мұғалім оқушыларды дұрыс емес немесе манипуляцияға құрылған ақпарат таратудың бес тетігімен таныстырады.

Жалған сарапшы — талқыланып отырған сала бойынша білімі, тәжірибесі немесе өкілеттігі болмаса да, беделді маман ретінде ұсынылатын адам.

Логикалық қате — сенімді көрінетін, бірақ логикасы дұрыс емес қате пайым.

Ақталмайтын үміт — толықтай орындалуы мүмкін емес болса да, өнімнен, оқиғадан немесе құбылыстан үлкен үміт күту.

Деректерді іріктеп беру — басқа деректерді жылы жауып қойып, ақпараттың белгілі бір көзқарасты көрсететін бөлігін ғана ұсыну.

Қастандық теориясы — жеткілікті дәлел болмаса да, оқиғаны құпия қастандық теориясы тұрғысынан түсіндіру.⁴

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- кең тараған манипуляция тәсілдерін тани алады;
- нақты бір ақпараттың неліктен аудиторияны адастыруы мүмкін екенін түсіндіре алады;
- медиа материалдарды сараптау кезінде жаңа танысқан ұғымдарды қолдана алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- «Медиа домино» карталар жинағы (карталар жинағын тапсырманың соңынан қараңыз);
- жаңа жағдайлар жазылған қосымша карталар;
- қайшы;
- жұмыс парағы (қалауына қарай).

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Тізбекті жинаңыз

Әр топқа араластырылған домино жинағы беріледі.

Картаның бірінші жартысында тетік атауы берілген.

Екінші жартысында — жағдайдың сипаттамасы.

Топтың міндеті — әр тетікті сәйкес келетін жағдаймен дұрыс қоса отырып, доминодан үздіксіз тізбек жасау.

Тізбекті бірінші болып жинаған және әр шешімін түсіндіре алған топ жеңіске жетеді.

2-КЕЗЕҢ. Дұрыс әрекет еткеніңізді дәлелдеңіз

Ойын аяқталғаннан кейін мұғалім бірден дұрыс жауапты айтпайды.

Әр топқа кездейсоқ бір картадан беріледі.

Оқушылардың міндеті бүкіл сыныпқа:

- неліктен дәл осы тетікті таңдағанын;
- шешім қабылдауға қандай белгілер көмектескенін түсіндіру.

Басқа топ келіспесе, дәйек келтіруі керек.

3-КЕЗЕҢ. Жаңа жағдай

Мұғалім жаңадан тағы бес картадан таратады (домино жинағында жоқ карта).

Мысалы:

1-жағдай

Видеоблогер былай дейді:

«Мен ғалым емеспін, бірақ барлық зерттеу қателесетінін анық білемін».

2-жағдай

Мақалада үлкен зерттеудің нәтижесі жөнінде айтпай, бір ғана қате емдеу жағдайы туралы баяндайды.

⁴ Бейімделді: UNESCO, European Commission. *Identifying Conspiracy Theories*. #ThinkBeforeSharing.

3-жағдай

Әлеуметтік желіде танымал музыканттар адамдарды басқару үшін әдейі «құпия жолдауы» бар әндер жазады деген тұжырым тарады.

4-жағдай

Жарнамаға сенсек, шетел тілінің жаңа курсы үш күннен кейін еркін сөйлеп кетуге мүмкіндік береді.

5-жағдай

Автор былай деп жазады:

«Жасанды интеллект шынымен де ақылды болса, неліктен кейде қателеседі?»

Енді топтарға **көмек берілмейді**.

Олар манипуляция тетіктерін өздігінен анықтауы керек.

Талқылау сұрақтары

- Қай тетікті анықтау бәрінен оңай болды?
- Қандай жағдайлар талас тудырды? Неліктен?
- Бір материалда бірден бірнеше тетік кездесуі мүмкін бе?
- Мұндай тәсілдерді көбінесе қай жерден көресіз?

Негізгі түйін

- Манипуляция үнемі жалған ақпаратқа құрылмайды.
- Бір ғана тәсіл жарнама, жаңалық, мақала, әлеуметтік желі мен көпшілік алдында сөйлегенде қолданылуы мүмкін.
- Кең тараған манипуляция тетіктерін жақсы білген сайын ақпаратты сыни тұрғыда бағалау да жеңілдей түседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен алғаш рет ... білдім.
- Бұдан былай ... тани аламын.
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...

Әдістемелік нұсқау

Оқушылардың қатесін түзетуге асықпаңыз. Егер топтар жағдайды түрліше жіктесе, дәйектеуді ұсыныңыз. Жаттығудың құндылығы дұрыс жауапта ғана емес, сонымен бірге **қандай да бір тетікті көрсететін белгілерді** талқылауда.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға

Тетіктер санын үшеуге дейін қысқартыңыз:

- жалған сарапшы;
- деректерді іріктеп беру;
- қастандық теориясы.

Осы ұғымдарды түсініп алғаннан кейін біртіндеп басқасын да енгізуге болады.

Үй тапсырмасы

Интернеттен немесе әлеуметтік желіден үйренген тетіктердің әрқайсына бір мысалдан табыңыз.

Әр мысал бойынша:

- жағдайды қысқаша сипаттаңыз;

- тетікті анықтаңыз;
- түйін жасауға көмектескен белгілерді түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Жалған сарапшылар, логикалық қате, қастандық теориясы мен деректерді іріктеп беру тек қана интернетте кездеседі деп ойлау қате. Оларды жарнамадан, көпшілік алдындағы сөздерден, әлеуметтік желідегі пікірлерден, видеоблогтардан және тіпті қарапайым әңгімеден де кездестіруге болады. Осы тәсілдерді тани білу мейлінше дұрыс шешім қабылдауға және манипуляцияға ермеуге көмектеседі.

«Медиа домино» карталар жинағы

Карталарды қатты қағазға басып шығарып, сызығынан кесіңіз және ойын алдында араластырыңыз. Әр жинақ бір командаға арналған. Қажет болған жағдайда бірнеше жинақты басып шығаруға болады.

ЖАЛҒАН САРАПШЫЛАР	Әлеуметтік желіде біреу былай деп жазды: «Жаһандық жылыну рас болса, неліктен қыста қатты суық?»
ЛОГИКАЛЫҚ ҚАТЕ	Біреу телефондағы жаңа ойын мінсіз болуы керек және ешқандай бағ болмауы керек дейді. Егер ойында бір бағ болса, бұл оның нашар екеніне дәлел ретінде қолданылады.
АҚТАЛМАЙТЫН ҮМІТ	Жаңалықтарда екпеден кейін ауырып қалған бір жағдай туралы айтады да, екпе салдырған және өзін өте жақсы сезінетін мыңдаған адам туралы айтпайды.
ДЕРЕКТЕРДІ ІРІКТЕП БЕРУ	Интернетте тараған әңгімеге қарағанда, танымал блогерлер жазылушыларды алдауға сөз байласқан және онысына ақы алмақ. Шын мәнінде олай болмаса да, көпшілік блогерлердің бәрі алдайды және бірге жұмыс істейді дегенге сенеді.

ҚАСТАНДЫҚ ТЕОРИЯСЫ	Кең тараған видеода өзін компьютер ойындары бойынша сарапшы деп таныстырған әлдекім белгілі бір чит-кодты пайдалануға кеңес береді, ол кейіпкердің саулығын арттырады деп сендіреді. Ал шын мәнінде код ойынның тоқтап қалуына әкеп соғады.
ЖАЛҒАН САРАПШЫЛАР	Видео астындағы пікірдің бірі: «Егер смартфондар сондай ақылды болса, батареясы неге тез отырып қалады?»
ЛОГИКАЛЫҚ ҚАТЕ	Жаңа гаджеттің жарнамасына сенсек, бір апта бойы қуаттамастан жұмыс істей алады. Пайдаланушылар құрылғыны күнделікті қуаттау керегін білгенде алдандым деп есептейді.
АҚТАЛМАЙТЫН ҮМІТ	Жаңалықтарда адамдар белгілі бір гаджетті қолданып, небір ғажайыпты жасап жатқанын көрсетеді. Алайда, оны жасау үшін басқалар қайталай алмайтындай арнайы жағдай жасау керегін ешкім ескертпейді.
ДЕРЕКТЕРДІ ІРІКТЕП БЕРУ	Желіде танымал видео ойын ойыншыларды аңду мақсатында жасалған және ойынды жасаушылар жеке деректерді жинауда деген қауесет тарады. Бұл ойдан шығарылған әңгіме болса да, адамдар ойнауға қорқып қалды.
ҚАСТАНДЫҚ ТЕОРИЯСЫ	Интернетте өзінің дәрігер екенін айтқан адам лимон шырыны бүкіл ауруды емдейді дейді. Шын мәнінде ол адам дәрігер емес және медицина саласынан білімі де жоқ.

5-БЛОК. Ақпаратты қалай тексереміз?

Блоктың мақсаты

Оқушыларды ашық дереккөз көмегімен өз бетінше ақпаратты тексеруге, дұрыс сұрақ қоюға, дәлел іздеуге және дұрыс түйін жасауға үйрету.

5.1-практикалық тапсырма: Кімдікі дұрыс?

МАС машығы: ақпаратты тексерудің құндылығын түсіну және жорамал мен дәлелге сүйенген түйінді ажырата білу.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–45 минут

Жұмыс түрі

Топпен жарыс. Қатысушылар саны
10 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, тарих, қоғамтану,
қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен
әдебиеті, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Фактчекинг, дәлел, ақпаратты
тексеру.

Негізгі ұғым

Фактчекинг — ақпараттың рас-өтірігін анықтау үшін сенімді дереккөз бен дәлелдерді пайдалана отырып тексеру процесі.¹

Дәлел — қандай да бір тұжырымды растайтын немесе терістейтін және тексеруге болатын ақпарат.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпаратты тексеруде неліктен түйсік жеткіліксіз екенін түсіндіре алады;
- фактчекингтің негізгі тәсілдерін қолдана алады;
- жорамал мен дәлелге сүйенген түйінді салыстыра алады;
- алынған нәтиженің сенімділігін бағалай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- тексеруге арналған 5–6 материал: жаңалықтар, әлеуметтік желідегі жазбалар, суреттер, видео немесе тұжырым;
- әр командаға жұмыс парағы;
- фактчекерлер командасына интернетке қосылған құрылғы;
- таймер.

¹ Бейімделді: *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media & Information Literacy Curriculum for Educators & Learners*. Paris: UNESCO, 2021.

Түрі де, күрделілік деңгейі де әртүрлі материалдарды таңдаған дұрыс. Олардың арасында рас ақпаратпен қатар, жалған немесе жартылай шын мысалдар да болғаны жақсы.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Рөлдерді бөліңіз

Сынып екі командаға бөлінеді.

1-команда — Сарапшылар

Команданың міндеті — материалдың рас-өтірігін анықтау.

Маңызды жайт: интернет, телефон және компьютер қолдануға болмайды.

Қатысушылар:

- материалды талқылай алады;
- болжамын ұсынады;
- өз біліміне сүйене алады;
- өзінің көзқарасын түсіндіре алады.

2-команда — Фактчекерлер

Дәл сол материалдарды алады.

Келесі заттарды пайдалана алады:

- интернет;
- іздеу жүйелері;
- суретті кері іздеу;
- ресми сайттар;
- карталар;
- басқа да тексеру құралдары.

Әр түйінді дереккөз арқылы растау қажет.

2-КЕЗЕҢ. Тексеру жүргізіңіз

Мұғалім әр командаға кезек-кезек тексеруге 5–6 материал береді.

Әр материалды талдауға **5–7 минут** уақыт беріледі.

Екі команда да жауаптарын жұмыс парағына жазады.

Жұмыс парағы

Материал	Сарапшылар	Неліктен?	Фактчекерлер	Қандай дәлел тапты?
1				
2				
3				

4				
5				

3-КЕЗЕҢ. Нәтижені салыстырыңыз

Әр материалды тексергеннен кейін мұғалім талқы ұйымдастырады және оқушыларға келесі сұрақтарды қояды:

- Екі команданың жауабы сәйкес келді ме?
- Сәйкес келмесе, неліктен?
- Қайсы мейлінше сенімді болып шықты: жорамал ма, тексеру ме?
- Дәлелдермен танысқаннан кейін сарапшылардың пікірі өзгерді ме?

4-КЕЗЕҢ. Қорытынды жасаңыз

Жеңімпазды жариялау орнына оқушыларға келесі мәселелерді талқылауды ұсыныңыз:

- Қай команда тезірек жұмыс істеді?
- Қай команда сенімдірек жұмыс істеді?
- Екі команданың жауаптары неліктен екі түрлі болып шықты?
- Бастапқы пікірді өзгертуге не көмектесті?
- Бұл тапсырманы орындағаннан кейін жасалатын басты түйін қандай?

Талқылау сұрақтары

- Неліктен кейде өмірлік тәжірибе қате түйін жасауға алып келеді?
- Ақпарат шындыққа жақын болып көрінсе, оны рас деп түйін жасауға бола ма?
- Қандай тексеру құралдары мейлінше пайдалы болып шықты?
- Неліктен кәсіби журналистер мен фактчекерлердің тексеріп алмай қорытынды жасауы сирек кездеседі?

Негізгі түйін

- Шындыққа жақын болып көрінген ақпарат үнемі рас бола бермейді.
- Жорамал деген — дәлел емес.
- Ақпаратты тексеру уақытты талап еткенімен, түйін мейлінше сенімді болады.
- Ақпарат маңызды болған сайын оны тексерудің де маңызы арта түседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған нәрсе ...
- Бұдан былай хабарламаға сенбес бұрын ...
- Ең пайдалы тексеру құралы ... болып шықты.

Әдістемелік нұсқау

Жаттығудың басты мақсаты — қай команда көбірек дұрыс жауап бергенін анықтау емес, **болжам** мен **тексерудің** арасындағы айырманы көрсету.

Талқылау кезінде «сарапшылар қателесті» деген сияқты тіркестерді қолданбауға тырысыңыз. Оның орнына процеске назар аудартыңыз:

Неліктен дәл осы түйін сенімді болып көрінді? Оны тексеруге не көмектесті?

Жаттығуды **қателесу табиғи жағдай**, ал ақпаратты тексере білу тәжірибемен келетін машық деген кішігірім талқымен аяқтау пайдалы.

Туындайтын қиындықтар

- Алғашқы әсерге сүйеніп түйін жасау.
- Шындыққа жақын болып көрінуді рас екеніне дәлел деп санау.
- Ақпараттың бір ғана дерек көзімен шектелу.
- Бастапқы болжамды растайтын мәліметтерді ғана іздеу.
- Жылдам жауапты сенімді нәтижемен шатастыру.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға

Интернеттен іздеу орнына мұғалім алдын ала дайындап қойған материалдар жинағын пайдаланыңыз, мысалы, мақалалар, фотосуреттер, карталар, ресми хабарламалар, энциклопедиядан үзінділер. Бұл төменгі сынып оқушыларын қажеттілік болмаса да ақпаратты тексеру қисынды екенімен таныстырып, өз бетінше іздеу жүйелерімен жұмыс істеуге үйретеді.

Үй тапсырмасы

Интернетте, мессенджерде немесе әлеуметтік желіде кездестірген бір тұжырымды таңдап алыңыз.

Оны кемінде екі тәуелсіз дереккөз көмегімен тексеріңіз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

- нақты қандай тұжырым жасалды;
- қандай дерек көздерін пайдаландыңыз;
- қандай дәлел таптыңыз;
- тексергеннен кейін бастапқы пікіріңіз өзгерді ме?

Практикада қолдану

Күн сайын әлеуметтік желіден, мессенджерден, жаңалықтардан алынған ақпаратқа және айналамыздағылармен әңгімеге сүйеніп шешім қабылдаймыз. Алғашқы әсер қате болып шығуы жиі кездеседі. Сондықтан да журналистер, зерттеушілер мен фактчекерлер алдымен дәлел іздеп, содан кейін ғана түйін жасайды. Мұндай тәсіл қателесудің және жалған ақпарат таратудың алдын алады.

5.2-практикалық тапсырма: Бірінші болып кім айтты?

МАС машығы: ақпараттың бастапқы дереккөзін табу, түпнұсқа хабарламаны көшіріп басудан ажырата білу және дереккөздің сенімділігін бағалау.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Оқу пәндері
Информатика, тарих, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі.

Ұзақтығы
35–40 минут

Сабақ тақырыптары
Ақпарат көздері, бастапқы дереккөз, фактчекинг.

Жұмыс түрі
Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Бастапқы дереккөз — ақпаратты бірінші болып жариялаған дереккөз немесе оқиғаның тікелей куәгері: ресми құжат, бастапқы деректер, ұйымның мәлімдемесі, оқиға куәгерінің сөзі, түпнұсқа жазба және тағы басқа.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- бастапқы дереккөзді көшіріп басудан ажырата алады;
- бастапқы жарияланымды іздей алады;
- ақпараттың тарау тізбегін сараптай алады;
- бастапқы дереккөзге сілтеме жасаудың неліктен маңызды екенін түсіндіре алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- зерттеуге, ресми мәлімдемеге, статистикаға немесе оқиғаға сілтеме жасаған 3–5 жаңалық немесе жазба;
- интернетке қосылған құрылғы;
- әр командаға жұмыс парағы.

Бірнеше сайт немесе телеарна аздаған өзгеріс енгізе отырып жариялаған, бастапқы дереккөзін қысқа уақыт ішінде табуға болатын материалдарды таңдаған дұрыс.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Жаңалықты оқыңыз

Әр командаға бір жаңалық беріледі.

Мысалы:

«Ғалымдардың зерттеуінен алынған дерек бойынша...»

немесе

«Мамандардың хабарлауынша...»

немесе

«Ресми мәлімдемеге сәйкес...»

Командалар жазбаны оқып, келесі сұрақтарға жауап береді:

- Автор кімге сілтеме жасайды?
- Ақпараттың дереккөзі атала ма?

Берілетін уақыт — **5 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Бастапқы дереккөзді табыңыз

Интернеттен іздеуді пайдалана отырып, командалар келесі жайттарды анықтауы керек:

- Ақпарат ең бірінші қай жерде жарияланды?
- Ресми құжат, мәлімдеме немесе зерттеуді табуға бола ма?
- Барлық жазба ақпаратты бірдей жеткізген бе?

Берілетін уақыт — **15 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Тізбек құрыңыз

Команда параққа ақпараттың тарау сызбасын салады.

Мысалы:

Зерттеу → университеттің баспасөз қызметі → ақпарат агенттігі → жаңалықтар сайты → әлеуметтік желідегі жазба

Сызбаны толық қалпына келтіру мүмкін болмаса, оқушылар тізбек қай кезеңде үзілгенін көрсетеді.

4-КЕЗЕҢ. Нәтижені ұсыныңыз

Командалар келесі сұрақтарға жауап береді:

- Бастапқы дереккөз не болып шықты?
- Оны табу оңай болды ма?
- Ақпарат тараған сайын өзгерді ме?
- Қай жазбаға көбірек сенім артар едіңіз? Неліктен?

Жұмыс парағы

Сұрақ	Жауап
Жаңалық не туралы?	
Жазба кімге сілтеме жасайды?	
Бастапқы дереккөз кім?	
Тағы қандай жазбаларды таптыңыздар?	
Ақпарат ерекшелене ме? Иә десеңіз, несімен?	
Қай дереккөз көбірек сенім тудырады және неліктен?	

Талқылау сұрақтары

- Неліктен көп жазбада бастапқы дереккөзге сілтеме болмайды?
- Бірінші табылған сілтеме ылғи бастапқы дереккөз бола ма?
- Неліктен көшіріп басу ақпараттың мәнін өзгертеді?
- Қай кезде ресми дереккөзді өз бетіңше іздеу керек?

Негізгі түйін

- Әдетте бастапқы дереккөзде толық және нақты ақпарат болады.
- Көшіріп басу кезінде маңызды жайттар түсіп қалуы немесе анық емес жайттар пайда болуы мүмкін.
- Жаңалыққа сенім артпас бұрын оның қайдан пайда болғанын анықтап алу маңызды.
- Дереккөз бастапқы хабарламаға жақын болған сайын ақпаратты тексеру де оңайға түседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.

- Бәрінен қатты таңғалдырған жайт ...
- Бұдан былай жаңалық оқығанда алдымен ...

Әдістемелік нұсқау

Бастапқы дереккөзді шынымен де тез арада тауып алуға болатын мысалдарды таңдаңыз. Баспасөз хабарламалары, зерттеу нәтижелері, мемлекеттік органдардың, халықаралық ұйымдардың немесе университеттердің хабарламалары жақсы мысал бола алады.

Тапсырманы орындау жылдамдығын бағаламаңыз. Басты мақсат — оқушыларды бастапқы дереккөзді іздеу мұқият болуды және қадам-қадамымен әрекет етуді талап ететінін түсінуге үйрету.

Туындайтын қиындықтар

- Бірінші табылған жазбаны бастапқы дереккөз деп санау.
- Сілтемеге өтпей, жарияланған жаңалықта тоқтап қалу.
- Журналистің пікірін ақпараттың түпнұсқа дереккөзімен шатастыру.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға дереккөзге нақты сілтемесі бар жаңалықтарды пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға бастапқы дереккөзді тауып қана қоймай, ақпарат тараған сайын түрлі материалда қандай өзгерістер болғанын анықтауды да ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Кейінгі бірнеше күн ішінде жарияланған жаңалықты таңдап алыңыз және оның бастапқы дереккөзін табуға тырысыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Ақпаратты бірінші болып кім хабарлады?
2. Қай жазбалар кейін пайда болды?
3. Көшіріп басу кезінде мазмұны өзгерді ме?
4. Қай дереккөзді мейлінше сенімді деп санайсыз және неліктен?

Практикада қолдану

Күн сайын ондаған сайт, әлеуметтік желідегі арналар мен парақшалар жаңалықтарды көшіріп жариялайды. Кейде осындай кезде сілтемелер жоғалып кетеді, сөйлемнің құрылымы өзгереді немесе жаңа мән-жайлар пайда болады. Бастапқы дереккөзді таба білу ақпаратты тексеруге көмектеседі, қатеге ұрынудың алдын алады және ақпаратты басқа авторлар қаншалықты дәл жеткізгенін түсінуге жол ашады.

5.3-практикалық тапсырма: Фотосуреттерді тексеру

МАС машығы: фотосуреттің қайдан шыққанын тексеру, оның контекстін сараптау және бір фотосурет қалайша түрлі хабарламада қолданылуы мүмкін екенін түсіну.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, тарих, география,
қоғамтану, өнер.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Сабақ тақырыптары
Суреттерді тексеру, визуал ақпарат, ашық дерек көздері.

Жұмыс түрі
Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Суретті кері іздеу — суреттің бұрынырақ қашан және қайда жарияланғанын, сондай-ақ қандай контексте қолданылғанын табуға мүмкіндік беретін фотосуреттерді тексеру тәсілі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- фотосурет екінші рет басқа контексте қолданылуы мүмкін екенін түсінеді;
- суреттерді тексеру алгоритмін қолдана алады;
- фотосуреттердің қайдан шыққанын анықтауға көмектесетін белгілерді іздей алады;
- бірнеше дереккөзге сүйене отырып түйін жасай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- сипаттамасы жазылған 4–6 фотосурет;
- интернетке қосылған құрылғы;
- әр командаға жұмыс парағы;
- мүмкіндігінше проектор немесе экран.

Мүмкіндігінше әртүрлі типтегі мысалдарды пайдаланған жөн:

- фотосурет бірнеше жылдан кейін қайта жарияланған;
- фотосуретке қате сипаттама жазылған;
- фотосурет жалған емес, бірақ басқа оқиғаға қатысты;
- фотосурет сипаттамасына сәйкес.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Алғашқы әсер

Әр команда сипаттамасы бар бір фотосуреттен алады.

Мысалы:

«Бұл фотосурет кеше қатты қарлы боран кезінде түсірілген».

Келесі сұрақтарға жауап беру қажет:

- Сипаттамаға бірден сенуге бола ма?
- Қай ақпаратқа қатысты сұрақтар бар?

Берілетін уақыт — **5 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Зерттеу жүргізіңіз

Командалар фотосуретті тексереді.

Олардың міндеті — келесі жайттарды анықтау:

- фотосурет бұрын жарияланған ба?
- бірінші рет қай жерде пайда болған?
- сипаттама суретке сәйкес келе ме?
- суреттің түсірілген орны мен шамамен түсірілген уақытын анықтауға бола ма?

Қажет болған жағдайда оқушылар суретті кері іздеуді және басқа ашық дерек көздерін пайдаланады.

Берілетін уақыт — **15 минут.**

3-КЕЗЕҢ. Үкім

Әр команда нәтижесін таныстырады.

Мына сұрақтарға жауап беру керек:

- сипаттама расталды ма?
- қандай дәлелдер табылды?
- қорытынды түйін жасауға жеткілікті ақпарат бар ма?

4-КЕЗЕҢ. Талқылау

Мұғалім келесі сұрақтарды талқылауды ұсынады:

- Тексеру кезіндегі ең пайдалысы не болды?
- Тек қана фотосуретке сүйеніп түйін жасауға бола ма?
- Неліктен бір сурет әртүрлі жазбада қолданылуы мүмкін?

Жұмыс парағы

Сұрақ	Жауап
Сипаттамада қандай тұжырым бар?	
Қандай сұрақ туды?	
Суретті қайдан іздеп таптыңыздар?	
Контекст сәйкес келе ме?	
Түйін	

Талқылау сұрақтары

- Неліктен шын сурет жалған ақпарат таратуда қолданылуы мүмкін?
- Қандай белгілер суреттің қайда түсірілгенін анықтауға көмектеседі?
- Неліктен фотосуретті ғана емес, оның сипаттамасын да тексеру маңызды?
- Тағы қандай дереккөз ақпаратты растауы немесе терістеуі мүмкін?

Негізгі түйін

- Фотосурет шынайы болғанымен, сипаттамасы оған сай келмеуі мүмкін.
- Бір фотосурет әртүрлі жазбада және әртүрлі уақытта қолданылуы мүмкін.

- Суретті тексеру фотосуреттің өзін талдап қана қоймай, оның қайдан шыққанын, түсірілген күні мен контексті де сараптауды талап етеді.
- Бірнеше дереккөзден тексергеннен кейін ғана сенімді түйін жасауға болады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... білдім.
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...
- Бұдан былай ерекше фотосуреттерді көргенде ...

Әдістемелік нұсқау

Жариялану тарихын қалпына келтіре алуға болатындай шынайы фотосуреттерді пайдаланыңыз. Мүмкіндігінше күрделілік деңгейі әртүрлі мысалдарды таңдаған жөн, кейде тексеру бірнеше минутта аяқталса, енді бірде бірнеше дереккөзді сараптауды талап ететінін оқушылар көргені дұрыс.

Туындайтын қиындықтар

- Тексерместен сурет сипаттамасына сену.
- Бір ғана табылған дереккөзбен шектелу.
- Фотосуреттің мазмұнына қарап түйін жасай салу.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға сурет пен сипаттамасы арасындағы сәйкессіздік бірден көрініп тұрған фотосуреттерді таңдаңыз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша суреттегі қандай элементтер түсірілген орнын немесе уақытын анықтауға көмектескенін анықтауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Әлеуметтік желіден немесе жаңалықтардан сипаттамасы ерекше немесе айғайлап тұрған фотосурет табыңыз.

Келесі жайттарды анықтаңыз:

1. Бұл сурет бұрын қайда жарияланды?
2. Сипаттамасы суретке сай келе ме?
3. Оны тексеруге қандай дереккөз көмектесті?
4. Қандай түйін жасадыңыз?

Практикада қолдану

Бір сурет екі түрлі оқиғаға қатысты жазбада көрініс табуы жиі кездеседі. Кейде суретті арада жылдар өткенде қайтадан пайдаланады, кейде оның сипаттамасы өзгеріп кетеді немесе басқа бір оқиғаның кезінде сурет ретінде береді. Сондықтан да медиа сауатты білетін адам фотосуреттің өзін ғана емес, оның қайдан шыққанын, жарияланған күні мен контексін де тексереді.

5.4-практикалық тапсырма: Оған дейін және одан кейін не болды?

МАС машығы: видеоматериалдарға сын көзбен қарау, контекстің мәнін түсіну және қысқа үзінді оқиғаның толық көрінісін беретін-бермейтінін тексеру.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Жұмыс түрі

Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, тарих, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Видеоны тексеру, контекст, ашық дереккөз.

Негізгі ұғым

Видеожазба контексі — көрсетілген үзінді кезінде, оған дейін және одан кейін не болғанын, жазбаның қайда, қашан және қандай жағдайда түсірілгенін көрсететін ақпарат.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- видеоның қысқа үзіндісі толық көріністен хабар бермейтінін түсінеді;
- видеоны бағалауға қандай ақпарат жетпейтінін анықтайды;
- видеоматериалдарды тексеру алгоритмін құра алады;
- толық жазбаны және тәуелсіз көзқарасты іздеу неліктен маңызды екенін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- 4–6 видеодан қысқа үзінді немесе видеодағы жағдайды сипаттаған карта;
- әр мысалға қатысты қосымша ақпарат: толық жазба, жазбаның дереккөзі, түсірілген күні, орны немесе тәуелсіз растау;
- қажет болған жағдайда интернетке қосылған құрылғы;
- әр командаға жұмыс парағы;
- мүмкіндігінше проектор немесе экран.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Алғашқы әсер

Әр команда видеоның қысқаша үзіндісін көреді.

Содан кейін сұрақтарға жауап береді:

- Видео қайда түсірілген деп ойлайсыз?
- Қандай түйін жасауға болады?
- Не нәрсеге сенімді емессіз?

Берілетін уақыт — **5 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Қандай дәлел керек?

Командалар бірден жауап іздеуге кіріспейді.
Алдымен тексеруге тиіс жайттардың тізімін түзеді.
Мысалы:

- толық жазба бар ма;
- видеоны кім жариялады;
- қайда және қашан түсірілген;
- осы оқиғаға қатысты басқа жазбалар бар ма;
- оқиға туралы тәуелсіз дереккөз хабарлаған ба?

3-КЕЗЕҢ. Тексеру

Командалар қосымша ақпарат алады немесе оны ашық дереккөзден өз бетінше іздейді.
Содан кейін сұрақтарға жауап береді:

- Пікіріңіз өзгерді ме?
- Жаңадан қандай деректер пайда болды?
- Қандай бастапқы түйін қате болып шықты?

4-КЕЗЕҢ. Үкім

Командалар зерттеу нәтижесін ұсынады.
Олар келесі сұрақтарға жауап беруге тиіс:

- Қысқа роликке ғана сенуге бола ма?
- Қандай деректер жеткіліксіз болып шықты?
- Жағдайдың мән-жайын білуге қандай әрекет көмектесті?

Жұмыс парағы

Сұрақ	Жауап
Видеода не көрсетілген?	
Бастапқыда қандай түйін жасадық?	
Нені тексеру керек деп шештік?	
Нені анықтай алдық?	
Пікіріміз өзгерді ме? Неліктен?	

Талқылау сұрақтары

- Неліктен көбінесе қысқа видеороликтер кең тарайды?

- Нағыз видеоролик адастыруы мүмкін бе?
- Неліктен оқиғаның толық жазбасын іздеу керек?
- Видеоны тексеруге тағы қандай дереккөз көмектеседі?

Негізгі түйін

- Видеоның қысқаша үзіндісі әрдайым оқиғаның толық көрінісін бермейді.
- Тексеру үшін дереккөзді, түсірілген күні мен орнын, контексті ескеру қажет.
- Толық жазба мен тәуелсіз растау мейлінше нақты түйін жасауға көмектеседі.
- Видеоны таратпас бұрын оны контекстен жұлып алмағанына көз жеткізу қажет.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған нәрсе ...
- Бұдан былай қысқа видео көргенде ...
- Ең пайдалысы ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Қосымша контекст шын мәнінде болған оқиғаны қабылдауды өзгертетіндей мысалдар таңдаңыз. Ол тұрмыстағы жағдайлар, спортқа қатысты көріністер, мектептегі оқиғалар немесе сұхбаттан үзінді болуы мүмкін. Саяси сезімтал материалдардан аулақ болыңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Видеоның алғашқы секундтарынан кейін түйін жасау.
- Видеожазбаның болуын жеткілікті дәлел санау.
- Толық нұсқасын немесе басқа дереккөзді іздемеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға өмірде кездесетін қарапайым жағдайлардан мысал келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша монтаж, видеоның кесілуі және әлеуметтік желідегі қысқа роликтердің оқиғаны қабылдауға әсер-ықпалы туралы талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Оқиғаның сипаттамасы жазылған қысқа видеоролик іздеп табыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Толық нұсқасы бар ма?
2. Видеоны бірінші кім жариялады?
3. Басқа дереккөзде растала ма?
4. Тексергеннен кейін түсінігіңіз өзгерді ме?

Практикада қолдану

Қысқа видеороликтер күн сайын әлеуметтік желілерде, мессенджерде және жаңалықтар таспасында жарияланып жатады. Олар бірден назар аудартақанымен, көбінесе оқиғаның кішігірім бір сәтін ғана көрсетеді. Сондықтан рас видеоның өзі де контекстен тыс қараған уақытта адасуға бастауы мүмкін екенін естен шығармау маңызды.

5.5-практикалық тапсырма: Фактчекерлер

МАС машығы: ақпаратты жан-жақты тексеру, тексерудің түрлі тәсілін пайдалану және жинақталған дәлелге сүйене отырып дұрыс түйін жасау.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Жоғары деңгей

Ұзақтығы
45–60 минут

Жұмыс түрі
Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері
Информатика, тарих, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі.

Сабақ тақырыптары
Фактчекинг, ашық дереккөз, ақпараттық зерттеу.

Негізгі ұғым

Фактчекинг — ақпараттың рас-өтірігін анықтау үшін сенімді дереккөз бен дәлелдерді пайдалана отырып тексеру процесі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпаратты тексерудің түрлі тәсілін қолдана алады;
- дәлелдерді іздейді және сараптайды;
- жасалған түйінді дәйектей алады;
- ақпараттық зерттеу жүргізу кезінде командамен жұмыс істей алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- 4–6 тексеруге тиіс мысал;
- интернетке қосылған құрылғы;
- әр командаға фактчекердің жұмыс парағы;
- таймер.

Әр кейс қысқа жазба, фотосурет, видео, дәйексөз, статистика, сілтеме немесе дереккөзді сипаттаудан тұруы мүмкін. Мүмкіндігінше күрделілік деңгейі әртүрлі мысалдар дайындаған жөн, дәлел жеткіліксіз болғандықтан, нақты түйін жасау мүмкін емес дейтін кемінде бір мысал болғаны жөн.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Мысалды алыңыз

Әр командаға бір ақпараттық хабарлама беріледі.

Мысалы:

- әлеуметтік желідегі жазба;
- жаңалық хабар;
- мессенджердегі хабарлама;
- фотосурет немесе видеосы бар жазба.

2-КЕЗЕҢ. Тексеру жоспарын құрыңыз

Ақпаратты іздеуге кіріспес бұрын команда келесі сұрақтарға жауап беруі керек:

- Нақты нені тексеру қажет?
- Қандай тұжырымдар тексеруге жатады?
- Жауап табуға қандай дереккөз көмектеседі?

Берілетін уақыт — **5 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Зерттеу жүргізіңіз

Команда өз бетінше ақпаратты тексереді.

Кез келген ашық дереккөзді пайдалануға болады.

Тексеру барысындағы әр қадамды жазып отыру маңызды.

Қажет болған жағдайда оқушылар:

- бастапқы дереккөзді табады;
- фотосуретті тексереді;
- видеоны тексереді;
- басқа құжаттарды іздейді;
- ақпаратты бірнеше тәуелсіз дереккөз арқылы салыстырады.

Берілетін уақыт — **20–25 минут**.

4-КЕЗЕҢ. Үкім дайындаңыз

Әр команда тексеру нәтижесін таныстырады.

Үкім мынадай төрт түрлі болуы мүмкін:

- **Расталды.**
- **Ішінара расталды.**
- **Түйін жасауға ақпарат жеткіліксіз.**
- **Расталған жоқ.**

Басты шарт — әр шешімге дәлел болуы керек.

5-КЕЗЕҢ. Зерттеуді қорғау

Әр команда зерттеуін сыныпқа таныстырады.

Қалған оқушылар сұрақ қоя алады:

- Қандай дерек көздері пайдаланылды?
- Неліктен оларды сенімді деп санайсыз?
- Қандай қиындықтар туды?
- Не нәрсе тексерілмей қалды?

Жұмыс парағы

Фактчекердің тексеру парағы

Тексеру кезеңі	Біз не істедік?	Қандай дәлелдер таптық?
1. Тексеретін тұжырымды жазып алдыңыз		
2. Жазбаның дереккөзін тексердіңіз		

3. Бастапқы дереккөзді таптыңыз		
4. Оқиғаның болған күні мен орнын тексердіңіз		
5. Суретті немесе видеоны тексердіңіз		
6. Дәйексөзді немесе статистиканы тексердіңіз		
7. Бірнеше тәуелсіз дереккөзді салыстырдыңыз		
8. Түйін жасауға не жетпейтінін анықтадыңыз		

Қорытынды үкім

Бір нұсқаны белгілеңіз:

- ☐ Расталды
- ☐ Ішінара расталды
- ☐ Түйін жасауға ақпарат жеткіліксіз
- ☐ Расталған жоқ

Басты дәлелдер.

Қай сұрақтар жауапсыз қалды?

Талқылау сұрақтары

- Тексерудің қай кезеңі ең қиыны болды?
- Үнемі нақты түйін жасау мүмкін бе?
- Неліктен кейде «Ақпарат жеткіліксіз» деген жауап дұрыс болып шығады?
- Тапсырманы орындауға алдыңғы сабақтарға үйренген қандай машықтардың көмегі тиді?

Негізгі түйін

- Ақпаратты тексеру уақытты және жүйелілікті талап етеді.
- Бір дереккөздің жеткілікті болатын кезі сирек.
- Кез келген тұжырым бірден растауға немесе терістеуге келе бермейді.
- Кейде ең әділ түйін — дәлел жеткіліксіз екенін мойындау.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен өзімді ... сезіндім.

- Мен үшін ең пайдалы машық ...
- Бұдан былай күмәнді ақпаратқа кез болсам ...

Әдістемелік нұсқау

Күрделілік деңгейі әртүрлі мысалдарды таңдаңыз. Кемінде біреуінің нақты жауабы болмағаны дұрыс. Бұл оқушыларға фактчекинг жасау кезінде қалай болғанда да ақпаратты растауға немесе терістеуге ұмтылудың орнына, жеткілікті дәлелге сүйене отырып қана түйін жасаудың маңызды екенін көрсетуге көмектеседі.

Туындайтын қиындықтар

- Бастапқы нұсқаны растайтын тұжырымдарды ғана іздеу.
- Бір ғана дереккөзді тексергеннен кейін түйін жасау.
- Қарама-қайшы мәліметтерге мән бермеу.
- Дәлелдің жоқтығын ақпараттың жалған екенін дәлелдеумен шатастыру.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға дерек көзі шектеулі, қысқа және қарапайым мысалдарды пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға тексеру барысын және пайдаланылған дәлелдерді сипаттай отырып, кәсіби фактчекерлік материал форматында жазбаша қорытынды дайындауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Әлеуметтік желіден, мессенджерден немесе жаңалықтар сайтынан нақты тексеруге болатын тұжырымы бар жазбаны таңдап алыңыз.

Тексеру жасап көріңіз:

1. Тексерілетін тұжырымды жазып алыңыз.
2. Қандай дереккөз пайдаланғаныңызды сипаттаңыз.
3. Табылған дәлелдерді ұсыныңыз.
4. Қорытынды түйін жасаңыз: расталды, ішінара расталды, ақпарат жеткіліксіз немесе расталған жоқ.
5. Неліктен дәл осындай түйін жасағаныңызды түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Журналистер, зерттеушілер, мемлекеттік органдар мен қарапайым қолданушылар күн сайын ақпаратты тексеру қажеттігімен бетпе-бет келеді. Дәлелдерді жүйелі түрде жинай білу, дерек көздерін салыстыру және деректердің жеткіліксіз екенін мойындау мейлінше дұрыс шешім қабылдауға және тексерілмеген ақпаратты таратпауға көмектеседі.

6-БЛОК. Алгоритмдер мен әлеуметтік желілер қалай жұмыс істейді?

Блоктың мақсаты

Бұл блок оқушыларға заманауи цифрлық ортаның заңдылығын түсінуге, алгоритмдер, әлеуметтік желілер мен пайдаланушылардың жүріс-тұрысы ақпаратты алуға, таратуға және қабылдауға қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі. Тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар цифрлық платформаларда саналы қарым-қатынас құруды үйренеді, қалыптан тыс белсенділікті тани біледі, интернеттегі қауіпсіздік ережесі мен қарым-қатынас кезіндегі сыйластықты сақтайды, цифрлық коммуникацияға қатысты күрделі мәселелерді сараптай біледі және онлайн ортада жауапты шешім қабылдай алады.

6.1-практикалық тапсырма:

Неліктен мұны көруім керек?

МАС машығы: жаңалықтар мен ұсыныстардың мазмұны алгоритмдерге және пайдаланушының өзінің әрекеттеріне орай қалыптасатынын түсіну.

Оқушылардың жасы

12–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Жұмыс түрі

Командалық квест. Қатысушылар саны 12 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Ұсыныс алгоритмдері, ақпарат көпіршігі, цифрлық платформалар.

Негізгі ұғым

Ұсыныс алгоритмдері — цифрлық платформалардың пайдаланушыға қандай жазба, видео немесе хабарламаны көрсету керегін таңдауға және ұсынуға пайдаланатын алгоритмдері. Бұл ретте пайдаланушының қараған, лүпіл басқан жазбалары, жазған пікірлері, іздеу салуы және басқа да әрекеттері есепке алынады.¹

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- неліктен әр қолданушы түрлі контент көретінін түсіндіреді;
- ұсыныстарға қандай әрекеттер әсер ететінін түсінеді;
- алгоритмдер бейтарап емес екенін сезінеді.

¹ Бейімделді: UNESCO. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media & Information Literacy Curriculum for Educators & Learners*. Paris: UNESCO, 2021.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- әр станцияға арналған тапсырмасы бар төрт конверт;
- пайдаланушылар мен жазбалардың картасы;
- команданың жұмыс парағы;
- маркер;
- таймер.

Мұғалім алдын ала сыныпта тапсырмасы бар төрт станция ұйымдастырады. Командалар жұмысты әртүрлі станцияда бастайды және әр 6 минут сайын ауысып отырады.

1-станция

Алгоритм нені көрсетеді?

Команда пайдаланушы картасын алады.

Мысалы.

Айдар:

- ✓ күн сайын футбол көреді;
- ✓ үш футбол арнасына жазылған;
- ✓ матчтарға пікір жазады;
- ✓ Кейде жаңалық қарайды.

12 картаның ішінен алгоритм Айдарға алғашқылар қатарында ұсынуы мүмкін **бес жазбаны** таңдау қажет.

2-станция

Не өзгерді?

Команда жаңа ақпарат алады.

Мысалы.

Кейінгі екі апта бойы Айдар күн сайын саяхат туралы роликтер көріп жүрді.

Жазбаларды жаңадан таңдау керек.

Таспа өзгере ме?

Неліктен?

3-станция

Қайсы түсіп қалады?

Команда тағы да сол таспамен қалады.

Алайда енді **алты жазбаны** ғана қалдыру керек.

Алгоритм қайсын алып тастауы мүмкін?

Неліктен?

4-станция

Көпіршіктен қалай шығуға болады?

Командаға бір жағдай беріледі.

Пайдаланушы көбірек ғылыми контент көргісі келеді.

Алгоритмнің ұсыныстарды өзгертуіне көмектесетін **кемінде бес әрекет** ойлап табу керек.

Финал

Барлық станциядан өткеннен кейін командалар бір жерге жиналады.

Мұғалім сұрақ қояды:

Бүгін шешімді кім қабылдады — сіз бе, алгоритм ба?

Талқылаудан кейін «ұсыныстар алгоритмі» термині таныстырылады.

Жұмыс парағы

Станция	Не болды?	Неліктен алгоритм мұндай шешім қабылдады?
1		
2		
3		
4		

Талқылау сұрақтары

- Барлық пайдаланушы бірдей таспаны көре ме?
- Алгоритм қателесуі мүмкін бе?
- Платформалар неліктен ұсыныстарды пайдаланады?
- Таспаға көбінесе пайдаланушы ықпал ете ме, әлде алгоритм ба?
- Өзіңнің ақпарат ортаңды қалай алуан түрлі етіп қалыптастыруға болады?

Негізгі түйін

- Жаңалықтар таспасы өздігінен қалыптаспайды.
- Ұсыныстарға пайдаланушының әрекеті ықпал етеді.
- Алгоритмдер қызықты контентті табуға көмектеседі, бірақ ақпараттың алуан түрлі болуын шектейді.
- Пайдаланушы болашақта көргісі келетін контентке ықпал ете алады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Мені таңғалдырған нәрсе ...
- Ұсыныстарымды өзгерту үшін...

Әдістемелік нұсқау

Оқушылардың нақты бір аккаунттарын талқыға салмаңыз. Барлық жағдайды ойдан шығарған дұрыс.

Басты міндет — жекелеген платформалардың ерекшелігін таныстыру емес, оқушыларға алгоритмдердің жұмыс принциптерін түсінуге көмектесу.

Туындайтын қиындықтар

- Барлық пайдаланушы бірдей жаңалықтар таспасын көреді деп санау.
- Алгоритмдер пайдаланушының әрекетін есепке алмай, контентті өздігінен таңдайды деп ойлау.
- Жеке қаралым, жазылым, лүпіл мен пікірдің ұсыныстарға ықпал ететінін жете бағаламау.
- Алгоритмдер ылғи мейлінше маңызды немесе рас ақпаратты ұсынады деп есептеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға

Жазбалар берілген карта санын азайтыңыз және пайдаланушылар қызығатын жазбаларды пайдаланыңыз (мысалы, спорт, жануарлар, саяхат, компьютер ойындары).

15–17 жастағы оқушыларға

Қосымша ұсыныстар алгоритмі ақпарат көпіршігі, қоғамдық пікір мен медианы тұтынуға қалай ықпал ететінін, сондай-ақ қандай әрекеттер ақпараттық ортамызды мейлінше алуан түрлі етуге көмектесетінін талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Бір күн бойы өзіңіз қолданатын әлеуметтік желілердің немесе видеоплатформалардың біріндегі ұсыныстарды бақылаңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Қандай тақырыптар жиі кездеседі?
2. Алгоритм неліктен дәл осы контентті ұсынып отыр деп ойлайсыз?
3. Мұндай ұсыныс түсуіне сіздің қандай әрекеттеріңіз ықпал етті деп ойлайсыз?
4. Ақпараттық ортаңызды мейлінше алуан түрлі ету үшін нені өзгерту керек?

Практикада қолдану

Алгоритмдер күн сайын пайдаланушының қандай видео, жаңалық, мақала, тауар қарайтынын және тіпті музыка тыңдайтынын таңдауға көмектеседі. Олардың жұмыс істеу принциптерін түсіну цифрлық платформаларды мейлінше саналы түрде қолдануға және жеке ақпараттық ортамызды кеңейтуге жол ашады.

6.2-практикалық тапсырма: Бот па, адам ба?

МАС машығы: әлеуметтік желідегі қалыптан тыс белсенділік белгісін тани білу, кез келген аккаунттың артында нақты адам тұрмағанын түсіну.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
30–35 минут

Жұмыс түрі
Командалық ойын-зерттеу.
Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері
Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары
Әлеуметтік желілер, боттар, цифрлық қауіпсіздік, сыни ойлау.

Негізгі ұғым

Бот — цифрлық ортада белгілі бір әрекеттерді автоматты түрде атқаратын бағдарлама, мысалы, хабарламаларды жариялайды, пайдаланушыларға жауап береді немесе ақпарат таратады.²

Боттардың барлығы бірдей зиян келтірмейтінін ескеру маңызды. Пайдалы боттар да бар (мысалы, ауа райы, анықтама немесе сервис), сонымен бірге жасанды жолмен ақпарат тарату, жарнама жасау немесе қоғамдық пікірге манипуляция жасау үшін жасалатын боттар да бар.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- боттың не екенін түсіндіре алады;
- аккаунттардың ерекше белсенділік белгісін таба алады;
- бір ғана белгіге қарап аккаунтты бот деуге болмайтынын түсінеді;
- белгілер жиынтығына сүйене отырып түйін жасайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- пайдаланушы профилі көрсетілген 8–10 карта;
- әр командаға жұмыс парағы;
- маркер.

Мұғалім алдын ала ойдан пайдаланушылар профилін дайындап қояды. Әр профилде аты-жөні, фотосуреті (немесе оның сипаттамасы), тіркелген күні, жазылушылар және жазылым саны, жазба мысалдары, пікірлер және белсенділік сипаттамасы болуы керек. Мүмкіндігінше қалыпты аккаунттармен қатар автоматтандырылған белсенділік белгісі бар аккаунттар да болғаны дұрыс.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Зерттеу

Әр команда біркелкі карта жиынтығын алады.

Әр профильді зерттеп, келесі мәліметтерді анықтау керек:

- адам сияқты;
- бот сияқты;
- ақпарат жеткіліксіз.

Берілетін уақыт — **12 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Дәлел табыңыз

Команда әр шешімге мұндай түйін жасауға негіз болған **кемінде екі белгі** келтіруі керек.

Мысалы:

- жазбалар әр 30 секунд сайын пайда болады;
- жеке фотосуреттері жоқ;
- түрлі жазбаның астында бірдей пікір жүреді;
- профиль бірнеше күн бұрын ғана ашылған;
- барлық хабарламада бір мәтін қайталанады.

3-КЕЗЕҢ. Сарапшылар соты

Командалар кезек-кезек жасаған түйінін қорғайды.

Басқа командалар сұрақ қоя алады.

² Бейімделді: UNESCO. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media & Information Literacy Curriculum for Educators & Learners*. Paris: UNESCO, 2021.

Мысалы:

Неліктен осы белгі жеткілікті деп шештіңіз?

Қарапайым пайдаланушы осылай жасауы мүмкін бе?

4-КЕЗЕҢ. Талдау

Мұғалім жауаптарды көрсетеді.

Алайда негізгі талқы **кім көп тапқаны** туралы емес, келесі сұрақта:

Сіздерге қандай дәлел жетіспеді?

Талқыдан кейін «бот» деген ұғыммен таныстырады.

Жұмыс парағы

Профиль	Түйіндеріңіз	Мұндай түйінді қандай белгілерге сүйеніп жасадыңыздар?
№1		
№2		
№3		
№4		
№5		
№6		
№7		
№8		

Талқылау сұрақтары

- Ботты бір ғана белгісіне қарап анықтауға бола ма?
- Қандай белгілер ең нанымды болып шықты?

- Тез арада түйін жасау неліктен қауіпті?
- Боттарды қай жерде пайдалануы мүмкін?
- Боттарды пайдалану үнемі жаман деген сөз бе?

Негізгі түйін

- Кез келген күмәнді аккаунт бот емес.
- Бір ғана дерекке сүйеніп түйін жасамай, бірқатар белгінің жиынтығына қарап бағалау маңызды.
- Боттар пайдалы сервистерде, сонымен қатар, жарнама мен спам таратуға немесе манипуляция жасауға пайдаланылуы мүмкін.
- Сыни ойлау асығыс түйін жасаудың алдын алады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған жайт ...
- Бұдан былай жаңа аккаунтты көргенде ...
- Мен үшін ең маңызды белгі ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Өмірде бар адамдардың аккаунттарын пайдаланбаңыз. Барлық профиль жаттығу үшін арнайы дайындалуы немесе мұғалімнің қолынан шығуы керек.

Талдау кезінде «мұның бот екені анық» деген тұжырымнан аулақ болыңыз. Шынайы өмірде қосымша мәліметтер болмаса аккаунттың табиғатын анықтау қиынға соғатынын баса ескертіңіз.

Туындайтын қиындықтар

- Бір ғана белгіге қарап түйін жасау.
- Кез келген жаңа аккаунтты бот деп санау.
- Боттың бәрі қауіпті деп ойлау.
- Аккаунттың мінез-құлық контексін есепке алмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға профиль санын беске дейін қысқартыңыз және көзге айқын көрініп тұрған белгілерді пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға өз бетінше «күмәнді аккаунт портретін» жасауды және қандай белгілер пайдалы, ал қандай тәсіл қате түйін жасауға әкелуі мүмкін екенін талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Кез келген әлеуметтік желі немесе мессенджерді таңдап алыңыз.

Нақты пайдаланушыларды сараптап жатпай, жадынама жасаңыз. Мысалы:

«Бейтаныс аккаунтқа сенім артпас бұрын назар аударуға тиіс 5 белгі».

Неліктен бұл белгілердің ешбірі өздігінен дәлел бола алмайтынын түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Желі қолданушылары күн сайын бейтаныс аккаунттардың пікірін, жазбасын және хабарламасын көреді. Олардың кейбірі нақты адамдардың парақшасы болса, енді бірі автоматтандырылған жүйелерге тиесілі. Аккаунт белгілерін сараптай білу бейтаныс ақпаратқа сақтықпен қарауға және асығыс түйін жасамауға көмектеседі.

6.3-практикалық тапсырма: Бір пікір — әртүрлі салдар

МАС машығы: цифрлық қарым-қатынастың түрлерін ажырата білу, онлайн қарым-қатынастың салдарын түсіну және өзара байланыста сыйластыққа негізделген тәсілге жүгіну.

Оқушылардың жасы

12–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Жұмыс түрі

Симуляциялық ойын. Қатысушылар саны 10 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Онлайн қарым-қатынас, цифрлық мәдениет, әлеуметтік желілер.

Негізгі ұғым

Орынды (конструктив) сын — адамның жеке басын емес, идеяны, жұмысты немесе әрекетті талқылауға бағытталған, сыпайы түрде айтылатын ескерту немесе ұсыныс. Мұндай сын нәтижені жақсартуға және диалог орнатуға көмектеседі.

Троллинг — басқа пайдаланушылардың эмоциясын ояту, тартыс немесе кикілжің тудыру мақсатында әдейі арандататын хабарлама немесе пікір жазу.

Хейтинг — конструктив талқы жасауға тырыспай, белгілі бір адамға, адамдар тобына немесе олардың қызметіне қатысты дөрекі, қорлау немесе кемсіту сипатында сөйлеу.

Флейминг — интернеттегі эмоция жетегіндегі айтыс-тартыс, тараптардың бір-біріне намысқа тиетін, айыптайтын немесе ащы пікір айтуы.

Кибербуллинг — цифрлық технологияларды: әлеуметтік желілер, мессенджерлер, онлайн ойындар, форумдар және басқа да цифрлық платформаларды пайдалана отырып, жүйелі түрде адамды қудалау. Мұндай әрекет қайталанатын және адамды қорқытуға, ашуландыруға немесе кемсітуге бағытталады.³

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- әртүрлі пікірді ажырата алады;
- түрлі қарым-қатынас үлгісінің салдарын түсінеді;
- қарым-қатынастың сыйластыққа құрылған үлгісін таңдай алады;
- кикілжің, сын және қудалаудың ара-жігін түсіндіріп бере алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- пікірлер жазылған карталар;
- төрт дана А3 парақ;
- стикерлер немесе желім;
- маркер;
- жұмыс парағы.

³ Бейімделді: UNICEF. *Cyberbullying: What is it and how to stop it.*

Мұғалім алдын ала қай түрі екені көрсетілмеген, бірақ әртүрлі пікір жазылған 25 карта дайындап қояды. Мүмкіндігінше сыпайы, бейтарап, дәрекі, арандату және қолдау бағытындағы пікірлер болғаны жөн.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Пікірлер галереясы

Сыныптың қабырғасына төрт таза плакат ілінеді.

Ешқандай жазуы жоқ.

Командалар карта алады.

«Меніңше, мақалада дереккөзге сілтеме жоқ сияқты».	«Бос сандырақ».
«Автор дымды түсінбеген».	«Келіспеймін. Себебі басқада сияқты».
«Мына арнаның көзін құртыңдаршы».	«Пайдалы түсіндірмеге рахмет».
«Ха-ха, тағы да ақымақтың сөзін айтыпсың».	«Егер қызық болса, тақырыпқа қатысты басқа да сілтемелер мінеки».

Мысалы:

Әр команда карталарды төрт плакатқа бөлуі керек.

Алайда санаттардың атауы әлі де белгісіз.

Командалар өз бетінше бір қағида ойлап табуы керек.

2-КЕЗЕҢ. Жүйені қорғау

Командалар пікірлерді неліктен дәл осылай бөлгенін түсіндіреді.

Мұғалім идеяларын белгілеп отырады.

Мысалы:

- пайдалы;

- дөрекі;
- арандатушы;
- агрессив.

3-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Енді мұғалім санаттарды ашып көрсетеді.

Тақтада терминдер пайда болады.

Орынды сын

Троллинг

Хейтинг

Флейминг

Кибербуллинг

Оқушылар өздері жазған нұсқаны кәсіби анықтамамен салыстырады.

Мұғалім қысқаша айырмасын түсіндіреді.

Айрықша ескертуге тиіс жайттар:

- келіспеудің бәрі хейтинг емес;
- дөрекіліктің бәрі кибербуллинг емес;
- сын да пайдалы болуы мүмкін.

4-КЕЗЕҢ. Пікірді қайта жазу

Әр командаға дөрекі хабарлама жазылған бір карта беріледі.

Мысалы:

«Автор дымды түсінбеген».

Айтар ойын сақтай отырып, сыпайы әрі орынды жеткізетіндей етіп пікірді қайта жазу керек.

Осыдан кейін командалар өз нұсқасын оқиды.

Басқа оқушылар қай пікір мейлінше орнықты шыққанын дауысқа салады.

Жұмыс парағы

Пікір	Біздің нұсқа	Сыныптағы талқыдан кейінгі нұсқа
1		
2		
3		
...		

Талқылау сұрақтары

- Орынды сын мен дөрекі пікірдің айырмасы неде?

- Неліктен бір пікірді әр адам әртүрлі қабылдайды?
- Тартыс қай кезде қудалауға айналады?
- Неліктен кейбір желі қолданушылары басқаларды арандатып отырады?
- Қандай пікірлер пікірталасқа көмегін тигізсе, қандай пікір барлығын бүлдіреді?

Негізгі түйін

- Келіспеудің бәрі дөрекілік емес.
- Орынды сын идея мен талқыны жақсартуға көмектеседі.
- Троллинг пен хейтинг көбінесе шешім табуға емес, эмоция тудыруға бағытталады.
- Кибербуллинг — цифрлық технологияларды пайдалана отырып, адамға жүйелі түрде залал келтіру.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай пікір жазбас бұрын ...
- Мен үшін күтпеген жаңалық ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Оқушыларға қатысы жоқ, ойдан шығарылған пікірлерді пайдаланыңыз. Оқушылардың сыныпта болған қудалаудан мысал келтіруіне жол бермеңіз. Жаттығудың басты мақсаты — цифрлық коммуникация түрлерін ажырата білуді үйрену және дұрыс қарым-қатынас құру тәсілдерін іздеу.

Туындайтын қиындықтар

- Кез келген сынды хейт деп қабылдау.
- Эмоциямен пікір таластыруды кибербуллингпен шатастыру.
- Пікір авторының не айтпақ болғанын бір ғана тіркеске қарап бағалау.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға санаттар санын үшке дейін қысқартыңыз: орынды пікір, дөрекі пікір, арандатушы пікір.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша аноним пікірдің рөлі, алгоритмдер және әлеуметтік желідегі қарым-қатынас мәдениеті туралы талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен пікір жазу тетігі ашық жазба таңдаңыз.

Пайдаланушылардың атын жазбай, келесі мысалдарды табыңыз:

- орынды сынға бір мысал;
- жөнсіз пікірге бір мысал;
- кикілжің тудыруы мүмкін хабарламаға бір мысал.

Таңдауыңызды түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Кез келген цифрлық контентте: жаңалық, видео, жазба, фотосурет, мессенджердегі талқыда пікір болады. Талқы сапасы қарым-қатынас мәдениетіне байланысты. Орынды сынды арандатудан ажырата білу қауіпсіз цифрлық қарым-қатынас орнатуға және басқаларға деген құрметті сақтап қалуға көмектеседі.

6.4-практикалық тапсырма: Пікірлер соты

МАС машығы: желідегі этикет (нетикет) ережесін қолдану, цифрлық мінез-құлықтың салдарын бағалау және екіұшты жағдайлар кезінде дәйекті шешім қабылдау.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

40–45 минут

Жұмыс түрі

Рөлдік ойын (мини сот). Қатысушылар саны 12 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Қоғамтану, информатика, тарих, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, құқық негіздері, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Нетикет, цифрлық мәдениет, интернеттегі жауапкершілік.

Негізгі ұғым

Нетикет — цифрлық ортадағы сыпайы, қауіпсіз және жауапты қарым-қатынас ережесі. Ол сыпайы әңгімелесуге, кикілжіңнің алдын алуға және басқа пайдаланушылардың құқығына құрметпен қарауға көмектеседі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- нетикет принциптерін әртүрлі жағдайда қолдана алады;
- цифрлық мінез-құлықтың салдарын бағалай алады;
- өзінің көзқарасын дәйекті жеткізе біледі;
- интернеттегі көптеген жағдай талқылауды қажет ететінін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жағдайлар жазылған карталар («істер»);
- рөлдер бөлінген карталар;
- қазылар алқасының жұмыс парағы;
- судьяның балғасы (қалауына қарай).

Мұғалім алдын ала цифрлық қарым-қатынас кезіндегі бір ғана дұрыс жауабы жоқ, екіұшты жағдайлардан бірнешеуін дайындап қояды. Мүмкіндігінше олардың әрқайсы жасөспірімдердің әлеуметтік желілерде, мектеп чатында, онлайн ойындар мен мессенджерлерде бір-бірімен сөйлесуіне барынша жақын болғаны дұрыс.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Рөлдерді бөлу

Әр топқа рөлдер бөлінеді:

- судья;
- хатшы;
- А тарабы;
- Б тарабы;

- куәгерлер (қалауына қарай);
- қазылар алқасы (қалған оқушылар).

2-КЕЗЕҢ. Сот отырысы

Әр топқа жағдай жазылған карта беріледі.

Мысалы:

№1 іс

Талқылау барысында оқушы былай деп жазды: «Бұл — мен көрген жобалардың ішіндегі ең ақымақ жоба».

Жоба авторы мұғалімге шағымданды.

Қарым-қатынас ережесі бұзылды ма?

№2 іс

Оқушы өзінің сыныптасы туралы мем жасады.

Көпшілігі күлді.

Мем кейіпкері ыңғайсыз жағдайда қалды.

Бұл қалжың ба, әлде нетикетті бұзу ма?

№3 іс

Онлайн сабақ кезінде оқушы ортақ чатқа қайта-қайта күлкілі сурет жіберді.

Кейбіреулер күлді.

Басқалары сабаққа зейін қоя алмады.

Мұны ережені бұзу деуге бола ма?

№4 іс

Жазбаның астында мынадай пікір пайда болды:

«Автордың пікірімен келіспеймін. Оған мынадай дәйек келтіремін...» Кейбір пайдаланушылар пікірді хейт деп атады.

Олардікі дұрыс па?

№5 іс

Ойын кезінде қатысушылардың бірі әзілдеп, команданың ойынына кедергі келтірді.

Бұл жай ғана көңіл көтеру ме, әлде басқаларды сыйламау ма?

№6 іс

Бір оқушы досының суретін жариялады. Интернетке шыққысы келмейтін досы суретті өшіріп тастауды сұрады.

Автор суретті өшіруі керек пе? Неліктен?

3-КЕЗЕҢ. Талқылау

Әр тарапқа **2 минут** беріледі.

Содан кейін қазылар алқасы сұрақ қоя алады.

4-КЕЗЕҢ. Шешім шығару

Қазылар алқасы үш сұраққа жауап береді.

1. Нетикет ережесі бұзылды ма?

☐ Иә

☐ Жоқ

☐ Ақпарат жеткіліксіз

2. Неліктен?

3. Басқа қандай жолы бар еді?

Осыдан кейін мұғалім кішігірім талқы ұйымдастырады.

Барлық жағдайда бір ғана дұрыс жауап болмайтынын көрсету маңызды.

Қазылар алқасының жұмыс парағы

Іс	Нетикет бұзылды ма?	Неліктен?	Басқа қандай жолы бар еді?
1			
2			
3			
4			
5			
6			

Талқылау сұрақтары

- Неліктен бір пікірді әркім әртүрлі қабылдайды?
- Қалжыңға үнемі қалжың деп қарауға бола ма?
- Сыпайы түрде сынауға бола ма?
- Екінші тараптың сезімін ескеру неліктен маңызды?
- Қарым-қатынастағы қандай ережені ең маңызды деп санайсыз?

Негізгі түйін

- Пікір білдіру еркіндігі айтылған сөздің жауапкершілігі бар екенін білдіреді.
- Сыпайы қарым-қатынас орната отырып, күрделі деген тақырыптарды да талқылауға болады.
- Жазба жарияламас бұрын оны басқалар қалай қабылдайды деп ойланған дұрыс.
- Кез келген жағымсыз жағдайды нетикеттің бұзылуы деуге болмайды, әрдайым контексті сараптау маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Пікір жарияламас бұрын ...
- Мен үшін ең қиыны ...

Әдістемелік нұсқау

Айқын жауабы жоқ жағдайларды таңдаңыз. Барлық карта тым қарапайым болса, талқы тез аяқталады. Жаттығудың басты құндылығы — пікірді дәйекті жеткізу, мәміле іздеу және түрлі пікір бар екенін түсіну.

Оқушылардан сынып ішіндегі кикілжің туралы баяндауды сұрамаңыз. Бейтарап немесе ойдан шығарылған жағдайларды ғана мысалға келтіріңіз.

Туындайтын қиындықтар

- Контекстке мән бермей, хабарламаның мазмұнын ғана бағалау.
- Келіспеуді дәрежелікпен шатастыру.
- Кез келген жағымсыз жағдайды нетикетті бұзу деп санау.
- Юмор, екпін және аудиторияның ықпалын есепке алмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға мектеп чаты, онлайн ойындар және мессенджермен байланысты қысқа ғана жағдайларды мысалға келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға топ ішінде цифрлық ортада жиі кездесетін жағдайға сүйене отырып, өздерінің «сот ісін» дайындауды және ойнауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

«Сыныптағы цифрлық қарым-қатынастың 10 ережесін» жасаңдар.

Ереже қысқа, түсінікті болуы және мектеп чатында, әлеуметтік желіде, жобалармен бірлесе жұмыс жасағанда қолданылуы қажет.

Келесі сабақта сыныппен барлық ұсынысты талдап, дауыс беру арқылы **Сыныптың цифрлық қарым-қатынас кодексін** қабылдау қажет.

Практикада қолдану

Күн сайын бір-бірімізбен мектеп чаттарында, әлеуметтік желілерде, онлайн ойындарда, форумдар мен мессенджерлерде қарым-қатынас орнатамыз. Дәл сондай жерде бір-бірімен түсініспей қалу, түрлі жағдай мен кикілжің туады, соның бәрінде пікірімізді сыпайы әрі жауапкершілікпен жеткізе білу маңызды. Нетикет сенімді сақтап қалуға, кикілжіңнің алдын алуға және қауіпсіз цифрлық орта қалыптастыруға көмектеседі.

6.5-практикалық тапсырма: Бұл кибербуллинг пе?

МАС машығы: кикілжің, дөрекі мінез-құлық, троллинг және кибербуллингтің аражігін ажырата білу, жүйелі түрде онлайн қудалау белгілерін түсіну және оған қауіпсіз үн қату тәсілдерін білу.

Оқушылардың жасы

12–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Оқу пәндері

Қоғамтану, информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, құқық негіздері, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Кибербуллинг, цифрлық қауіпсіздік, цифрлық мәдениет.

Жұмыс түрі

Талқылауға ұласатын интерактив ойын

Негізгі ұғым

Кибербуллинг — цифрлық технологияларды: әлеуметтік желілер, мессенджерлер, онлайн ойындар, форумдар және басқа да цифрлық платформаларды пайдалана отырып, жүйелі түрде адамды қудалау. Мұндай әрекет қайталанатын және адамды қорқытуға, ашуландыруға немесе кемсітуге бағытталады.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- кибербуллингті кикілжің мен бірлі-жарым дөрекіліктен ажырата біледі;
- жүйелі онлайн қудалаудың белгілерін таниды;
- қауіпсіз әрекет ету тәсілдерін талқылай алады;
- куәгерлердің әрекетсіздігі де жағдайдың дамуына әсерін тигізетінін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жағдайлар жазылған карталар;
- скотч немесе магнит;
- жұмыс парағы;
- маркер.

Мұғалім алдын ала сыныпта «Қалыпты қарым-қатынастан» бастап, «Кибербуллингке» дейінгі сызықты белгілеп, түрлі жағдайды қамтитын 15–20 карта дайындайды. Мүмкіндігінше күрделілік деңгейі әртүрлі мысалдарды пайдаланып, оқушылардың сызық қай жерден өтетінін талқылауына мүмкіндік беру керек.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Сызық қай жерде?

Мұғалім әр жағдайды бір-бірден оқиды.

Әр жағдайдан кейін оқушылар **картаны сызықтың қай тұсына қою керегін** шешуі керек.

Маңызды жайт: алдын ала аралық санат белгіленбейді. Жағдайдың кибербуллингке қаншалықты жақын екенін оқушылар өзі анықтауы керек.

Карталар мысалы

1. Досым былай деп жазыпты:
«Сенің таныстыруың аса сәтті шықпаған сияқты».
2. Жазбаның астындағы пікір:
«Бос сандырақ».
3. Бірнеше оқушы неше күн қатарынан сыныптағы бір балаға қатысты мем жариялап жүр.
4. Белгісіз пайдаланушы бір рет дөрекі пікір қалдырды.
5. Бір оқушының атынан ашылған жалған аккаунт басқалардың ар-намысына тиетін хабарлама жазып жүр.
6. Сыныптағы бір баланы ортақ онлайн чаттың бәрінен әдейі шығарып тастаған.
7. Онлайн ойынға қатысушылар үнемі бір ойыншының көңіліне тиетін сөз жазып, басқаларды онымен ойнамауға шақырады.
8. Бір жазбаның астында эмоцияға толы тартыс туып, бірақ тез аяқталды.
9. Мектеп чатында тұрақты түрде рұқсатын алмастан басқалардың фотосуреттерін жариялайды.
10. Біреу абайсызда салмақты жазбаға күліп тұрған эмодзи қойып кетіпті.

2-КЕЗЕҢ. Шешімді негіздеу

Әр картаны орналастырғаннан кейін мұғалім сұрақ қояды:

- Неліктен дәл осы орынды таңдадыңыз?
- Шешім қабылдауға қандай белгілер көмектесті?
- Не нәрсе бағаңызды өзгертуі мүмкін?

3-КЕЗЕҢ. Не ортақ?

Карталардың барлығын орналастырып болғаннан кейін мұғалім заңдылықты табуды сұрайды. Қызыл сызыққа жақын орналасқан жағдайлардың бәріне ортақ қандай белгілер бар? Оқушылар әдетте мына белгілерді айтады:

- қайталануы;
- кемсітуі;
- зиян келтіруі;
- бір адамға көп болып қарсы тұруы;
- жағдайды өз бетінше тоқтатудың мүмкін болмауы.

Осыдан кейін мұғалім «кибербуллинг» терминімен таныстырады.

4-КЕЗЕҢ. Не істеуге болады?

Сынып шағын топтарға бөлінеді.

Әр топқа «қызыл сызықтан» бір жағдай беріледі.

Келесі сұрақтарға жауап іздеу керек:

- Жәбірленуші не істей алады?
- Куәгерлер не істей алады?
- Достар, ата-аналар немесе мұғалім қалай көмектесе алады?
- Қандай әрекеттер жағдайды шиеленістіруі мүмкін?

5–7 минуттан кейін топтар шешімін таныстырады.

Жұмыс парағы

Жағдай №	Қай жерге орналастырдық?	Неліктен?
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		

Талқылау сұрақтары

- Жағымсыз пікір әрдайым кибербуллинг болып санала ма?
- Неліктен жағдайдың қайталануын есепке алу керек?
- Куәгерлердің рөлі қандай?
- Неліктен адам көмек сұрауға қиналады?
- Қандай әрекеттер қудалауды шынымен де тоқтатуға көмектеседі?

Негізгі түйін

- Интернеттегі кикілжіңнің бәрі бірдей кибербуллинг емес.
- Кибербуллинктің басты белгілері — жүйелі түрде қайталануы, зиян келтіруі және жағдайды жеңіл жолмен тоқтатудың мүмкін еместігі.
- Қудалауды тоқтатуда айналадағылардың қолдауы маңызды рөл ойнауы мүмкін.
- Кибербуллинг болған жағдайда дәлелдерді сақтау (мысалы, скриншоттар), дәрекілікке дәрекілікпен жауап бермеу және өзің сенім артатын ересек адамға немесе платформа әкімшілеріне жүгіну маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай ... басқаша қараймын.
- Осындай жағдайдың куәгері болсам ...

Әдістемелік нұсқау

Талқы кезінде өз бетінше айтпаса, оқушылардан басынан өткен жағдайды сұраудың қажеті жоқ. Ойдан шығарылған жағдайларды мысалға келтіріңіз.

Жаттығудың мақсаты — кінәлілерді іздеу емес, кибербуллинг белгілерін тану және оған жауап берудің қауіпсіз тәсілдерін талқылау екенін баса ескертіңіз.

Туындайтын қиындықтар

- Кез келген жағымсыз пікірді кибербуллинг деп санау.
- Куәгерлердің рөлін жете бағаламау.
- Мәселені шешудің жолы дәрекілікпен жауап беру деп ойлау.
- Жүйелілікке және контекстке мән бермеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға мысалға келтіретін жағдайларды азайтыңыз және мектеп чаттары мен онлайн ойындармен байланысты мысалдарды көбірек келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша қауымдастық әкімшілері, платформа модераторлары мен пайдаланушылардың жауапкершілігін талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Отбасы мүшелерімен немесе достарыңызбен бірге жадынама жасаңыз:

«Кибербуллингке тап болсаңыз немесе оған куә болсаңыз, не істеу керек?»

Жадынамада кемінде **7 практикалық ұсыныс** болсын.

Практикада қолдану

Кибербуллинг мектеп чаттарында, әлеуметтік желілерде, онлайн ойындарда, мессенджерде және басқа да цифрлық алаңда болуы мүмкін. Ол әрдайым бірден намысқа тиюден басталмайды, кейде қудалау біртіндеп дамиды. Сол себепті де алаңдауға негіз болатын белгілерді уақытында білу, жәбірленушілерді қолдау және қай жақтан көмек сұрауды білу маңызды.

6.6-практикалық тапсырма: Сен — модераторсың!

МАС машығы: цифрлық контентті бағалауда дұрыс шешім қабылдау, жазбаның контекстін есепке алу және қауіпсіз цифрлық орта қалыптастырудағы модераторлықтың маңызын түсіну.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Жоғары деңгей

Ұзақтығы

40–45 минут

Жұмыс түрі

Командамен іскерлік ойын.

Қатысушылар саны 12 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Қоғамтану, информатика, құқық негіздері, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті.

Сабақ тақырыптары

Контентке модераторлық ету, цифрлық платформалар, пікір білдіру еркіндігі, пайдаланушылардың жауапкершілігі.

Негізгі ұғым

Контентке модераторлық ету — жазбалардың, пікірлердің, фотосуреттердің, видеоның және басқа да контенттің цифрлық платформаның ережесіне сәйкестігін тексеру және реттеу. Модерацияға белгіленген тәртіпті бұзатын контентті өшіру немесе шектеу де кіруі мүмкін.⁴

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- цифрлық платформаларға модераторлық ережесі не үшін керектігін түсінеді;
- жазбаларды контексті есепке ала отырып сараптай біледі;
- шешімін дәйектей алады;
- модераторлық ету пайдаланушылардың қауіпсіздігі мен пікір білдіру еркіндігі арасындағы теңдікті іздеуді талап ететінін сезінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жазбалар жазылған карталар;
- шешім нұсқалары бар карталар;
- команданың жұмыс парағы;
- маркер.

Мұғалім алдын ала түрлі жазба, пікір, фотосурет, хабарлама, мем және басқа материалдардан тұратын 20–25 карта дайындап қояды. Олардың арасында платформа ережесін бұзғаны анық көрініп тұратын жағдайлармен қатар, контекстке қарап сараптауды және қосымша ақпараттарды қажет ететін мысалдар да болуы керек. Бұл «Апелляция» кезеңінде мазмұнды талқы жасауға жол ашады.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Жаңа әлеуметтік желі

Мұғалім түсіндіреді:

Жаңа әлеуметтік желінің модераторлар командасымыз деп елестетіңіздер.

⁴ Бейімделді: Council of Europe. *Content Moderation: Guidance Note*. Strasbourg, 2021.

Пайдаланушылардан түрлі жазбаға шағым түсті. Солардың әрқайсы бойынша шешім қабылдау керек.

Барлық командаға бірдей карта жинағы беріледі.

2-КЕЗЕҢ. Шешім қабылдау

Әр картадан **бір** шешімді таңдау керек.

- Өзгеріссіз қалдыру.
- Тарауына шектеу қою.
- Қосымша тексеруге жіберу.
- Өшіру.

Басты шарт — **әр шешімді түсіндіру қажет.**

Карталар мысалы

1-КАРТА

Пайдаланушы мектеп өмірі туралы сатиралық комикс жариялаған.

2-КАРТА

Жазбаның астындағы жазу: «Барып тұрған нақұрыссың».

3-КАРТА

Пікірге келісімін алмастан басқа адамның телефон нөмірін жазып қойған.

4-КАРТА

Пайдаланушы досының рұқсатын алмай, суретін жариялаған.

5-КАРТА

Топта тараған хабарлама: «Мұны он адамға жібер».

6-КАРТА

Видеоролик жасанды интеллект көмегімен жасалған, бірақ автор оны сипаттамада ашық көрсеткен.

7-КАРТА

Пайдаланушы басқа қатысушылармен белсенді пікір алмасып отыр, бірақ ешқандай кемсіту жоқ.

8-КАРТА

Пікірде дерек көзі жоқ көрінеу жалған ақпарат берілген.

3-КЕЗЕҢ. Апелляция

Бірінші раундтан кейін мұғалім күтпеген жерден командаларға жаңа мәліметтер береді.

Мысалы:

Комикс авторы барлық қатысушының рұқсатын алған.

немесе

Телефон нөмірін иесі өзі жариялаған.

немесе

Видео мектептегі конкурстың бір бөлігі болып шықты.

Енді командалар шешімін сол күйінде қалдыра алады немесе өзгерте алады.

4-КЕЗЕҢ. Жалпы талқылау

Командалар жауаптарын салыстырады.

Мұғалім сұрақтар қояды:

- Қай жағдайда пікірлер екіге жарылды?
- Неліктен?
- Қайсы маңызды болып шықты: жазбаның мазмұны ма, контекст пе?
- Толық ақпарат болмайынша әділ шешім қабылдау мүмкін бе?

Жұмыс парағы

Карта	Біздің шешіміміз	Неліктен?	Жаңа деректерден кейін пікіріміз өзгерді ме?
1			
2			
3			
4			
5			

6			
7			
8			

Талқылау сұрақтары

- Неліктен платформаларға миллиондаған жазбаға модераторлық ету қиын?
- Әрдайым бірден дұрыс шешім қабылдау мүмкін бе?
- Неліктен контекст кейде жағдайды бағалауды өзгертеді?
- Барлық пайдаланушыға ортақ бір ғана ереже болуы керек пе?

Негізгі түйін

- Модерация — ережені бұзғандарды іздеу ғана емес, сонымен бірге контексті сараптау.
- Қорытынды шешім қабылдауға бір ғана жазба жеткіліксіз болуы мүмкін.
- Қауіпсіз цифрлық ортаның жауапкершілігі модераторларға ғана емес, пайдаланушыларға да байланысты.
- Жазба жарияламас бұрын оны басқалар қалай қабылдайды деп ойланған жөн.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған жайт...
- Бәрінен қиыны ... болды.
- Бұдан былай модераторлар ... екенін түсінемін.

Әдістемелік нұсқау

Қосымша деректерді алдын ала хабарламаңыз. Нақты «Апелляция» кезеңі жаттығудың құндылығын арттыра түседі: оқушылар асығыс түйін жасау қателікке ұрындыруы мүмкін екеніне көз жеткізеді.

Карталарды таңдағанда мысалдардың үштен бірінің айқын жауабы жоқ болуына назар аударыңыз. Бұл талқылауды қыздырады және дәйектеу машығын дамытады.

Туындайтын қиындықтар

- Бір ғана белгіге қарап шешім қабылдау.
- Жазбаның контексіне мән бермеу.
- Кез келген жағымсыз хабарламаны өшіру керек деп санау.
- Платформа ережелерін бұзуды жеке келіспеумен шатастыру.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға азырақ карта пайдаланыңыз және мейлінше қарапайым жағдайларды таңдаңыз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша платформалардың ережелерінің ашықтығын, шешімдерге шағымдану процедурасын және автоматты модерация жүйесінің рөлін талқылауды қсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Жасөспірімдерге арналған жаңа әлеуметтік желі жасап жатырмын деп елестетіңіз. Модераторлық бойынша бес ереже жасаңыз және олардың әрқайсының маңызын түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Күн сайын цифрлық платформалар мыңдаған шешім қабылдайды: жазбаларды өшіреді, оның тарауына шектеу қояды, өзгеріссіз қалдырады немесе қосымша тексеруге жібереді. Бұл шешімдер пайдаланушылардың қандай ақпараттарды көретініне және цифрлық ортаның қаншалықты қауіпсіз бола бастауына әсерін тигізеді. Модерация принциптерін түсіну жазба жариялағанда жауапкершілікпен қарауға және әртүрлі жағдайдың шешімі түрліше болатынын жақсырақ түсінуге көмектеседі.

7-БЛОК. Цифрлық ортада қауіпсіз болу жолдары

Блоктың мақсаты

Оқушыларды цифрлық қауіпті тануға, жеке деректерін қорғауға, цифрлық сервистерді қауіпсіз қолдануға және онлайн ортада кездесетін әртүрлі жағдай кезінде ойланып шешім қабылдауға үйрету.

7.1-практикалық тапсырма: Аккаунтты сақта!

МАС машығы: фишинг, спам және алаяқтық сипаттағы хабарлама белгілерін тани білу, цифрлық ортада қауіпсіз шешім қабылдау.

Оқушылардың жасы

12–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Жұмыс түрі

Командалық квест. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, орыс тілі мен әдебиеті, қазақ тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Фишинг, цифрлық алаяқтық, жеке деректерді қорғау.

Негізгі ұғым

Фишинг — жалған хаттар, хабарландырулар, сайттар немесе қоңырау арқылы алаяқтық жолмен пайдаланушының жеке деректеріне (құпиясөз, растау коды, банк картасының деректері) қол жеткізу талпынысы.

QR-фишинг (quishing) — фишингтің бір түрі, алаяқтар әдеттегі сілтеме орнына QR код қолданады. Скан жасағаннан кейін пайдаланушы жалған сайтқа өтуі, зиянды қолданбаны орнатуы немесе алаяқтарға жеке деректерін айтып қоюы мүмкін.

Спам — қажетсіз хабарлама, жарнама немесе сілтемелерді жаппай жолдау. Кейде спам зиянды сілтемелерді немесе алаяқтық схемасын тарату мақсатында қолданылады.

Зиянды сілтеме — жалған не зиян сайтқа жетелейтін немесе зиян бағдарламалық жасақтаманы жүктеуге жол ашатын сілтеме. Оған өту жеке деректердің қолды болуына, құрылғының вирус жұқтыруына немесе аккаунттың жабылып қалуына әкелуі мүмкін.

Екі факторлы аутентификация (2FA) — аккаунтты қосымша қорғау тәсілі, яғни жеке басты анықтауға екі түрлі тәсілдің қолданылуы, мысалы құпиясөз, бір реттік код немесе биометрия дерегі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- фишинг белгілерін тани біледі;
- қауіпсіз хат-хабарды күмәнді хабарламадан ажырата біледі;
- аккаунтты қорғауға қандай әрекеттер көмектесетінін түсіндіре алады;
- цифрлық ортада қауіпсіз шешім қабылдай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жағдайлар сипаттамасы бар карталар салынған сегіз конверт;
- бағдар парағы;
- маркер;
- таймер.

Мұғалім алдын ала конверттерді сыныптың әр бөлігіне орналастырады. Командалар бағдар парағын алады және әртүрлі ретпен станциялардан өтеді.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Квест

Әр станцияда бір жағдай бар.

Мысалы:

1-станция

Сізге хат келіп тұр:

Сіздің аккаунтыңыз 30 минуттан кейін жойылады! Тез арада сілтемеге өтіп, құпиясөзді растаңыз.

Не істейсіз?

2-станция

Мессенджерде досыңыздан хабарлама келді:

«Маған дауыс берші, өтінем».

Сілтеме бар.

Бірінші кезекте нені тексеру керек?

3-станция

SMS хабарлама келді:

«Сіздің банк картаңыз бұғатталды».

Көрсетілген нөмірге қоңырау шалыңыз...

4-станция

Ойын кезінде бейтаныс пайдаланушы ойын ішіндегі валютаны тегін алуды ұсынады.

Не істейсіз?

5-станция

Мынадай хабарлама келді:

«Сіз жаңа смартфон ұтып алдыңыз».

Тек қана жеткізу ақысын төлеу керек.

6-станция

Поштаға файл келді.

Бейтаныс адам жіберген.

7-станция

Сайтта жаңа терезе пайда болды:

«Компьютер вирус жұқтырған!»

8-станция

Әлеуметтік желіде хабарлама келді:

«Мына суреттегі сен бе?»

Сілтеме берілген.

2-КЕЗЕҢ. Шешім

Әр станцияда команда мына сұрақтарға жауап беруі керек:

1. Не нәрсе күмән тудырады?
2. Қандай әрекет қауіпсіз?
3. Өтінішті орындаудың салдары қандай болуы мүмкін?

3-КЕЗЕҢ. Тексеру

Барлық станциядан өткеннен кейін командалар бағдар парағын алмастырады.

Бір-бірін тексереді.

Қажет болған жағдайда жауапты толықтырады.

4-КЕЗЕҢ. Талдау

Мұғалім әр жағдайды талқылайды.

Талқылаудан кейін терминдермен таныстырады:

- спам;
- фишинг;
- зиянды сілтеме;
- екі факторлы аутентификация.

Жұмыс парағы

Станция	Не нәрсе күдік тудырды?	Не істейміз?	Неліктен?
1			
2			
3			
4			
5			
6			

7			
8			

Талқылау сұрақтары

- Қандай белгілер көп қайталанды?
- Қандай хабарлама мейлінше нанымды көрінді?
- Неліктен алаяқтар көбінесе шұғыл әрекет етуге шақырады?
- Қандай қарапайым әдеттер аккаунтты қорғауға көмектеседі?

Негізгі түйін

- Хабарлама шұғыл деп тұрғаны үшін ғана сілтемеге өте салуға болмайды.
- Кез келген әрекеттің алдында хабарламаны жіберуші мен сайттың адресін тексеру керек.
- Құпиясөз бен растау кодын ешкімге айтуға болмайды.
- Екі факторлы аутентификация аккаунттың қауіпсіздігін айтарлықтай арттырады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай күмәнді хабарлама алсам ...
- Мен үшін ең пайдалы қауіпсіздік ережесі ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Жағдайларды тұрақты түрде жаңартып, алаяқтық схемасына қатысты жаңа мысалдарды пайдаланыңыз. Электронды поштамен шектелмеңіз: мессенджер, әлеуметтік желі, онлайн ойындар мен мобильді қолданбалардан келетін хабарламаларды қосыңыз. Жаттығуды орындағаннан кейін оқушыларға түрлі схемаға тән белгілерді салыстыруды және алаяқтар қандай әдіс-айланы жиі қолданатынын анықтауды ұсыныңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Таныс адамның аты тұрғаннан кейін хабарламаға сеніп қалу.
- Фишинг тек электрондық поштада болады деп ойлау.
- Заманауи құрылғылар пайдаланушыны кез келген қауіптен автоматты түрде қорғайды деп санау.
- Сайт адресіне немесе хабарлама жіберушіге мән бермеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға қысқа жағдайларды мысалға келтіріңіз және станция санын алтыға дейін қысқартыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға QR код, интернет дүкендердің жалған сайтымен байланысты, алаяқтық сипаттағы хабарлама мен дипфейк қоңырау шалуға жасанды интеллект қолданылған тапсырмаларды қосыңыз.

Үй тапсырмасы

Интернетті қолдануды енді бастаған адамға «**Цифрлық қауіпсіздікке әкелетін 7 әдет**» жадынамасын жасаңыз.

Жадынама түсінікті, қысқа болуы және тек қана практикалық нұсқаулардан тұруы қажет.

Практикада қолдану

Күмәнді хабарламалар электронды пошта, мессенджер, әлеуметтік желі, онлайн ойындар және SMS арқылы келуі мүмкін. Алаяқтар алдау тәсілін үнемі өзгертіп отырғанымен, көптеген белгі бәріне ортақ, олар: асықтыру, пайдаға кенелуге уәде беру, сілтеме бойынша өтуді немесе жеке деректерді хабарлауды сұрау. Осы белгілерді тани білу аккаунттарыңызды және жеке деректеріңізді қорғауға көмектеседі.

7.2-практикалық тапсырма: Бір рұқсаттың құны

МАС машығы: мобильді қолданбалар қалай рұқсат сұрайтынын сараптау, жеке деректерге қол жеткізуге рұқсат беру қажеттігін бағалай білу, дұрыс шешім қабылдау.

Оқушылардың жасы
12–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Сабақ тақырыптары
Жеке деректер, мобильді қосымшалар, цифрлық қауіпсіздік.

Жұмыс түрі
Командамен іскерлік ойын.
Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Жеке деректер — белгілі бір адамның кім екенін тікелей немесе жанама анықтауға мүмкіндік беретін мәліметтер, мысалы, аты, фотосуреті, телефон нөмірі, электронды поштасы, орналасқан жері және басқа да деректері.¹

Қосымшаға рұқсат беру — пайдаланушының құрылғы қызметіне қосылуға рұқсат беруі, мысалы, камера, микрофон, контактілер, геолокация, фотосуреттер және басқа деректер.

Минимум дерек принципі — қосымша немесе онлайн сервиске қызметті орындауға шын мәнінде қажет жеке деректерді жинауға және пайдалануға рұқсат беру принципі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- түрлі қосымшалар неліктен рұқсат сұрайтынын түсіндіре алады;
- қажетті және артық сұраулардың айырмасын біледі;
- жеке деректерді берудің ықтимал қаупін бағалай алады;
- қосымшаларды орнату кезінде мейлінше саналы шешім қабылдайды.

¹ Бейімделді: Қазақстан Республикасының 2013 жылдың 21 мамырындағы № 94-V «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» заңы, 1-6.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- қосымшалар картасы;
- рұқсат беру картасы;
- комиссияның жұмыс парағы;
- маркер.

Мұғалім алдын ала екі карта жинағын дайындап қояды. Мүмкіндігінше оқушыларға жақсы таныс қосымшаларды мысалға келтірген жөн.

1-жинақ. Қосымшалар

Мысалы:

ШАМ	КАЛЬКУЛЯТОР
НАВИГАТОР	МЕССЕНДЖЕР
ОНЛАЙН БАНК	СУРЕТ ӨНДЕУГЕ АРНАЛҒАН ҚОСЫМША
МУЗЫКА СЕРВИСІ	АУА РАЙЫ
ФИТНЕС ҚОСЫМШАСЫ	МОБИЛЬДІ ОЙЫН

2-жинақ. Рұқсат беру

КАМЕРА	МИКРОФОН
ГЕОЛОКАЦИЯ	КОНТАКТІЛЕР
ФОТОСУРЕТТЕР	BLUETOOTH
КҮНТІЗБЕ	ХАБАРЛАМА
ҚОҢЫРАУ ТІЗІМІ	SMS

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Комиссия жұмысын бастайды

Әр команда **Цифрлық қауіпсіздік комиссиясы** болады.

Команда қосымшалар картасын алады.

Мысалы:

Қосымша: Шам

Сонымен бірге қосымша сұрайтын рұқсат беру тізімі:

- камера;
- геолокация;
- контактілер;
- хабарлама.

2-КЕЗЕҢ. Тексеру жүргізіңіз

Комиссия әр сұрауды қарастырып, шешім қабылдауы керек.

Әр рұқсат беруге келесі нұсқаның бірін таңдау керек.

Рұқсат беру.

Қажет жағдайда ғана рұқсат беру.

Рұқсат бермеу.

Әр шешімді дәйектеу қажет.

Берілетін уақыт — **12 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Комиссия отырысы

Командалар кезекпен шешімін ұсынады.

Әр таныстырудан кейін басқа командалар екі сұраққа дейін қоя алады.

Мысалы:

- Неліктен шамға геолокация қажет деп шештіңіз?
- Музыка сервисіне микрофон қажет болуы мүмкін бе?
- Қандай жағдайда қосымшаға шынымен де фотосуреттерге рұқсат алу керек?

4-КЕЗЕҢ. Күтпеген жаңарту

Талқыдан кейін мұғалім қосымша карта береді.

Мысалы:

Жаңартудан кейін қосымша SMS-ке рұқсат беруді сұрай бастады.

немесе

Жаңартудан кейін қосымша контактілерге рұқсат беруді сұрады.

Команда жаңадан шешім қабылдауы керек.

Қосымшаға деген сеніміңіз өзгерді ме?

Неліктен?

5-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Талқыдан кейін мұғалім терминдерді таныстырады:

- жеке деректер;
- қосымшаларға рұқсат беру;
- минимум дерек принципі.

Оқушылармен бірге ережені бекітеді:

Қосымша қызметін орындауға шын мәнінде қажет рұқсатты ғана сұрауы керек.

Комиссияның жұмыс парағы

Рұқсат сұрау	Рұқсат беру	Қажет болған жағдайда ғана	Рұқсат бермеу	Неліктен?
Камера	☐	☐	☐	
Геолокация	☐	☐	☐	

Контактілер	☐	☐	☐	
Микрофон	☐	☐	☐	
Фотосуреттер	☐	☐	☐	
Bluetooth	☐	☐	☐	
Күнтізбе	☐	☐	☐	
SMS	☐	☐	☐	

Талқылау сұрақтары

- Қандай рұқсат түрі көбірек тартыс тудырды?
- Неліктен кейбір қосымшалар негізгі қызметіне қатысы жоқ болса да, деректерге рұқсат беруді сұрайды?
- Рұқсат бермеу барлық уақытта қосымша жұмыс істей алмайтынын білдіре ме?
- Неліктен «Рұқсат беру» батырмасын баспай тұрып сұрауды оқу маңызды?

Негізгі түйін

- Рұқсат бермес бұрын қосымшаға бұл деректер не үшін қажет деп ойланған жөн.
- Рұқсат беруді сұраудың барлығы бірдей шынымен қажет емес.
- Көптеген рұқсат беруді кейінірек құрылғының баптауынан өзгертіп қоюға болады.
- Жеке деректерге саналы көзқараспен қарау цифрлық қауіпсіздікті жақсырақ қорғауға көмектеседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Осы сабақтан кейін міндетті түрде ... тексеремін.
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...

Әдістемелік нұсқау

Жаттығуды орындағаннан кейін оқушыларға (қалауына қарай) үйде өздері пайдаланып жүрген бірнеше қосымшаның рұқсатын тексеруді және оның нәтижесін келесі сабақта талқылауды ұсыныңыз. Сабақ кезінде жеке құрылғыларын ашып көрсетуді немесе аккаунттары туралы ақпаратты ашып көрсетуді сұрамаңыз.

Рұқсат берудің өзі қосымша қауіпті екенін білдірмейтінін баса айту маңызды. Пайдаланушының басты міндеті — қандай деректерді және не үшін ұсынатынын түсіну.

Туындайтын қиындықтар

- Кез келген рұқсат сұрау қауіпті деп санау.
- Қосымшаның қызметін сараптап алмай, барлық қосымшаға рұқсат бермеу.
- Танымал болғаны үшін ғана автоматты түрде қосымшаға сену.
- Кейбір рұқсат қосымшаның жекелеген қызметіне ғана қажет екенін есепке алмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға мейлінше таныс қосымшаларды мысалға келтіріңіз және рұқсат беру санын алтаумен шектеңіз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша құпиялық саясаты, пайдаланушы келісімі және **минимум дерек принципін** талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Өз құрылғыңыздан екі қосымшаны таңдап алыңыз.

Үйде, баптауды бірден өзгертпестен:

- қандай рұқсат берілгенін тексеріңіз;
- олардың бәрі қажет пе, жоқ па, сараптаңыз;
- жаңа қосымша орнатар алдында досыңызға бір кеңес беру керек болса, қандай кеңес бересіз?

Практикада қолдану

Кез келген қосымша орнату кезінде немесе бірінші рет ашқанда құрылғының белгілі бір қызметіне рұқсат беруді сұрайды. Кейде мұндай сұраулар шынымен де керек, ал кейде пайдаланушы қосымшаның жұмыс істеуіне қажет емес деректерге де рұқсат беріп жатады. Осындай сұрауларды дұрыс бағамдай білу жеке деректерді жақсырақ қорғауға және цифрлық шешім қабылдауға мейлінше саналы қарауға көмектеседі.

7.3-практикалық тапсырма: Елестет және көрсет

МАС машығы: цифрлық ортадағы қауіпті жағдайларды тани білу, қауіпті бағалау және қауіпсіз мінез-құлық үлгісін таңдау.

Оқушылардың жасы
12–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–45 минут

Жұмыс түрі
Рөлдік ойын элементтерімен шағын топтағы жұмыс. Қатысушылар саны 10 адамнан жоғары

Оқу пәндері
Информатика, қоғамтану, тіршілік қауіпсіздік негіздері, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары
Цифрлық алаяқтық, интернеттегі қауіпсіз мінез-құлық, жеке деректер.

Негізгі ұғым

Цифрлық алаяқтық — интернетте алдау арқылы біреудің ақшасын, жеке деректерін иемденіп кетуге немесе аккаунттарына қол жеткізуге бағытталған арам ниетті әрекет.

Фишинг — жалған хаттар, хабарландырулар, сайттар немесе қоңырау арқылы алаяқтық жолмен пайдаланушының жеке деректеріне (құпиясөз, растау коды, банк картасының деректері) қол жеткізу талпынысы.

Әлеуметтік инженерия — адамды ерікті түрде ақпаратты беруге немесе қажетті әрекетті жасауға көндіру үшін сенім, эмоция немесе асығыстық сезімін пайдаланатын алдау амалы.

Жеке деректер — белгілі бір адамның кім екенін тікелей немесе жанама анықтауға мүмкіндік беретін мәліметтер, мысалы, аты, фотосуреті, телефон нөмірі, электронды поштасы, орналасқан жері және басқа да деректері.

Зиянды бағдарламалық жасақтама — құрылғыға зиян келтіруі, деректерді ұрлауы немесе алаяқтарға пайдаланушының деректеріне қол жеткізуді ұсынуы мүмкін бағдарлама.

Жалған профиль — алдау, алаяқтық немесе пайдаланушыларды адастыру мақсатында басқа адамның немесе ұйымның атынан ашылатын аккаунт.

Цифрлық із — цифрлық құрылғылар мен интернеттегі сервистерді пайдалану нәтижесінде пайда болатын ақпарат. Ол ақпараттың бір бөлігін пайдаланушы өзі жарияласа, енді бір бөлігі автоматты түрде жиналады.²

Қажет болған жағдайда мұғалім карталарға қолданылған терминдерді түсіндіреді.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- кең тараған алаяқтық схемаларын тани алады;
- қауіпті жағдайды алғашқы белгілерінен таниды;
- қауіпсіз іс-әрекет тәсілін ұсына алады;
- түрлі шешімдердің салдарын түсіндіре алады;
- қай кезде көмекке жүгіну керегін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жағдайлар сипатталған карталар жинағы (тапсырманың соңынан қараңыз);
- сахналауға арналған еркін кеңістік;
- таймер.

Мұғалім алдын ала карталарды басып шығарып, топтар арасында бөліп береді.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Дайындық

Әр топқа жағдай сипаттамасы жазылған карта беріледі.

10–15 минут ішінде оқушылар:

- жағдайды мұқият оқиды;
- оқиғаның ықтимал даму барысын талқылайды;
- рөлдерді бөледі;
- шағын қойылым дайындайды.

Маңызды жайт: қойылым **бас кейіпкер соңғы шешім қабылдағанға дейін** аяқталуы керек.

2-КЕЗЕҢ. Тоқта!

Топ қойылымды көрсетеді.

² Бейімделді: UNICEF Kazakhstan. *Чек-лист по онлайн-приватности для родителей*. 2026.

Ең шиеленіскен тұста жүргізуші:

«**Тоқта!**» — дейді.

Қойылым тоқтайды.

Немен аяқталары әзірге белгісіз.

3-КЕЗЕҢ. Сынып болып шешім іздеу

Басқа оқушылар жағдайды талқылайды.

Талқылау сұрақтары:

- Қандай қауіптерді байқадыңыз?
- Кейіпкер қай сәтте сақтануы керек?
- Қандай әрекеттер мейлінше қауіпсіз болады?
- Оқиғаның түрлі нұсқасы қалай өрбуі мүмкін?

4-КЕЗЕҢ. Финал

Талқыдан кейін топ жағдай қалай аяқталғаны жөнінде өз нұсқасын көрсетеді.

Содан кейін сынып оны алдыңғы нұсқалармен салыстырады.

Мұғалім келесі сұрақтарды талқылауды ұсынады:

- мәселені шешудің басқа қауіпсіз тәсілдері бар ма;
- қандай шешім мейлінше тиімді болып шықты;
- бұл жағдайдан қандай сабақ алуға болады?

Талқылау сұрақтары

- Қауіпті тануға қандай белгілер көмектесті?
- Кейіпкер қай тұста сақтық танытуы керек еді?
- Мұндай жағдайда жиі қайталанатын қателіктер қандай?
- Неліктен алаяқтар көбінесе адамды асықтыруға тырысады?
- Кімнен көмек сұрауға болады?

Негізгі түйін

- Алаяқтық схемаларының көпшілігі сенімге кіруге талпынудан басталады.
- Жағдай күмәнді көрінсе, бірден шешім қабылдаудың қажеті жоқ.
- Ақпаратты тексеру және ересектермен немесе өзіңіз сенетін басқа да адамдармен кеңесу маңызды.
- Қауіпсіз мінез-құлық уақытында тоқтап, сұрақ қоюдан басталады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Мұндай жағдайға душар болсам ...
- Мен үшін ең пайдалы кеңес ...

Әдістемелік нұсқау

Актерлік ойынға дұрыс не бұрыс деп баға бермеңіз. Жаттығудың басты мақсаты — жағдайды бірлесе отырып сараптау және қауіпсіз шешім іздеу.

Әр қойылымнан кейін сыныппен бірге өмірде кездесетін ұқсас жағдай кезінде пайдалануға болатын **2–3 практикалық ереже** ойлап тапқан жөн.

Талқылау қауіпсіз әрекеттің бірнеше нұсқасын көрсетсе, оқушыларға олардың артықшылығы мен ықтимал кемшіліктерін салыстыруды ұсыныңыз.

Картада шетін тақырып жазылған болса (мысалы, қорқыту, бопсалау, қудалау немесе жеке деректерді тарату), оқушылардан жеке тәжірибесін баяндауды сұрамаңыз. Талқы ұсынылған жағдай төңірегінде және оны шешудің қауіпсіз жолдары турасында ғана болуға тиіс.

Туындайтын қиындықтар

- Актерлік ойынға назар аударып, цифрлық қауіпті талдауды елемей.
- Қауіпті жағдайды соңғы сатыда ғана байқау.
- Қорқытуға немесе алаяқтыққа қарсы қауіпті әрекетті ұсыну.
- Кез келген мәселені ешкімнен көмек сұрамай, өз бетіңше шешуге болады деп санау.
- Жеке деректерді берудің немесе аккаунтқа рұқсат берудің ықтимал қаупін есепке алмау.

Бейімдеу нұсқалары

12–14 жастағы оқушыларға өмірде кездесетін мейлінше қарапайым мысалдарды келтірген жөн.

15–17 жастағы оқушыларға алаяқтық, зиянды контентті тарату бойынша заң алдындағы жауапкершілікті және құқық қорғау органдарына немесе онлайн платформалардың қолдау қызметіне жүгіну жолдарын талқылауды қосуға болады.

Үй тапсырмасы

Жаттығу берілген картаның бірін таңдап, «Мұндай жағдайға қалай ұрынбауға болады?» деген жадынама жасаңыз. Кемінде бес практикалық нұсқау қосыңыз.

Практикада қолдану

Мұндай жағдайлар күнделікті әлеуметтік желіде, мессенджерде, онлайн ойындарда, электронды поштада, мобильді қосымшаларда және тіпті қарапайым телефонмен әңгімеде болып жатады. Алаяқтық белгілерін дер кезінде байқау жеке деректерімізді, ақшамызды, аккаунттарымызды және жеке қауіпсіздігімізді қорғауға көмектеседі.

Жаттығуға арналған карталар

1-КАРТА. Қауіпті челлендж

Танымал видеосервисте жаңа челлендж пайда болды. Қатысушылар қауіпті тапсырмаларды толық орындап, қысқа роликтер түсіреді. Досыңыз видео түсіріп үлгеріп, енді сізді де үгіттей бастады: «Қазір мұны бәрі істеп жатыр! Бірге түсірсек, ролигіміз танымал болары сөзсіз». Пікір жазғандардың көпшілігі мұның көңілді челлендж екенін айтса, енді біреулер қауіпті екенін ескерткен.

Рөлдер: бас кейіпкер, дос, сыныптас, бақылаушы.

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

2-КАРТА. Досың ақша сұрап тұр

Екі кештің арасында досыңның аккаунтынан хат келіп тұр: «Қатты көмек керек болып тұр! Таксидің ақшасын төлей алмай тұрмын. Азғантай ақша бере тұршы, ертең бірден қайтарамын». Фотосуреті мен аты досыңның профиліне сәйкес келеді, бірақ хабарлама біртүрлі көрініп тұр. Бірнеше минуттан кейін: «Тездетші, өтініш!» — деген тағы бір хабарлама келді.

Рөлдер: бас кейіпкер, алаяқ (досының атын жамылған), нағыз дос, куәгер.

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

3-КАРТА. Мектептен хат

Электронды поштаға мектептің логотипі бар хат келеді. Онда барлық оқушы тез арада мектеп аккаунтының дерегін растамаса, электронды күнделікке кіру бұғатталатыны жазылған. Хатта «Қазір растау» деген батырма бар.

Рөлдер: бас кейіпкер, сыныптас, сынып жетекшісі (немесе оқушы), алаяқ.

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

4-КАРТА. Онлайндағы жаңа дос

Біраз уақыттан бері құрдасыңыз болып танысқан адаммен хат алмасып жүрсіз. Музыка, ойын, мектеп туралы әңгімелесіп жүрсіздер. Жаңа танысыңыз жүзбе-жүз кездесуге шақырады және бұл жөнінде ешкімге айтпауды сұрайды. «Ата-аналар бәрібір түсінбейді» дейді.

Рөлдер: бас кейіпкер, бейтаныс, дос, ата-ана.

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

5-КАРТА. «Бізде сенің суреттерің бар»

Мессенджер арқылы бейтаныс пайдаланушыдан хат келді: «Біз сенің аккаунтыңа кіруге рұқсат алдық. Бізде сенің жеке суреттерің бар. Талаптарымызды орындамасаң, суреттерді достарыңа жібереміз». Хабарламада ақша аударуды талап етеді немесе басқа қосымшада сөйлесуді ұсынады.

Рөлдер: бас кейіпкер, алаяқ, дос, ата-ана (немесе мектеп психологы).

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

6-КАРТА. Тегін жазылушылар

Тез арада жазылушылар мен лүпіл санын арттыруға уәде берген қосымша тауып алдыңыз. Орнатқаннан кейін қосымша әлеуметтік желідегі аккаунтыңызға кіруді және логин пен құпиясөзді жазуды сұрайды. Досыңыздың кеңесі: «Неге байқап көрмеске, бәлкім рас шығар».

Рөлдер: бас кейіпкер, дос, блогер (немесе сыныптас), алаяқ.

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

7-КАРТА. Күтпеген ұтыс

Әлеуметтік желіде хабарлама келіп тұр: «Құттықтаймыз! Сіз жаңа смартфон ұтып алдыңыз». Сыйлықты алу үшін тек қана жеткізу ақысын төлеп, банк картасының дерегін енгізу керек. Қандай да бір конкурсқа қатысқаныңыз есіңізде жоқ.

Рөлдер: бас кейіпкер, алаяқ, дос, ата-ана.

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

8-КАРТА. Жабық чат

Жаңа танысыңыз сізді жабық чатқа шақырды. «Ол жерге таңдаулылар ғана кіреді. Бір ғана шарты — топ туралы ешкімге айтпау және ұсынылған тапсырмаларды орындау», — деп жазады. Кейбір тапсырмалар көңілге қонбайды, бірақ басқа қатысушылар мұның жай ғана ойын екенін айтады.

Рөлдер: бас кейіпкер, чат әкімшісі, топқа қатысушы, дос.

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

9-КАРТА. Онлайн ойын

Командамен онлайн ойын кезінде ойыншылардың бірі үнемі дауыстық хабарлама жіберіп, кемсітумен болады. Оған тағы бірнеше ойыншы қосылады. Олар сізді күлкіге айналдырады, ашуландырады және команданың жеңіске жетуіне кедергі болып жүргеніңізді жазады.

Рөлдер: бас кейіпкер, арандатушы, команда мүшесі, модератор (немесе дос).

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

10-КАРТА. Тегін ойын

Әлі шығып үлгермеген танымал жаңа ойынды тегін жүктеп алуды ұсынған сайтты тауып алдыңыз. Жүктеу кезінде қауіпсіздік жүйесінің ескертпесі пайда болады, бірақ танысыңыз: «Оған назар аударма, мен ылғи солай жүктеп аламын» дейді.

Рөлдер: бас кейіпкер, дос, алаяқ (сайтты жасаушы), ата-ана (немесе информатика мұғалімі).

Жағдайға байланысты қойылым дайындап, қауіпсіз аяқталатындай жолын ұсыныңыз.

7.4-практикалық тапсырма: Музыкалық құпиясөз

МАС машығы: сенімді құпиясөз ойлап табу, оның орнықтылығын бағалау және аккаунттарды қорғау үшін негізгі цифрлық қауіпсіздік принциптерін қолдану.

Оқушылардың жасы
11–16 жас

Оқу пәндері
Информатика, музыка, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Негізгі

Сабақ тақырыптары
Құпиясөз, цифрлық қауіпсіздік, аккаунттарды қорғау.

Ұзақтығы
30–35 минут

Жұмыс түрі
Командамен жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары (ең дұрысы 4–6 команда)

Негізгі ұғым

Құпиясөз — әріп, сан және белгілерден тұратын, құрылғыға, аккаунтқа немесе онлайн сервиске кіруден қорғайтын кілт.

Сенімді құпиясөз — кездейсоқ табу не білу қиынға соғатын ұзын және бірегей құпиясөз. Кемінде 12 символдан тұратын, тез анықтауға жол ашатын жеке деректерді қолданбайтын құпиясөз жасау және барлық аккаунтқа бір құпиясөзді пайдаланбау ұсынылады.

Екі факторлы аутентификация (2FA) — аккаунтты қосымша қорғау тәсілі, яғни жеке басты анықтауға екі түрлі тәсілдің қолданылуы, мысалы құпиясөз, бір реттік код немесе биометрия дерегі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- сенімді құпиясөз қандай талаптарға жауап беруі керегін түсіндіре алады;
- күрделі, бірақ есте сақтауға ыңғайлы құпиясөз жасай алады;
- құпиясөзді цифрлық қауіпсіздік критерийлеріне орай бағалай алады;
- екі факторлы аутентификация қалай аккаунттың қорғаныс дәрежесін арттыратынын түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- құпиясөзге мысал келтірілген карталар;
- А4 парақ;
- маркер;
- бағалау критерийі көрсетілген жадынама.

Мұғалім алдын ала құпиясөз үлгілерін дайындап, бағалау критерийін экранға шығарады немесе командаларға таратып береді.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Қандай құпиясөз сенімді?

Мұғалім бірнеше мысал келтіреді.

1. qwerty	4. aZaMaT26082013
2. 1234567890	5. NoPasswordNoProblem
3. H!T8S@LZY3#bQ	

Тапсырма

Команда ішінде талқылаңыздар.

Қай құпиясөзді мейлінше сенімді деп санайсыз?

Себебін түсіндіріңіз.

Талқыдан кейін мұғалім қорытынды жасайды және оқушыларды сенімді құпиясөзге тән белгілермен, екі факторлы аутентификация терминімен таныстырады.

2-КЕЗЕҢ. Құпиясөзді табуға тырысыңыз

Мұғалім құпиясөзді көрсетеді.

J4ZdA@P4Mn9!N_AuL9!N4

Сыныпқа сұрақ:

- Бұл кездейсоқ символдар жиынтығы ма?
- Мұны оқуға бола ма?
- Бұл құпиясөздің артында не тұруы мүмкін?

Талқыдан кейін мұғалім жауапты айтады.

Құпиясөз танымал өлеңнің бір жолы негізінде жасалған:

«Жазда апамның аулына»

Кейбір әріптер цифрмен және арнайы белгілермен алмастырылған.

Мысалы:

- а → 4, @
- ң → N_
- ы → 9!

Мұғалім кездейсоқ символдар жиынтығымен салыстырғанда, мұндай құпиясөзді есте сақтау оңай, ал бөтен адам оны таба қоюы қиын екеніне назар аудартады.

3-КЕЗЕҢ. Музыкалық құпиясөз жасаңыз

Әр команда бір танымал тіркесті таңдайды.

Ол:

- өлең жолы;
- мақал;
- мәтел;
- қанатты сөз;
- тақпақтың бір жолы болуы мүмкін.

Соны пайдалана отырып, сенімді құпиясөз ойлап табу керек.

Әріптерді сандармен және арнайы белгілермен алмастыруға, бас әріп пен кіші әріпті араластырып қолдануға рұқсат.

Басты шарт — құпиясөз командаға түгелдей түсінікті болуы керек.

Тапсырманы орындауға **10–12 минут** беріледі.

4-КЕЗЕҢ. Құпиясөз челленджі

Тапсырманы орындағаннан кейін командалар кезек-кезек тақтаға шығады да, А4 параққа жазылған **құпиясөзді** көрсетеді.

Қалған командалар қандай танымал тіркес жасырылғанын табуға тырысуы керек.

Бірнеше талпыныстан кейін ойлап тапқан команда дұрыс жауапты айтып, құпиясөзді қалай құрастырғанын қысқаша түсіндіреді.

5-КЕЗЕҢ. Дауыс беру

Барлық құпиясөзді ұсынғаннан кейін дауыс беру басталады.

Бағалау критерийі

Дауыс беру кезінде оқушылар бірыңғай критерийді пайдаланады.

Критерий	✓
Құпиясөз кемінде 12 белгіден тұрады	☐
Бас әріптер мен кіші әріптер бар	☐
Цифр қолданылған	☐
Арнайы белгілер бар	☐
Жеке дерек жоқ	☐
Танымал тіркеске құрылған, бірақ оны табу қиын	☐

Әр командаға **бір дауыс** беріледі.

Маңызды жайт:

Команда **өз жұмысына дауыс бере алмайды.**

Басқа команданың құпиясөзін таңдап, келесі талаптарға сай бағалауы керек:

- мейлінше сенімді;
- барынша бірегей;
- мейлінше сенімді жасырылған.

Мұғалім дауыстарды санап, жеңімпазды атайды.

Талқылау сұрақтары

- Қай құпиясөзді табу бәрінен қиын болды?
- Командалар қандай шифрлеу тәсілін қолданды?
- Неліктен құпиясөзде өзіңнің аты-жөніңді немесе туған күніңді пайдалануға болмайды?
- Құпиясөздің сенімді әрі есте сақтауға оңай болуына не көмектеседі?
- Неліктен ең сенімді деген құпиясөздің өзін екі факторлы аутентификациямен қосымша қорғау қажет?

Негізгі түйін

- Сенімді құпиясөз ұзын болуы және әртүрлі белгіден тұруы керек.
- Оңай тауып алуға болатын жеке деректерді қолданудың қажеті жоқ.
- Кездейсоқ белгілерді енгізгеннен гөрі мағыналы әрі есте сақтауға жеңіл тіркесті пайдалану қолайлы.
- Екі факторлы аутентификацияны пайдалану аккаунттардың қауіпсіздігін едәуір арттырады.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... білдім.
- Ең пайдалы кеңес ... болды.
- Сабақтан кейін міндетті түрде...

Әдістемелік нұсқау

Жаттығуды бастамас бұрын оқушыларға өзінің **нағыз құпиясөзін пайдаланбауын** және жеке ақпаратын хабарламау керегін баса ескертіңіз.

Талқы кезінде құпиясөздің күрделі ғана емес, ыңғайлы болуына да назар аударыңыз. Маңызды жайт: оқушылар жақсы құпиясөз сенімді болумен қатар, иесі есінде сақтап қалуға ыңғайлы болуы да керегін түсінуі қажет.

Уақыт артылып жатса, оқушыларға сабақта қарастырылған критерийлерге сүйене отырып, өз бетінше оқу немесе ойын платформасындағы құпиясөзін бағалауды және оны қалай жақсартуға болатынын ойлануды ұсыныңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Құпиясөзге аты-жөнін, туған күнін немесе басқа да жеке ақпаратын пайдалану.
- Тым қысқа құпиясөз жасау.
- Бір әріпті санға өзгерту қарапайым құпиясөзді сенімді етеді деп ойлау.
- Түрлі аккаунтқа бір ғана құпиясөз пайдалану.
- Нағыз құпиясөзін көпшілік алдында айту немесе талқылау.

Бейімдеу нұсқалары

15–17 жастағы оқушыларға

Жаттығуды орындап болғаннан кейін аккаунтты қорғаудың қосымша тәсілдерін талқылауды ұсыныңыз:

- құпиясөз менеджері;
- екі факторлы аутентификация;
- қалпына келтіруге арналған резерв кодтар;
- деректердің ұрлануын тексеру;
- түрлі сервиске арналған бірегей құпиясөз.

Үй тапсырмасы

Құрдастарыңызға арналған «**Сенімді құпиясөз жасаудың 5 ережесі**» жадынамасын жасаңыз. Жадынамада:

- бес практикалық нұсқау;
- түрлі аккаунтқа неліктен бір құпиясөзді пайдалануға болмайтынына бір түсіндірме;
- екі факторлы аутентификацияны пайдалануға қатысты бір кеңес болсын.

Практикада қолдану

Құпиясөз күнделікті қолданыста: электронды поштаға, әлеуметтік желіге, білім беру платформаларына, банк қосымшаларына және ойын сервистеріне кіруге қажет. Сенімді құпиясөз бен екі факторлы аутентификация жеке деректерді, хаттарды, фотосуреттерді және басқа да маңызды мәліметтерді заңсыз иемденіп кетуден қорғайды.

7.5-практикалық тапсырма: Цифрлық із

МАС машығы: қандай әрекеттер цифрлық із қалдыратынын түсіну, ерікті және еріксіз жариялайтын ақпараттың ара-жігін ажырата білу, цифрлық сервистерді пайдалану кезінде мейлінше саналы шешім қабылдау.

Оқушылардың жасы
12–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, қоғамтану, география, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Сабақ тақырыптары
Цифрлық із, жеке деректер, цифрлық қауіпсіздік.

Ұзақтығы
35–40 минут

Жұмыс түрі
Командамен модельдеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Цифрлық із — цифрлық құрылғылар мен интернеттегі сервистерді пайдалану нәтижесінде пайда болатын ақпарат. Ол ақпараттың бір бөлігін пайдаланушы өзі жарияласа, енді бір бөлігі автоматты түрде жиналады.

Ашық цифрлық із — адам саналы түрде жариялайтын немесе цифрлық ортаға беретін ақпарат, мысалы, фотосуреттер, пікірлер, хабарламалар немесе әлеуметтік желілердегі жазбалар.

Жабық цифрлық із — цифрлық құрылғыларды және интернет сервистерді пайдалану кезінде автоматты түрде жинақталатын ақпарат, мысалы, іздеу тарихы, қай жерде жүргеніңді көрсететін мәлімет, IP мекенжайы немесе қолданған сайттар туралы мәлімет.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ашық және жабық цифрлық іздің айырмасын біледі;
- қандай әрекеттер цифрлық із қалдыратынын біледі;
- жеке ақпаратты жариялаудың ықтимал салдарын бағалай алады;
- цифрлық сервистерді пайдалану кезінде мейлінше саналы шешім қабылдайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- әрекеттер картасының жинағы;
- А3 парақ;
- желім;
- маркер.

Мұғалім алдын ала әртүрлі цифрлық әрекет жазылған карталарды дайындап қояды. Мүмкіндігінше цифрлық із бірден көрініп тұрған және біраз жасырын мысалдарды алған жөн.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Цифрлық із картасын жасаңыз

Әр командаға карта беріледі.

Мысалы:

ЛҮПІЛ БАСТЫ	САЙТҚА ТІРКЕЛДІ;
ФОТОСУРЕТ ЖҮКТЕДІ	ПІКІР ҚАЛДЫРДЫ
ГЕОЛОКАЦИЯ ҚОСТЫ	ОНЛАЙН САУДА ЖАСАДЫ

Команда карталарды үш топқа бөлуі керек.

1-топ

Ақпаратты өзім жариялаймын.

2-топ

Ақпарат автоматты түрде жиналады.

3-топ**Сенімді емес. Талқылау керек.****2-КЕЗЕҢ. Күтпеген карталар**

Әр команда біршама таңғалдырған үш картаны таңдайды. Жұмыс парағы тек қана көп талқыға арқау болған немесе тапсырманы орындау кезінде қиналған карталарға арналған.

Мысалы:

«Интернетте іздеу де цифрлық із қалдырады деп ойлаған жоқпын».

Командалар таңдауын түсіндіреді.

3-КЕЗЕҢ. Цифрлық портрет жасау

Әр командаға ойдан шығарылған кейіпкер беріледі.

Мысалы:

Айдана, 15 жаста

- күнделікті TikTok желісін қолданады;
- фотосуреттер жариялайды;
- қайда жүргенін көрсетіп отырады;
- онлайн ойын ойнайды;
- ата-анасының банк қосымшасын пайдаланады;
- онлайн тесттерді жиі тапсырады.

Енді сұраққа жауап беру керек.

Кейіпкер туралы қандай мәліметтер біртіндеп цифрлық ортада пайда болуы мүмкін?

Командалар **кейіпкердің цифрлық із картасын** жасайды.

4-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Мұғалім терминдермен таныстырады:

- цифрлық із;
- ашық цифрлық із;
- жабық цифрлық із.

Осыдан кейін сынып карталарға қайта оралады және қабылдаған шешімін тексереді.

Жұмыс парағы

Әрекет	Ашық із	Жабық із	Сенімді емес	Неліктен?
	☐	☐	☐	
	☐	☐	☐	
	☐	☐	☐	
	☐	☐	☐	
	☐	☐	☐	

Талқылау сұрақтары

- Ештеңе жарияламасақ та, қандай әрекеттер цифрлық із қалдырады?
- Неліктен көпшілік кейбір карталарға таңғалды?
- Цифрлық із барлық уақытта қауіпті ме?
- Не нәрсе пайдаланушыға, ал не сервистің баптауына байланысты?

Негізгі түйін

- Цифрлық ортадағы кез келген әрекет із қалдырады.
- Цифрлық іздің бәрі бірдей саналы түрде жасалмайды.
- Адам қандай мәлімет қалдырғанын түсінген сайын, цифрлық сервистерді де саналы түрде қолдана бастайды.
- Ақпаратты жариялар алдында оны кімдер көретінін және қалай пайдалануы мүмкін екенін ойлаған жөн.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен бірінші рет ... білдім.
- Бұдан былай ... мұқият қараймын.
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...

Әдістемелік нұсқау

Оқушыларды қорқытып алмау маңызды. Жаттығудың мақсаты — цифрлық із заманауи өмір сүру салтымыздың табиғи бір бөлігі екенін көрсету. Бастысы, интернетте қандай деректерді қалдыратынымызды түсіну және цифрлық белсенділікті басқара білу.

Туындайтын қиындықтар

- Цифрлық із деген тек қана әлеуметтік желідегі жазбалар деп ойлау.
- Жазбаны өшіру ол туралы барлық ақпаратты жояды деп ойлау.
- Кез келген цифрлық ізді қауіпті санау.

Бейімдеу нұсқалары

11–13 жастағы оқушыларға азырақ карта қолданыңыз және күнделікті өмірден мысал келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға цифрлық із университетке түскенде, жұмысқа орналасқанда немесе цифрлық мемлекеттік сервистерді пайдаланғанда қандай әсерін тигізетінін талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Күні бойы жасаған цифрлық әрекеттерді жазып жүруге тырысыңыз.

Содан кейін ойланыңыз:

- қай әрекеттерге саналы түрде бардыңыз;
- қандай деректер автоматты түрде сақталуы мүмкін;
- қандай әдеттеріңізді өзгерткіңіз келеді?

Практикада қолдану

Телефон, компьютер немесе интернетті пайдаланған сайын цифрлық із қалады. Ол ақпарат іздеу, видео көру, мессенджерде сөйлесу, карта пайдалану, онлайн сауда жасау және әлеуметтік желіге кіру кезінде қалыптасады. Мұны түсіну деректерге жауапкершілікпен қарауға және мейлінше дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі.

7.6-практикалық тапсырма: Цифрлық аудит жасау

МАС машығы: жеке цифрлық әдеттеріңді бағалай білу, ықтимал қауіпті тану және цифрлық қауіпсіздікті арттыру бойынша жеке жоспар жасау.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–45 минут

Жұмыс түрі

Талқылауға ұласатын жеке жоба.
Қатысушылар саны қанша болса да бәрібір

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, сынып сағаты.

Сабақ тақырыптары

Цифрлық қауіпсіздік, жеке деректер, цифрлық әдеттер.

Негізгі ұғым

Цифрлық қауіпсіздік — адамға құрылғысын, аккаунттарын, жеке деректерін және цифрлық беделін қорғауға көмектесетін әдеттер мен әрекеттер жиынтығы.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- өзінің цифрлық әдеттерін бағалай алады;
- ықтимал қауіптерді таниды;
- цифрлық қауіпсіздік бойынша күшті жақтарын біле алады;
- әдеттерін жақсартудың ақылға қонымды жоспарын жасай алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- «Менің цифрлық аудитім» жұмыс парағы;
- қаламсап;
- проектор (қалауына қарай).

Мұғалім алдын ала жұмыс парағын басып шығарады және нәтиже бағаланбайтынын, өз қолдарында қалатынын түсіндіреді.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Жеке аудит

Әр оқушы өздігінен сұрақтарға жауап береді.

2-КЕЗЕҢ. Менің қауіпсіздік карта

Оқушылар балл нәтижесін санамайды, жауаптарды үш санат бойынша бөледі:

- Ендігі әдетке айналдырдым.
- Кейде ұмытып кетемін.
- Міндетті түрде өзгерту керек.

3-КЕЗЕҢ. Бір өзгеріс жоспары

Мұғалім:

Бір күнде барлығын өзгерту мүмкін емес делік.

Осы аптада қандай бір әдетті өзгертер едіңіз?

Әр оқушы тек қана **бір нақты мақсатын** жазады.

Мысалы:

- екі факторлы аутентификация қосу;
- қосымшаларға берілген рұқсатты тексеру;
- жаңадан күрделі құпиясөз ойлап табу;
- пайдаланбайтын ескі аккаунттарды өшіру;
- құпиялық баптауын тексеру.

4-КЕЗЕҢ. Идея алмасу

Оқушылар бір-бірімен жұптасады.

Әр оқушы өзгертуге дайын әдеті туралы баяндайды.

Келесі сұрақтар бойынша талқы жасайды:

- Неліктен дәл осы әдетті таңдадыңыз?
- Жоспарды орындауға не көмектеседі?
- Қандай қиындық тууы мүмкін?

Маңызды жайт: жұмыс парағындағы басқа жауаптар жеке өзінде қалады.

Жұмыс парағы

Менің цифрлық аудитім

Тұжырым	Ендігі әдетке айналды	Кейде ұмытып кетемін	Өзгерту керек
Әр сервиске әртүрлі құпиясөз қолданамын.	☐	☐	☐
Кемінде бір аккаунтымда екі факторлы аутентификация қолданамын.	☐	☐	☐
Аккаунттарыма кіруді қалпына келтіруді білемін.	☐	☐	☐
Менің құрылғымда құпиясөз және биометриялық қорғаныс орнатылған.	☐	☐	☐
Қосымшаларды жаңартамын.	☐	☐	☐
Бағдарламаларды тек қана тексерілген көздерден алып орнатамын.	☐	☐	☐
Сілтемеге өтпес бұрын жіберушіні тексеремін.	☐	☐	☐
Бөтен адамдарға растау кодын айтпаймын.	☐	☐	☐
Сайттың мекенжайына назар аударамын.	☐	☐	☐
Фотосурет немесе пікір жарияламас бұрын ойланамын.	☐	☐	☐
Интернетте қудалауға ұшырасам, не істеу керегін білемін.	☐	☐	☐

Пайдаланушыны бұғаттауды немесе талап бұзылғанында шағымдануды білемін.	☐	☐	☐
Ақпаратты бірнеше дереккөзден аламын.	☐	☐	☐
Кейде құпиялық баптауын тексеремін.	☐	☐	☐
Менің қосымшаларымда қандай рұқсат берілгенін білемін.	☐	☐	☐

Алдағы аптаға жоспарым

Бүгін қабылдаған шешімім:

Неліктен дәл осы шешімді қабылдадым?

Талқылау сұрақтары

- Қандай әдет көп тараған болып шықты?
- Бүгіннен бастап қандай өзгеріс жасауға болады?
- Неліктен цифрлық қауіпсіздік күнделікті кішігірім шешімдерден қалыптасады?
- Өзімізді бағалау кезінде қандай күтпеген жағдай болды?

Негізгі түйін

- Цифрлық қауіпсіздік күнделікті әдеттерден басталады.
- Кішігірім өзгерістің өзі аккаунттарды және жеке деректерді қорғауды едәуір жақсарты алады.
- Цифрлық баптаулар мен әдеттерді тұрақты түрде қарап отыру маңызды.
- Цифрлық ортадағы жауапты мінез-құлық өзіңді ғана емес, айналаңдағыларды да қорғауға мүмкіндік береді.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгінгі сабақтан кейін ... түсіндім.
- Бүгін ашқан ең үлкен жаңалығым ...
- Бүгіннен қалдырмай алғашқы қадам жасап, ... дайынмын.

Әдістемелік нұсқау

Оқушылардан жеке нәтижесін айтуды немесе құрылғыларының баптауын көрсетуді сұрамаңыз. Жаттығудың мақсаты — әр оқушының цифрлық қауіпсіздік деңгейін тексеру емес, өз бетінше сараптау дағдысын қалыптастыру.

Оқушыларға бірнеше айдан кейін осы жұмыс парағына қайта оралып, алға қойған мақсат орындалған-орындалмағанын бағалауды ұсынуға да болады.

Туындайтын қиындықтар

- Тек қана «дұрыс» жауаптарды белгілеуге тырысу.
- Бір уақытта тым көп мақсат қою.
- Цифрлық қауіпсіздікке тұрақты әдеттер жүйесі емес, бір реттік әрекет ретінде қарау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға бағалау парағын 10 тұжырымға дейін қысқартыңыз және мейлінше қарапайым тұжырымдарды қолданыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша экран уақытын, деректердің резерв көшірмесін және көпшілік орындағы Wi-Fi желісін пайдалануды басқару дағдыларын бағалауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Бір аптаның ішінде өзіңіз мақсат еткен бір әрекетті орындаңыз.

Келесі сабақта қысқа үш сұраққа жауап беріңіз:

- Не істей алдыңыз?
- Не нәрсе қиынға соқты?
- Одан кейін не өзгерді?

Практикада қолдану

Күн сайын көзге көрінбейтін ондаған цифрлық шешім қабылдаймыз: қандай құпиясөз қолданамыз, сілтемеге өту керек пе, қосымшаны орнатқан жөн бе, фотосурет жариялайын ба, жаңа рұқсат беру сұрауына келісем бе деген мәселені шешеміз. Осындай шешімдерден цифрлық қауіпсіздік қалыптасады. Өзімізге ұдайы баға беріп отыру әлсіз тұсымызды байқауға және біртіндеп пайдалы әдеттерді қалыптастыруға көмектеседі.

8-БЛОК. Жасанды интеллект ақпараттық ортаны қалай өзгертті?

Блоктың мақсаты

Бұл блок оқушыларға жасанды интеллект ақпаратты жасауға, таратуға және қабылдауға қалай ықпал ететінін түсінуге көмектеседі. Жаттығуларды орындай отырып, оқушылар ЖИ көмегімен жасалған контентті сыни көзбен бағалау, жасанды интеллект берген жауаптарды тексеру, дипфейктер мен синтетика материалдардың қаупін саралау, этика мәселесін дәйекті талқылау және медиа кеңістікте ЖИ-ді қолдану кезінде жауапты шешім қабылдау дағдыларын үйренеді.

8.1-практикалық тапсырма:

Дәлелге құрылған пікірсайыс

МАС машығы: медиа технологиялар туралы дәйекті талқы жасау, пікірді дәлелден айыра білу және тексеруге болатын дереккөзді пайдалану.

Оқушылардың жасы

14–17 жас

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, шетел тілі, пікірсайыс клубы.

Күрделілік деңгейі

Жоғары деңгей

Ұзақтығы

35–45 минут

Сабақ тақырыптары

Жасанды интеллект, дәйектеу, пікірталас кезінде дәлел келтіру.

Жұмыс түрі

Командалық пікірсайыс.

Қатысушылар саны 12 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Дәйек — дерек, мысал немесе дәлелмен нақтыланған тұжырым.

Қарымта дәйек — қисын мен дәлелге сүйене отырып, қарсы тараптың дәйекке жауап беруі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- күрделі медиа тақырыпты дәйектей алады;
- пікірді дәлелге құрылған тұжырымнан ажырата біледі;
- көзқарасын негіздеу үшін мысалдар және дерек көздерін келтіреді;
- қарсы тараптың дәйегіне сыпайы жауап береді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жасанды интеллект туралы пікірсайысқа 3–5 тақырып;

- қазылар алқасына арналған бағалау парағы;
- таймер;
- дәйектерді жазып отыруға арналған парақ;
- алдын ала іріктелген дереккөз немесе тақырып бойынша қысқаша анықтама материалдары.

Мұғалім алдын ала пікірсайыс тақырыптарын таңдайды және қажетіне қарай, оқушылар пікірге ғана емес, тексеруге болатын деректерге сүйенуі үшін аздаған дереккөз тізімін дайындап қояды.

Пікірсайыс тақырыптары

Мұғалім бір тақырыпты таңдайды.

Мысалы:

- Жасанды интеллект көмегімен жасалған суретті таңбалау қажет пе?
- Жасанды интеллектінің зиянынан гөрі пайдасы көп пе?
- Дипфейкті кинода қолдануға бола ма?
- Шындыққа жақын дипфейктерді жасауға тыйым салу керек пе?
- Білім беру саласында жасанды интеллект пайдалы ма?

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Рөлдерді бөлу

А тобы

Тұжырымды қолдайды.

Б тобы

Қарсы шығады.

В тобы

Қазылар алқасы.

Қазылар алқасына арнайы бағалау парағы беріледі.

Бағалау критерийі

Қазылар алқасы **сайыстың жеңімпазын емес**, дәйектеу сапасын бағалайды.

Критерий	Балл
Дерекке негізделген дәйек	5
Мысалдар келтірілді	5
Қисынды пайым	5
Сұраққа жауап	5
Сыпайы пікірталас	5

Максимум — 25 балл.

2-КЕЗЕҢ. Дәйек дайындау

Командалар тақырыппен танысады, ұстанымын талқылайды және команда мүшелері арасында рөлдерді бөледі (мысалы, негізгі спикер, көмекші, сарапшы).

Командалар ұсынылған материалды немесе алдын ала дайындалған дерек көздерін пайдаланады, уәждерін дайындайды және оны жеткізетін дәлел жинайды. Әр дәйекті дерекпен,

мысалмен, зерттеу нәтижесімен немесе сенімді дереккөзден алынған ақпаратпен бекіту керек. «Бұл қауіпті» деп айта салу жеткіліксіз.

Түсіндіру қажет:

- неліктен;
- қандай деректер негізінде;
- мысал келтіру;
- зерттеуге, жаңалыққа немесе танымал жағдайға сілтеме жасау (сабақ шеңберінде мүмкіндік болса).

Командалар идеясын жұмыс парағында белгілеп отырады.

3-КЕЗЕҢ. Пікірсайыс өткізу

Мұғалім қатысушыларға пікірсайысты сыпайы жүргізу қажеттігін еске салады және регламенттің сақталуын қадағалайды.

Пікірсайыс келесі тәртіппен өтеді.

- А командасының сөзі — 2 минут;
- Б командасының сөзі — 2 минут;
- қарсы тараптың дәйектеріне жауап беру — 1 минуттан;
- командалардың бір-біріне сұрақ қоюы — 2 минуттан;
- әр команданың қорытынды сөзі — 1 минуттан.

Сөз алған қатысушылар тек қана дәлелге сүйенеді, қарсы тарапты мұқият тыңдайды және айтылған дәйектерге ғана жауап береді.

Регламент

Кезең	Уақыт
Дайындық	10 минут
А тобының ұстанымы	2 минут
Б тобының ұстанымы	2 минут
Дәйектерге жауап	1 минуттан
Командалардың бір-біріне сұрағы	2 минуттан
Қорытынды сөз	1 минуттан
Қазылар алқасының шешімі	3 минут

Мұғалім уақыт регламентін сақтауды қадағалайды және қажет болған жағдайда қатысушыларға уақыт аяқталғанын еске салады.

4-КЕЗЕҢ. Қазылар алқасының шешімі

Қазылар алқасы ұсынылған критерийлерге қарап баға береді, ұпайларын есептейді және шешімін қысқаша түсіндіреді.

Команданың жұмыс парағы

Ұстаным	Дәйек	Дәлел / мысал	Ықтимал қарсы дәйек	Талқыдан кейінгі түйін
	1.			
	2.			
	3.			

Талқылау сұрақтары

- Сенімді сөздің бәрі дерекке сүйенді ме?
- Қандай дәйектер мейлінше күшті болып шықты?
- Пікірсайыстан кейін пікіріңіз өзгерді ме?
- Күрделі медиа тақырыптарды эмоцияға берілмей талқылай білудің маңызы неде?

Негізгі түйін

- Жақсы дәйек дәлелге сүйенеді.
- Нақты дерекпен расталса, пікір сенімді шығады.
- Медиа кеңістікте ұстанымыңды білдірумен қатар, оны негіздеу де маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен үшін ең дәлелді дәйек ... болды.
- Пікірсайыс кезінде ... түсіндім.
- Бұдан былай күрделі тақырыптарды талқылағанда ...

Әдістемелік нұсқау

Түрлі көзқарас тұрғысынан қарауға болатын, бір ғана дұрыс жауабы жоқ тақырыптарды таңдаңыз. Пікірсайыс алдында оқушыларға ережені түсіндіріңіз, мақсат — қайткенде де жеңу емес, дерек пен дәлелге негізделген уәж айту. Тексеруге болатын дерек көздерін пайдаланса және екінші тараптың пікіріне құрметпен қараса, ынталандырыңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Дәйекті жеке пікірмен алмастыру.
- Дәлелсіз эмоциялық тұжырымдарды пайдалану.
- Тексерілмеген ақпаратқа сүйену.
- Қарсыластардың уәжіне жауап берудің орнына, олардың сөзін бөлу.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға барынша қарапайым тақырыптарды мысалға келтіріңіз және алдын ала ұсынылған материалдар негізінде уәж келтіруге рұқсат беріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға өз бетінше дерек көздерін таңдауды және пікірсайыс алдында шағын зерттеу жүргізуді ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Жасанды интеллектпен байланысты бір тақырыпты таңдап, ұстанымыңызды жазыңыз.

Содан кейін:

- ұстанымыңызды дәлелдейтін бір уәж;
- бір дәлел немесе мысал;
- бір ықтимал қарымта уәж;
- сол қарымта уәжге қысқа жауап дайындаңыз.

Практикада қолдану

Күнделікті әлеуметтік желілерде, пікірлерде және жеке хат-хабарда адамдар жаңалықтар мен технологияларды талқылайды. Ұстанымыңа орынды уәж келтіріп, басқалардың уәжін сын көзбен бағалау мейлінше дұрыс шешім қабылдауға және орынды диалог жүргізуге көмектеседі.

8.2-практикалық тапсырма:

Шын ба, ЖИ көмегімен жасалған ба?

МАС машығы: цифрлық контентті сыни бағалау, оның қайдан шыққанын сараптау, жасанды интеллект көмегімен жасалған материалдармен жұмыс істегенде адамның қабылдауы шектелетінін түсіну.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Жұмыс түрі
Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, өнер.

Сабақ тақырыптары

Жасанды интеллект, синтетика контент, ақпаратты сыни бағалау.

Негізгі ұғым

Жасанды интеллект (ЖИ) — компьютер жүйесіне адамның интеллектуалдық қабілетімен, мысалы, ақпаратты сараптау, бейнелерді тану, контент жасау, нұсқаулар дайындау немесе шешім қабылдаумен байланысты міндеттерді атқаруға мүмкіндік беретін технологиялар.¹

¹ Бейімделді: OECD. *Explanatory Memorandum on the Updated OECD Definition of an AI System*. OECD Artificial Intelligence Papers, No. 8. Paris: OECD Publishing, 2024.

Синтетика контент — толықтай немесе ішінара жасанды интеллект көмегімен жасалған мәтін, сурет, аудио немесе видео.²

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- сырт көрінісіне қарап контенттің қалай жасалғанын анықтау барлық уақытта мүмкін бола бермейтінін түсінеді;
- материалдың растығын бағалауға көмектесетін белгілерді сараптай алады;
- дереккөзді және жазбаның контекстін тексеру неліктен маңызды екенін түсіндіре алады;
- асығыс шешім қабылдаудан аулақ болады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- сараптауға арналған 12 материал;
- материалдар презентациясы немесе карталар;
- әр топқа жұмыс парағы;
- маркер;
- мүмкіндігінше проектор немесе экран.

Мұғалім алдын ала үш түрлі материал дайындап қояды: адам жасаған, ЖИ көмегімен жасалған және мазмұнына қарап қалай жасалғанын анықтау мүмкін емес материалдар. Олардың қайдан шыққаны туралы ақпаратты алдын ала білген дұрыс, ол тапсырманы орындағаннан кейін жауаптарды талқылау кезінде қажет.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Алғашқы әсер

Командалар әр материалды қарастырады.

Әрқайсына келесі нұсқалардың бірін таңдау керек.

- ☒ Адам жасаған сияқты.
- ☒ ЖИ жасаған сияқты.
- ☒ Түйін жасауға ақпарат жеткіліксіз.

Басты ереже:

Тек қана түйсікке сүйеніп жауап беруге болмайды. Шешімді түсіндіру керек.

Берілетін уақыт — **10 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Белгілерді табу

Командалар әр материалға қатысты келесі сұрақтарға жауап береді:

- Шешім қабылдауға қандай белгілер көмектесті?
- Қандай сұрақтар туды?
- Қандай қосымша ақпарат алғыңыз келеді?

3-КЕЗЕҢ. Жауаптарды ашу

Мұғалім әр материалдың қалай жасалғанын хабарлайды.

Әр жауаптан кейін келесі сұрақтарға жауап береді:

- Қалай жасалғанын анықтауға не көмектесті?

² Бейімделді: UNESCO. *Deepfakes and the Crisis of Knowing*. 2025.

- Не нәрсе күтпеген жағдай болды?
- Қандай материалдарды қосымша ақпаратсыз анықтау мүмкін емес болды?

4-КЕЗЕҢ. Басты жаңалық

Мұғалім сұрақ қояды:

ЖИ көмегімен жасалған контентті барлық уақытта сырт көрінісіне қарап анықтауға бола ма?

Талқылаудан кейін «синтетика контент» терминін таныстырады.

Баса ескертетін жайт:

Заманауи цифрлық әлемде материалдың сырт көрінісіне ғана қарап, оның қалай жасалғанын анықтау мүмкін бола бермейді. Сондықтан контенттің өзін ғана емес, жазбаның контекстін және дәлелдерді де бағалау керек.

Жұмыс парағы

Материал/ мысал	Біздің шешім	Қандай белгілерді байқадық?	Тағы нені тексеру керек?
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			

9			
10			
11			
12			

Талқылау сұрақтары

- Неліктен кейбір жағдайларда қателестік?
- Қандай белгілер пайдалы болды, қайсынан пайда болмады?
- Неліктен қазір «Адам жасады ма, ЖИ ма?» деген сұрақ жеткіліксіз?
- Цифрлық контентке сенім артпас бұрын нені тексеру керек?

Негізгі түйін

- Заманауи ЖИ шындыққа өте жақын контент жасай алады.
- Суретке немесе мәтінге қарап оның қалай жасалғанын анықтау барлық кезде мүмкін бола бермейді.
- Сенім материалдың сырт көрінісімен қатар, дереккөзді тексеру, контекст және қосымша дәлелдерге сүйенуі керек.
- ЖИ көмегімен жасалды ма деп «бал ашудан» гөрі, сыни ойлаудың маңызы арта түседі.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мені таңғалдырған жайт ...
- Енді мен ... түсінемін.
- Осы сабақтан кейін ... мұқият қараймын.

Әдістемелік нұсқау

Күрделілік деңгейі әртүрлі материалдарды таңдаңыз. Мүмкіндігінше мысалдардың кейбірі шынымен де екіұшты болғаны дұрыс. Бұл оқушыларға кей жағдайларда қосымша мәліметтер болмаса негізді шешім қабылдау мүмкін емес екенін көрсетеді.

Жаттығуды орындап болғаннан кейін оның мақсаты «суретке қарап ЖИ ізін анықтау» емес екенін, маңыздысы материалдың қайдан шыққанын және ақпараттың растығын тексеру дағдысын қалыптастыру екенін түсінеді.

Туындайтын қиындықтар

- Суреттің немесе мәтіннің сапасына ғана қарап түйін жасау.
- ЖИ ылғи да көзге көрініп тұратын қате жібереді деп санау.
- Кез келген сапалы контентті адам жасаған деп ойлау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға тек қана суреттер мен қысқа мәтіндерді мысалға келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша аудиожазба, видеоролик қосыңыз және ЖИ көмегімен жасалған контентті таңбалау туралы талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен ЖИ көмегімен жасалған болуы мүмкін деп санайтын контентке бір мысал табыңыз.

Қысқаша талдау жасаңыз:

- Қандай белгілер назарыңызды аудартты?
- Нақты түйін жасау мүмкін бе?
- Материалдың қалай жасалғанын анықтауға қандай қосымша мәліметтер көмектесер еді?

Практикада қолдану

Қазір жасанды интеллект фотосурет, видео, музыка, мәтін және тіпті дауысты жасауға қолданылады. Мұндай контент әлеуметтік желілерде, жарнамада, жаңалықтарда және білім беру материалдарында кездеседі. Сондықтан авторы кім деп ойланғаннан гөрі, дереккөзді, контексті және ақпараттың растығын тексере білудің маңызы арта түседі.

8.3-практикалық тапсырма: ЖИ-дің жауабын тексер

МАС машығы: жасанды интеллект берген жауапты сыни бағалау, деректерді сенімді дереккөз арқылы тексеру және сенімді болып көрінген жазбаны дәлелденген ақпараттан ажырата білу.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, тарих, география, биология, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Сабақ тақырыптары
ЖИ жауабы, деректерді тексеру, сенімді дереккөз.

Жұмыс түрі
Командалық жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

ЖИ галлюцинациясы — жасанды интеллектінің қате, нақты емес немесе ойдан шығарылған ақпаратты сенімді ақпарат сияқты ұсынуы.³

Тексерілетін тұжырым — сенімді дереккөз және дәлел көмегімен растауға немесе терістеуге болатын тұжырым.

³ Бейімделді: National Institute of Standards and Technology (NIST). *Artificial Intelligence Risk Management Framework: Generative Artificial Intelligence Profile (NIST AI 600-1)*. 2024.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ЖИ-дің жауабынан тексерілетін тұжырымдарды таба алады;
- нақты деректі жалпылама сөзден ажырата алады;
- ақпаратты сенімді дереккөзден тексеруді біледі;
- ЖИ-дің жауабын автоматты түрде дұрыс деп қабылдауға болмайтынын түсіндіре алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- оқуға қатысты сауалдарға ЖИ берген 3–4 қысқа жауап (әр командаға бір жауап беріледі);
- интернетке қосылған құрылғы;
- команданың жұмыс парағы;
- қаламсап немесе маркер.

Мұғалім алдын ала ЖИ-дің жауабын дайындайды, әр жауапта рас деректер, нақты емес мәліметтер, дереккөзі жоқ тұжырымдар және тым жалпылама пікірлер болады. Тарих, география, ғылым, мәдениет, экология, спорт саласынан бейтарап тақырып таңдаған жөн.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. ЖИ-дің жауабын оқыңыз

Әр командаға бір ЖИ жауабы беріледі.

Тапсырма — бірден келіспей, қарсы шығу емес, алдымен мәтіннен тексеруге болатын тұжырымдарды табу.

Берілетін уақыт — **5 минут**.

2-КЕЗЕҢ. Тұжырымдарды бөліңіз

Команда мәтінді қарап:

- тексеруге болатын деректерді;
- пікірді немесе бағалауды;
- сенімді көрінгенімен, растауды қажет ететін тіркестерді анықтауы керек.

3-КЕЗЕҢ. Тексеру

Команда таңдаған тұжырымдарын интернеттен тексереді.

Әр деректің қайдан шыққанын анықтау керек.

Мүмкіндігінше келесі ресурстарды қолдану керек:

- ресми сайттар;
- энциклопедиялар;
- ғылым-білім ресурстары;
- ұйымдардың сайты;
- сенімді БАҚ материалдары.

Берілетін уақыт — **15 минут**.

4-КЕЗЕҢ. Команданың үкімі

Команда әр тұжырым бойынша шешім қабылдайды:

- Расталды.
- Нақтылауды қажет етеді.
- Расталған жоқ / қатесі бар.

Осыдан кейін командалар қандай қорытындыға келгенін айтады.

Жұмыс парағы

ЖИ жауабындағы тұжырым	Біздің үкім	Қандай дереккөзді пайдаландық?	Пікір
1	☐ Расталды ☐ Нақтылауды қажет етеді ☐ Расталған жоқ / қатесі бар		
2	☐ Расталды ☐ Нақтылауды қажет етеді ☐ Расталған жоқ / қатесі бар		
3	☐ Расталды ☐ Нақтылауды қажет етеді ☐ Расталған жоқ / қатесі бар		
4	☐ Расталды ☐ Нақтылауды қажет етеді ☐ Расталған жоқ / қатесі бар		

Талқылау сұрақтары

- Неліктен қатесі болса да, ЖИ берген жауап сенімді көрінеді?
- Қандай тұжырымдарды тексеру оңай болды?
- Қандай дерек көздері мейлінше сенімді болып көрінді?
- Неліктен даулы тұжырымдармен қатар, сенімді көрініп тұрған деректерді де тексеру маңызды?
- ЖИ-ді ақпараттың бастапқы дереккөзі деуге бола ма?

Негізгі түйін

- Сенімді және сауатты жазғанына қарамастан, ЖИ де қателесуі мүмкін.
- ЖИ-дің жауабы бастапқы дереккөз бола алмайды.
- Кез келген маңызды деректі сенімді дереккөз арқылы тексеру керек.
- Сыни ойлау жаңалық оқығанда ғана емес, ЖИ-мен жұмыс істегенде де маңызды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ЖИ ... екенін түсіндім.
- Бұдан былай ЖИ берген деректі ...
- Мен үшін ең күтпеген жағдай ... болды.

Әдістемелік нұсқау

Бірден көзге көрінетін қателерді алмаңыз. Ақпараттың бір бөлігі рас, ал екінші жағы нақтылауды қажет ететін жауаптарды пайдаланған жөн. Бұл ЖИ «үнемі қателеседі» дегенді көрсету үшін емес, оның берген жауабы тексеруді қажет ететінін көрсетуге көмектеседі.

Маңызды жайт: ЖИ пайдалы құрал болуы мүмкін, бірақ ақпаратты пайдалану жауапкершілігі адамның мойнында.

Туындайтын қиындықтар

- Тек қана күмәнді көрінген тіркестерді тексеру.
- Сауатты стильді рас айтып тұрғанына дәлел деп санау.
- ЖИ берген жауапты тексеруде ЖИ-дің өзін дереккөз ретінде пайдалану.
- Дерек, пікір мен жалпылаудың ара-жігін айыра алмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға ЖИ ұсынған 4–5 сөйлемнен тұратын қысқа жауаптарды пайдаланыңыз және ақпаратты растауға болатын сайттардың тізімін алдын ала ұсыныңыз.

15–17 жастағы оқушыларға ЖИ берген бір жауапты бірнеше дереккөзден тексеруді, олардың қайсы бастапқы дереккөз, ал қайсы қосалқы екенін бағалауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Сабатқа қатысты кез келген сұраққа ЖИ-дің жауабын сұраңыз.

Жауаптан 3 деректі таңдап алып, оларды басқа дереккөзден тексеріңіз.

Жазыңыз:

- қандай деректі тексердіңіз;
- қандай дереккөзді қолдандыңыз;
- дерек расталды ма;
- тексергеннен кейін жауапқа сеніміңіз өзгерді ме?

Практикада қолдану

Сабатқа дайындалу, мәтін жазу, күрделі тақырыптарды түсіндіру және идея іздеу үшін ЖИ жиі қолданыла бастады. Алайда оның жауабында қате тұжырым, ескірген мәліметтер немесе ойдан шығарылған жайттар болуы мүмкін. Сондықтан медиа сауатты білетін пайдаланушы ЖИ-дің жауабын дайын шындық ретінде қабылдамай, маңызды ақпараттарды сенімді дереккөзден тексереді.

8.4-практикалық тапсырма: Видеоға сенуге бола ма?

МАС машығы: фото және видео контентті сыни бағалау, оның растығын бағалауға қандай ақпарат жеткілікті екенін анықтай білу және бір ғана суретке немесе видеороликке қарап түйін жасауға болмайтынын түсіну.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Орта деңгей

Ұзақтығы

35–40 минут

Жұмыс түрі

Командалық зерттеу. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, өнер.

Сабақ тақырыптары

Дипфейктер, визуал ақпарат, дереккөзі тексеру.

Негізгі ұғым

Дипфейк — адамның сырт келбетін, дауысын немесе әрекетін шындыққа жақын етіп көрсететін, толықтай немесе ішінара жасанды интеллект көмегімен жасалған немесе өзгертілген сурет, аудио немесе видео.⁴

Визуал дәлел — қандай да бір оқиғаны растау үшін қолданылатын фотосурет немесе видеожазба. Алайда, фотосурет немесе видеожазба оқиғаның дәл сипатталғандай болғанына дәлел бола алмайды.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- фото және видео контентті сыни тұрғыда сараптай алады;
- визуал дәлелдің жетіспеушілігін түсінеді;
- материалды тексеруге қандай қосымша ақпарат жетпейтінін анықтай алады;
- дереккөз бен контекст суреттің өзі сияқты маңызды екенін түсіндіре алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- фото және видеодағы жағдайды сипаттаған 6–8 карта;
- әр командаға жұмыс парағы;
- маркер;
- қалауына қарай проектор немесе экран.

Мұғалім алдын ала белгілі бір жағдайларды дайындап қояды, шынайы суреті мен видеосын көрсетпейді. Бұл дипфейк белгілерін анықтауға ауып кетпей, дереккөз, түсірілген күні, контекст және растау мәселесіне назар аударуға көмектеседі.

⁴ Бейімделді: UNESCO. *Deepfakes and the Crisis of Knowing*. 2025.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Жағдайды зерттеңіз

Әр командаға 3–4 карта беріледі.

Мысалы:

1-КАРТА

Әлеуметтік желіде танымал адамның өткір мәлімдеме жасаған видеосы тарады.

Жазба авторы белгісіз.
Сөйлеген сөзінің түпнұсқасы жоқ.

2-КАРТА

Ерекше табиғи құбылыстың фотосуреті пайда болды.

Фотосурет авторы белгілі.
Оны бірнеше ірі БАҚ жариялады.

3-КАРТА

Мессенджерде мынадай видеоролик тарады:

«Бұл бүгін таңертең болған жағдай».
Жарияланған күні белгісіз.

4-КАРТА

Видеороликті ресми ұйым жариялады.

Оқиғаның толық жазбасына сілтеме бар.

2-КЕЗЕҢ. Шешім қабылдаңыз

Әр жағдай бойынша команда сұрақтарға жауап береді.

- Материалға сенуге жеткілікті ақпарат бар ма?
- Қандай сұрақтар қою керек?
- Бірінші кезекте нені тексеру керек?
- Қандай ақпарат жетіспейді?

Берілетін уақыт — **12 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Тексеру жоспарын табыңыз

Командалар тексеру алгоритмін құрады.

Мысалы:

- бастапқы дереккөзді табу;
- жарияланған күнін тексеру;
- толық жазбаны қарау;
- тәуелсіз дереккөз арқылы растау;
- ресми түсініктемені тексеру;
- видеоның бұрын жарияланған-жарияланбағанын анықтау.

Таныстырғаннан кейін алгоритмдерді салыстырады.

4-КЕЗЕҢ. Терминмен таныстыру

Мұғалім «**дипфейк**» терминін таныстырады.

Маңызды жайт:

МАС басты сұрағы — «Бұл видео рас па?» емес, «Осындай түйін жасауға ақпарат жеткілікті ме?».

Жұмыс парағы

Жағдай	Сенуге бола ма?	Нені тексеру керек?	Қандай дереккөз көмектеседі?	Неліктен?
1				
2				
3				
4				

Талқылау сұрақтары

- Неліктен адамдар мәтіннен гөрі фото мен видеоға тез сенеді?
- Визуал материалдың растығын бағалауға қандай белгілер көмектеседі?
- Неліктен видеоның болуы оның сипаттамасы рас екенін білдірмейді?
- Қандай әрекеттер жалған ақпарат таратудан сақтандырады?

Негізгі түйін

- Фото мен видео өздігінен жеткілікті дәлел болып саналмайды.
- Шындыққа жақын материалдың өзі де тексеруді талап етеді.
- Дереккөз, түсірілген күні, контекст және тәуелсіз растау суреттің өзіндей маңызды.
- Фото мен видеоны бөліспес бұрын оның мән-жайын тексеріп алу пайдалы.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бәрінен қатты таңғалғаным ...
- Бұдан былай ерекше видео көрсем, алдымен ...

Әдістемелік нұсқау

Оқушылар нақты жағдайды талқылауға көшіп кетпей, тексеру процесіне зейін қоюы үшін ойдан шығарылған жағдайларды немесе бейтарап мысалдарды пайдаланыңыз.

Талқы кезінде «дипфейкке тән белгіні» іздеуге назар аудармаңыз. Жаттығудың басты мақсаты — оқушыларды сұрақ қоюға, дереккөзді тексеруге және дәлел іздеуге үйрету.

Туындайтын қиындықтар

- Суреттің сапасына ғана қарап түйін жасау.

- Видеоны оқиғаның болғанына сөзсіз дәлел деп санау.
- Дереккөз бен контекстке мән бермей, суреттің өзін ғана тексеру.
- Дәлелдің болмауын жалған дәлелмен шатастыру.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға азырақ карта мен мейлінше қарапайым жағдайларды мысалға келтіріңіз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша ЖИ көмегімен жасалған контентті таңбалау, авторлардың жауапкершілігі және дипфейктердің қоғамның сеніміне әсері туралы талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен ерекше фото немесе видео тауып алыңыз.

Рас па, жалған ба, бағаламаңыз.

Оның орнына келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Кім жариялады?
2. Бастапқы дереккөз бар ма?
3. Оқиғаны тәуелсіз дерек көздері растай ма?
4. Рас деп түйін жасауға ақпарат жеткілікті ме?

Практикада қолдану

Желі қолданушылары күн сайын айғайлаған сипаттамасы бар фотосуреттер мен видеороликтерді көреді. Олар кейде рас болып шықса, кейде контекстен жұлып алған, монтаждалған немесе жасанды интеллект көмегімен жасалған болып шығады. Сондықтан медиа сауаттың мәні «дипфейкті бірден тану» емес, кез келген визуал материалдың қалай пайда болғанын, дереккөзі мен контекстін тексере білуде.

8.5-практикалық тапсырма:

Мұндайды жариялар ма едің?

МАС машығы: жасанды интеллект көмегімен жасалған контентті жариялау қаупін бағалау, аудиторияның мүддесін, қоғамдық салдар мен журналист жауапкершілігін ескеру.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Жұмыс түрі
Командалық жұмыс. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері
Қоғамтану, информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, өнер, құқық негіздері.

Сабақ тақырыптары
ЖИ-ді этикаға сай қолдану, жазба жариялау жауапкершілігі, аудиторияның сенімі.

Негізгі ұғым

Жасанды интеллектіні жауапкершілікпен пайдалану — ЖИ-ді адалдық, ашықтық, басқа адамдардың құқығын құрметтеу принциптеріне сай қолдану және жасалған контентті жариялаудың ықтимал салдарын түсіну.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ЖИ көмегімен жасалған материалдарды жариялаудың салдарын бағалай алады;
- оқиғаға қатысушы түрлі тараптың мүддесін ескереді;
- қабылдаған шешімін дәйектей алады;
- жазбаның жауапкершілігі әрдайым адамның мойнында екенін түсінеді.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жағдайлар жазылған 8 карта;
- әр командаға жұмыс парағы;
- маркер.

Мұғалім алдын ала ЖИ көмегімен жасалған контент: сурет, аудио, видео, жарнама және мектеп материалдары, журналистік мақала және әлеуметтік желідегі жазба жариялаумен байланысты жағдайларды дайындап қояды.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Жағдайды зерттеңіз

Әр командаға бірнеше карта беріледі.

Мысалы:

1-КАРТА

Мектеп газеті толықтай ЖИ көмегімен жасалған суретті пайдаланғысы келеді. Сурет ЖИ көмегімен жасалғаны туралы жазба жоқ.

2-КАРТА

Блогер ЖИ көмегімен жасалған және белгілі адамның дауысын келтірген аудиожазба жариялайды. Сипаттамада қолдан жасалғаны айтылмаған.

3-КАРТА

Мектепте өтетін іс-шараның жарнамасына ЖИ көмегімен жасалған сурет пайдаланылды. Жазба астында мынадай жазу бар: «Иллюстрация жасанды интеллект көмегімен жасалған».

4-КАРТА

Журналист ескі фотосуреттің мазмұнын өзгертпей, сапасын ЖИ көмегімен жақсартады.

5-КАРТА

Оқушы ЖИ көмегімен тарихи оқиғаның суретін салып, қолдан жасалғанын көрсетпей, мектептегі презентациясына қосып қойды.

6-КАРТА

Мектеп видеоролигіне ЖИ көмегімен мұғалімнің аватары жасалды. Мұғалім өзінің образын пайдалануға келісім берді.

7-КАРТА

Журналист мақалаға иллюстрация жасауға ЖИ-ді пайдаланды және оны сипаттамада көрсетті.

8-КАРТА

Әлеуметтік желіде толықтай ЖИ көмегімен жасалған қысқа видеоролик тарады. Автор қолдан жасағанын жасырмайды, бірақ көрермендердің көбі оны шынайы оқиға деп қабылдаған.

2-КЕЗЕҢ. Редакция шешімі

Команда бір нұсқаны таңдауы керек.

- Жариялауға болады.
- Белгілі бір шартпен жариялауға болады.
- Жариялауға болмайды.
- Бастысы — шешімді жан-жақты түсіндіру керек.

3-КЕЗЕҢ. Талқылау

Командалар шешімін таныстырады.

Әр жағдайдан кейін мұғалім сұрақ қояды:

- Кім зардап шегуі мүмкін?
- Аудиторияға ескерту керек пе?
- ЖИ-дің көмегі мен аудиторияны адастырудың ара-жігі қай жерде?
- Жазбаның жауапкершілігі кімнің мойнында?

4-КЕЗЕҢ. Қорытынды

Талқылаудан кейін сынып **Медиа контент жасау кезінде ЖИ-ді жауапкершілікпен пайдаланудың 5 ережесін** дайындайды.

Мұғалім оны тақтаға жазады.

Жұмыс парағы

Жағдай	Біздің шешім	Неліктен?	Қандай шарттарды орындау қажет?
1			
2			

ИНТЕРАКТИВ ПРАКТИКУМ

Педагогтар мен тренерлерге арналған практикалық әдістемелік құрал

3			
4			
5			
6			
7			
8			

Біз ұсынатын ереже

Талқылаудан кейін ЖИ-ді жауапкершілікпен пайдаланудың бір ережесін ойлап табыңыз:

Талқылау сұрақтары

- Материал ЖИ көмегімен жасалғанын үнемі хабарлау керек пе?
- ЖИ-ді этикаға сай қолдануға бола ма?
- Неліктен сапалы контенттің өзі аудиторияны адастыруы мүмкін?
- Жарияланған жазбаның салдарына кім жауапты?

Негізгі түйін

- ЖИ-ді пайдаланудың өзі заңға қайшы емес.
- Жасалған материалды аудитория қалай қабылдауы мүмкін екенін түсіну маңызды.
- Ашықтық сенімді сақтап қалуға көмектеседі.
- Жарияланған жазбаға әрдайым адам жауапты.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгінгі сабақтан кейін ... түсіндім.
- Мен үшін ең басты ереже ...
- Бұдан былай контент жасағанда ...

Әдістемелік нұсқау

Бірден жауап бере алмайтын жағдайларды таңдаңыз. Жаттығудың басты мақсаты — жалғыз «дұрыс» жауапты табу емес, шешімді дәйектей білуге және әртүрлі көзқарасты есепке алуға үйрету.

Туындайтын қиындықтар

- ЖИ көмегімен жасалған кез келген контент зиян деп санау.
- Жарияланған материалдың жауапкершілігі ЖИ-дің мойнында деп ойлау.
- Аудиторияның мүддесі мен жазбаның салдарын елемей.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға мектеп өмірімен және әлеуметтік желілермен байланысты жағдайларды пайдаланыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша авторлық құқық, бейнені пайдалану келісімі және ЖИ-дің медиаға деген сенімге әсерін талқылауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Мектептің киноклубына немесе редакцияға арнап, **Жасанды интеллектіні жауапкершілікпен пайдаланудың 5 ережесін** дайындаңыз.

Неліктен ереженің әр тармағы маңызды екенін түсіндіріңіз.

Практикада қолдану

Иллюстрация, видеоролик, жарнама, жаңалықтар мен әлеуметтік желідегі жазбаларды дайындауға ЖИ жиі қолданыла бастады. Көп жағдайда мәселе технологияны пайдалануға емес, ашықтық пен жауапкершіліктің жоқтығына келіп тіреледі. Сондықтан жазбаны жарияламас бұрын материалды аудитория қалай қабылдайды, адасуға бастамай ма деп ойланған жөн.

9-БЛОК. Жауапты медиа контент жасау

Блоктың мақсаты

Бұл блок оқушыларға жауапты медиа контент жасай жүріп, медиа сауат машықтарын практикада қолдануға көмектеседі. Жаттығуларды орындау арқылы оқушылар ақпарат науқанын жоспарлауды үйренеді, материалдарды жариялауға дайындайды, редакциялық тексеру жүргізеді, кері байланысқа сүйеніп медиа материалдарды жетілдіреді және жазған материалдарының аудиторияға әсер-ықпалын есепке алады.

9.1-практикалық тапсырма:

Ақпараттық мінез-құлқыңды өзгерт

MAC машығы: аудиторияға ағарту бағытындағы медиа өнімдер жасау және MAC саласындағы білімін практикалық коммуникация кезінде қолдануды үйрету.

Оқушылардың жасы

12–17 жас

Күрделілік деңгейі

Жоғары деңгей

Ұзақтығы

40–60 минут

Жұмыс түрі

Жұппен немесе шағын топпен жұмыс.
Қатысушылар саны қанша болса да бәрібір

Оқу пәндері

Информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, қоғамтану, өнер, технология.

Сабақ тақырыптары

Медиа контент дайындау, ақпарат науқаны, жауапты коммуникация.

Негізгі ұғым

Ақпарат науқаны — адамдарды ақпараттандыру, олардың мінез-құлқын өзгерту немесе белгілі бір мәселеге назарын аудартуға бағытталған материалдар сериясы.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- ақпарат науқанының мақсатын анықтай алады;
- мақсатты аудиторияның ерекшеліктерін есепке алуды біледі;
- медиа контенттің мейлінше ұтымды түрін таңдай алады;
- аудиторияның жауапты ақпараттық мінез-құлқына ықпал ететін материалдар дайындайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- тақырыптар жазылған карталар;
- А3 қағаз;

- маркер;
- қайшы;
- стикерлер;
- журналдар (қалауына қарай);
- компьютер немесе смартфон (цифрлық формат жоспарланған жағдайда).

Мұғалім алдын ала ақпарат науқанының тақырыптары жазылған карталарды дайындап қояды және қажет болған жағдайда ұтымды шыққан ағарту материалдарын дайындайды.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Тақырып таңдаңыз

Әр команда бір тақырыпты таңдайды немесе алады.

Қатысушылардың рөлі: авторлар командасы.

Тапсырма — құрдастарыңыздың ақпараттық мінез-құлқын өзгертуге және барынша медиа сауатты болуға көмектесетін ақпарат науқанын дайындау.

2-КЕЗЕҢ. Науқанды жоспарлаңыз

Анықтап алатын жайттар:

- мәселе;
- мақсатты аудитория;
- науқанның мақсаты;
- басты хабарлама;
- мейлінше ұтымды формат;
- тарату орны.

3-КЕЗЕҢ. Медиа өнім жасаңыз

Алға қойған мақсатты ескере отырып, таңдаған материалды дайындаңыз. Қажет болған жағдайда команда ішінде рөлдерді бөліңіз (мәтін авторы, дизайнер, редактор, спикер және басқа).

4-КЕЗЕҢ. Жобаны ұсыныңыз

Әр команда екі минут ішінде жасаған жұмысын таныстырады.

5-КЕЗЕҢ. Кері байланыс

Әр таныстырудан кейін сынып сұрақтарға жауап береді:

- Не нәрсе мейлінше түсінікті болды?
- Не есте қалды?
- Тақырыпқа көзқарас өзгерді ме?
- Жоба ақпараттық мінез-құлықты өзгерту жөнінде ой салды ма?

Жұмыс парағы

Тармақ	Жауап
Мәселе	
Мақсатты аудитория	

Науқанның мақсаты	
Басты хабарлама	
Формат	
Қайда таралады?	
Үш практикалық кеңес	
Қандай мінез-құлықтың өзгерісін күтеміз?	

Талқылау сұрақтары

- Ақпарат науқанын шын мәнінде тиімді ететін не нәрсе?
- Неліктен бір материалды әртүрлі аудитория түрліше қабылдайды?
- Төл медиа өнімдеріңізді жасау кезінде ең қиыны не болды?
- Ақпарат науқаны көздеген мақсатына жеткенін қалай түсінуге болады?

Негізгі түйін

- Жауапты медиа контент аудиторияның қажеттілігін есепке ала отырып дайындалады.
- Назар аудартумен қатар, пайдалы шешім ұсыну маңызды.
- Кішігірім медиа жобаның өзі адамдардың мінез-құлқына ықпал ете алады.
- Жарияламас бұрын хабарламаның ықтимал салдарын бағалау керек.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Ең қиыны ...
- Егер біздің науқан шынымен де іске асатын болса ...

Әдістемелік нұсқау

Оқушыларға медиа өнімнің форматын таңдауда еркіндік беріңіз. Бағалау кезінде көркем безендіруге ғана емес, хабарламаның анықтығына, ақпараттың растығына, нұсқаулардың практикалық құндылығына және таңдалған аудиторияға сәйкестігіне назар аударыңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Тек қана безендіруге назар аудару.

- Мақсатты аудиторияның ерекшелігін ескермеу.
- Тым жалпылама кеңестер беру.
- Ұсынылатын мазмұнды өмірдегі шынайы жағдайлармен байланыстырмау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға шектеулі формат түрлерін ұсыныңыз (мысалы, плакат, жадынама немесе листовка).

15–17 жастағы оқушыларға қосымша науқанды тарату жоспары мен оның тиімділігін бағалау тәсілдерін дайындауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Сыныпта айтылған ұсыныстарды есепке ала отырып, медиа өнімді жетілдіріңіз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Талқылаудан кейін нені өзгерттіңіз?
2. Неліктен дәл осы өзгерту қажет деп шештіңіз?
3. Бұл материалды қайда жариялауға болар еді?

Практикада қолдану

Мектептер, кітапханалар, қоғамдық ұйымдар, БАҚ және мемлекеттік мекемелер күн сайын ақпараттық ағарту науқанын жүргізеді. Олардың міндеті — адамдарға мейлінше саналы шешім қабылдауға, әдеттерін өзгертуге немесе маңызды тақырыпқа назар аударуға көмектесу. Мұндай материалдар жасай білу ақпаратты таратып қана қоймай, қоғамға шынайы пайда әкелуге көмектеседі.

9.2-практикалық тапсырма: Жариялар алдында

МАС машығы: медиа материалдың жариялауға дайындығын бағалау, ықтимал қателерді анықтау және жауапты редакциялық шешім қабылдау.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, қоғамтану, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
35–40 минут

Сабақ тақырыптары
Жауапты контент дайындау, редакция жұмысы, медиа этика.

Жұмыс түрі
Командамен редакциялық ойын.
Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Редакция тексеруі — материалды жариялау алдындағы бағалау, ол ақпараттың нақты, түсінікті, этикаға сай және таратуға қауіпсіз екеніне көз жеткізуге керек.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- жазбаның жариялауға дайын екенін бағалай алады;
- қателер мен ықтимал қауіптерді анықтайды;
- оқу құралының алдыңғы бөлімдерінде алған білімін қолданады;
- дәйекті редакциялық шешім қабылдайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жарияланымдар көрсетілген 4–6 карта;
- редакцияның тексеру парағы;
- маркер немесе қаламсап.

Мұғалім алдын ала түрлі қатесі бар жазбаларды дайындап қояды, мысалы, деректер, этика, редакциялау және заңдық тұрғыдағы қателер. Мүмкіндігінше мектеп медиасындағы немесе әлеуметтік желідегі жазбаларға барынша жақын материалдарды таңдаған жөн.

Мысалы:

- дереккөз жоқ;
- кликбейт тақырып;
- тексерілмеген дерек;
- эмоциялық бояуы қалың сөздер;
- жеке деректерді жариялау;
- автордың рұқсатынсыз фотосуретін жариялау;
- тиісті таңба қойылмаған, ЖИ көмегімен жасалған сурет;
- контекстің болмауы.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Редакция жиналысы

Қатысушылар рөлі: редакция.

Тапсырма — жауапты редакциялық шешім қабылдау: материалды осы күйінде жариялауға бола ма, жетілдіру қажет пе немесе жариялауды кейінге қалдыру керек пе?

Мұғалім:

Бірнеше минуттан кейін материал жарияланады. Тексеруге жалғыз ғана мүмкіндіктеріңіз бар.

Командалар жазбаны мұқият оқиды.

2-КЕЗЕҢ. Тексеру

Редакциядағы тексеру парағын пайдалана отырып, келесі жайттарды анықтау керек:

- ☐ Барлық дерек тексерілген бе?
- ☐ Дереккөзге сілтеме бар ма?
- ☐ Тақырып адасуға жол ашпай ма?
- ☐ Эмоцияға әсер ететін немесе кемсітетін сөздер жоқ па?
- ☐ Басқалардың құқығын бұзу жоқ па?
- ☐ Жеке деректер ашылмаған ба?
- ☐ Сурет немесе мәтін ЖИ көмегімен жасалған болса, ол түсінікті ме?
- ☐ Материалға жауапкершілік алуға дайынсыз ба?

Берілетін уақыт — **15 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Редакция шешімі

Команда келесі шешімнің бірін қабылдауы керек:

- ☒ Өзгеріссіз жариялаймыз.
- ☒ Түзетуден кейін жариялаймыз.
- ☒ Жарияламаймыз.

Міндетті түрде шешімнің себебін түсіндіру керек.

4-КЕЗЕҢ. Түзету

Команда екінші нұсқаны таңдаған болса, жазбаға түзетулер енгізу қажет. Осыдан кейін әр команда соңғы нұсқасын таныстырады.

Жұмыс парағы

Нені тексеру керек?	Иә	Жоқ	Пікір
Деректер тексерілген	☐	☐	
Дереккөз көрсетілген	☐	☐	
Тақырып мазмұнға сай келеді	☐	☐	
Басқалардың құқығын бұзу жоқ	☐	☐	
Жеке деректер жоқ	☐	☐	
Өшпенділік тілі немесе кемсіту жоқ	☐	☐	
Материал аудиторияға түсінікті	☐	☐	
ЖИ көмегімен жасалған контент таңбаланған (қолданылатын болса)	☐	☐	
Жазбаға жауапкершілік алуға дайынбыз ба?	☐	☐	

Талқылау сұрақтары

- Қандай қате көп кездесті?
- Қай қателердің салдары ауыр болуы мүмкін еді?
- Неліктен шағын жазбаның өзіне редакция тексеруі қажет?
- Материал жарияланғаннан кейінгі жауапкершілік кімнің мойнында?

Негізгі түйін

- Шағын жазбаның өзін де тексеру қажет.
- Автордың жауапкершілігі «Жариялау» батырмасын басқанға дейін жалғасады.
- Тексерілмеген бір дерек аудиторияның сеніміне әсер етеді.
- Жауапты автор материалдың мазмұнымен қатар, жазбаның ықтимал салдарын да ойлайды.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бұдан былай кез келген материалды жарияламас бұрын ...
- Ең күтпеген нәрсем ...

Әдістемелік нұсқау

Әртүрлі қатесі бар жазбаларды таңдаңыз. Деректердің қатесімен шектелмеңіз. Этикалық дилемма, құпиялық мәселесі, дереккөзді беру және ЖИ пайдаланудың ашықтығынан мысалдар қосыңыз. Бұл оқушыларға сапалы материал жан-жақты тексеруге мұқтаж екенін көруге мүмкіндік береді.

Туындайтын қиындықтар

- Тек қана орфографиялық қатеге назар аудару.
- Дереккөз жоқтығына мән бермеу.
- Құпиялық мәселесін елемей.
- Кейбір жайттарда нақтылық болмауына мән бермеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға 3–4 қатесі бар қысқа жазбаларды ұсыныңыз.

15–17 жастағы оқушыларға өз бетінше редакцияның тексеру парағын дайындауды және оны сыныптың қорытынды нұсқасымен салыстыруды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Кез келген жазба, фотосурет немесе видеоролик жариялар алдында редакцияның тексеру парағын пайдаланыңыз.

Жариялағаннан кейін келесі сұрақтарға жазбаша жауап беріңіз:

1. Қай тармақтарды тексердіңіз?
2. Өзгерту енгізуге тура келді ме?
3. Өзгеріс жазбаның сапасына ықпал етті ме?

Практикада қолдану

Қазір екінің бірі әлеуметтік желіде, мектеп чатында, блогтарда немесе мессенджерде ақпарат жариялайды. Жарияламас бұрын деректерді тексерумен қатар, материал басқа адамдардың құқығын бұзбай ма, аудиторияны адастырмай ма, біреуге зиянын тигізбей ме, соған көз жеткізіп алған жөн. Осы себепті де редакция тексеруі журналистерге ғана емес, заманауи цифрлық ортаны пайдаланушы кез келген адамға пайдалы машық.

9.3-практикалық тапсырма: Соңғы редакция

МАС машығы: медиа материалдағы қатені тез байқау, шектеулі уақыт режимінде редакциялық шешім қабылдау және жауапты шығарылым алдында жазбаны дайындау.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, қоғамтану, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
40–45 минут

Сабақ тақырыптары
Медиа контентті редакциялау, автордың жауапкершілігі, медиа этика.

Жұмыс түрі
Командамен редакция ойыны.
Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Редакциялау — материалды жариялау алдында нақты, түсінікті, этикаға сай және сапалы болуын тексеру және жетілдіру процесі.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- жазбадағы түрлі қатені көре алады;
- жылдам редакциялық шешім қабылдай алды;
- ұсынылған өзгерістерді дәйектей алады;
- дайындалған материалдың сапасы аудиторияның сеніміне әсер ететінін түсінеді.

Бұл жаттығуда оқушылар шығарушы редактор рөлінде болады. Олардың міндеті — шектеулі мерзім ішінде мейлінше маңызды деген қателерді түзеп, материалды жариялауға дайындау.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- жарияланымдар картасы;
- редактордың маркері немесе қаламсап;
- жұмыс парағы.

Мұғалім алдын ала бірнеше қате түрі бар жазбаларды дайындап қояды. Мүмкіндігінше мектеп медиасы, әлеуметтік желі немесе жаңалықтар сайтының жазбаларына барынша жақын материалдарды пайдаланған жөн.

Мысалы:

- кликбейт тақырып;
- дереккөзге сілтеме жоқ;
- ауыр мәтін;
- эмоциялық бояуы қалың сөздер;
- жеке деректерді жариялау;
- суретке сипаттама жазбау;
- суретке түсініктеме бермеу;
- мәтіндегі анық емес немесе қарама-қайшы жайттар;
- ЖИ көмегімен жасалған суретті таңбаламай беру.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Шұғыл тапсырма

Мұғалім:

Материалды жариялауға бес минут уақыт қалды. Бас редактор жоқ, сондықтан материалды жариялауға бола ма, жоқ па, сіздердің команда шешуі керек.

Қатысушылар рөлі: шығарушы редакция.

Материал алдын ала тексеруден өткен және жариялауға дайындалып жатыр. Сіздерге тапсырма — қысқа мерзім ішінде аса маңызды қателерді табу, тиісті түзету енгізу және жариялауға соңғы нұсқаны дайындау.

Әр командаға бір материал беріледі.

2-КЕЗЕҢ. Қатені табу

Қысқа уақыт ішінде:

- барлық мәселені анықтау;
- қай қате мейлінше ауыр екенін анықтау;
- нақты түзету ұсыну қажет.

Берілетін уақыт — **15 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Жаңа нұсқаны шығару

Команда материалды редакциялайды.

Мынадай түзету енгізуге болады:

- тақырыпты өзгерту;
- мәтінді қысқарту;
- дереккөз қосу;
- артық мәліметтерді алып тастау;
- жекелеген бөлігін қайта жазу;
- тиісті түсініктеме қосу;
- суретті ауыстыру немесе оған сипаттама қосу (қажет болған жағдайда).

Басты шарт:

Түзетуден кейін материал мейлінше нақты, түсінікті және жауапты болуы керек.

4-КЕЗЕҢ. Таныстыру

Командалар екі нұсқаны көрсетеді:

- бастапқы нұсқа;
- түзетілген нұсқа.

Қалған оқушылар сұрақтарға жауап береді:

- Қандай өзгерістер мейлінше маңызды болды?
- Тағы нені жақсартуға болар еді?
- Осы күйінде материал жариялауға дайын ба?

Жұмыс парағы

Қате	Неліктен қиындық тудырып тұр?	Қалай түзедік?	Түзегеннен кейін не өзгерді?

Талқылау сұрақтары

- Қандай қате бірден көзге түсті, ал қайсы талқылаудан кейін белгілі болды?
- Неліктен кейбір анық емес жайттар аудиторияның сеніміне селкеу түсіреді?
- Қайсы қиынға соқты: қатені табу ма, түзетудің ұтымды нұсқасын ұсыну ма?
- Неліктен шағын жазбаның өзін сапалы редакциялау айтарлықтай уақытты талап етеді?

Негізгі түйін

- Жарияламас бұрын кез келген материалды редакция тексеруінен өткізу керек.
- Қате орфографиямен шектелмейді, этика, заң және стиль жағынан қате кетуі мүмкін.
- Болмашы қатенің өзін түзету материалдың сапасын айтарлықтай көтереді.
- Жауапты автор материалды мейлінше нақты және қауіпсіз межеге дейін жетілдіруге дайын.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Бәрінен қатты таңғалғаным...
- Бұдан былай кез келген материалды жарияламас бұрын ...

Әдістемелік нұсқау

Әлеуметтік желі, мектептегі хабарландыру немесе жаңалықтарда берілетін шынайы жазбаларға барынша ұқсас материалдарды пайдаланыңыз. Қателер бірден көзге түспейтіндей болсын: олардың кейбірі мұқият оқуды және командамен бірге талқылауды талап еткені жақсы.

Туындайтын қиындықтар

- Орфографиялық қате мен безендіру жағына ғана мән беру.
- Дереккөз жоқтығына мән бермеу.
- Құпиялық және этика мәселесін елемей.
- Тартымды тақырып нақтылықтан маңызды деп санау.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға 4–5 қатесі бар қысқа жазбаларды ұсыныңыз.

15–17 жастағы оқушыларға командамен қателері бар жазба дайындауды және өзара редакциялау үшін материалдарды бір-бірімен алмасуды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Интернеттен кез келген бір жазбаны тауып алыңыз (жаңалық, жазба немесе хабарландыру).

Редактор ретінде сараптаңыз:

1. Қай тұсын жақсартуға болар еді?
2. Қай мәліметтер тексеруді қажет етеді?
3. Қандай өзгерту материалды мейлінше түсінікті, нақты және жауапты ете түсер еді?

Практикада қолдану

Материалды жарияламас бұрын БАҚ редакциялары, мемлекеттік ұйымдар, компаниялар мен қоғамдық жобалар редакция тексеруінен өткізеді. Тақырыпта, фотосуретте немесе деректерде болмашы қате кетуінің өзі аудиторияның түсінбей қалуына, сенімнің жоғалуына немесе басқа адамдардың құқығын бұзуға әкеп соғуы мүмкін. Сондықтан сапалы редакциялау — жауапты медиа контент дайындаудың маңызды бөлігі.

9.4-практикалық тапсырма:

Пайда келтіретін медиа

МАС машығы: қоғамдық маңызы бар мәселелерді шешуге көмектесетін, аудиторияның қажеттілігін ескеретін және ақпаратты жауапкершілікпен таратуға көмектесетін медиа контент жасау.

Оқушылардың жасы

13–17 жас

Күрделілік деңгейі

Жоғары деңгей

Ұзақтығы

45–60 минут

Жұмыс түрі

Командалық жоба. Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Оқу пәндері

Информатика, қоғамтану, қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, өнер, технология.

Сабақ тақырыптары

Әлеуметтік коммуникация, медиа жобалар, азаматтық жауапкершілік.

Негізгі ұғым

Әлеуметтік маңызы бар медиа контент — халыққа ақпарат беру, маңызды мәселеге назарын аудару немесе адамдарды пайдалы әрекетке ынталандыру мақсатында жасалатын мақала, видеоролик, плакат, подкаст немесе басқа материал.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- қоғамдық маңызы бар мәселені анықтай алады;
- медиа контенттің мейлінше ұтымды форматын таңдай алады;
- мақсатты аудиторияның ерекшелігін ескере біледі;
- жауапты және пайдалы ақпараттық материалдар жасайды.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- тақырыптар берілген карталар;
- А3 қағаз;
- маркер;
- стикерлер;
- қайшы;
- компьютер немесе смартфон (қажетіне қарай).

Мұғалім алдын ала қоғамдық маңызы бар өзекті тақырыптар жазылған карталарды дайындап қояды. Мүмкіндігінше оқушыларға жақын және медиа жобаның түрлі форматын жасауға мүмкіндік беретін мәселелерді таңдаған жөн.

Мысалы:

Фейкті қалай тануға болады?	Жасөспірімдердің цифрлық қауіпсіздігі
Кибербуллингке қарсы тұру	Жасанды интеллектіні жауапкершілікпен пайдалану
Репост алдында дереккөзді тексер	Ақпараттық гигиена
Интернеттегі қауіпсіз қарым-қатынас	Желіде сыпайы болу жолдары

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Тақырып алу

Командалар карта алады.

Қатысушылар рөлі: шығармашылық команда.

Тапсырма — қоғамдық маңызы бар мәселеге назар аударуға және аудиторияны жауапты әрекетке ынталандыруға көмектесетін медиа жоба жасау.

**ҒАЛЫМДАР ҚАНАТЫ
БАР ҚҰЛЫН ТАПТЫ**

Әлеуметтік желіде ерекше видео тарады. Онда қанаты бар құлын бейнеленген. Желі қолданушылары мұны сирек кездесетін мутация деп отыр. Видеоны мыңдаған адам қараған.

Дереккөз: әлеуметтік желі

**ҚАУІПТІ: БОСТАНДЫҚҚА
ШЫҚҚАН ЖОЛБАРЫС
ТҰРҒЫН ҮЙЛЕРГЕ ЖЕТТІ!**

Әлеуметтік желіде тұрғын үйлерге жақын маңда жүрген жолбарыстың суреті тарады. Желі қолданушылары мұны «Іле-Балқаш» резерватынан шыққан жолбарыс деп тұспалдайды. Жергілікті тұрғындар абай болғаны дұрыс.

Фото: әлеуметтік желі

2-КЕЗЕҢ. Медиа жоба жасау

Команда анықтауға тиіс жайттар:

- мақсаты;
- мақсатты аудитория;
- басты хабарлама;

- мейлінше ұтымды формат;
- жариялайтын жері;
- күтетін нәтиже.

Осыдан кейін медиа жобаның прототипі жасалады.

Жоба келесі форматтардың бірі болуы мүмкін:

- плакат;
- әлеуметтік желіге арналған жазба;
- стористер сериясы;
- қысқа видеоролик;
- инфографика;
- комикс;
- подкаст;
- буклет.

Берілетін уақыт — **25 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Жобаны қорғау

Командалар жасаған жұмысын таныстырады.

Таныстыру кезінде келесі сұрақтарға жауап беру керек:

- Неліктен дәл осы аудиторияны таңдадыңыз?
- Неліктен бұл формат тиімді?
- Алдыңғы блоктардан қандай білім кәдеге асты?
- Аудиторияның мінез-құлқында қандай өзгеріс болады деп күтесіздер?

4-КЕЗЕҢ. Дауыс беру

Әр командаға **екі стикерден** беріледі.

Біреуі — хабарламасы ең түсінікті жобаға.

Екіншісі — қоғамға мейлінше көбірек пайда алып келеді деп санайтын жобаға.

Өз командасына дауыс беруге болмайды.

Жұмыс парағы

Тармақ	Жауап
Мәселе	
Мақсатты аудитория	
Басты идея	

Формат	
Тарату арнасы	
Күтетін нәтиже	
Жобаның табысты болғанын қайдан білеміз?	

Талқылау сұрақтары

- Медиа контентті шынымен де пайдалы ететін не нәрсе?
- Неліктен аудиторияның қажеттілігін ескеру қажет?
- Жазбаның мақсатқа жеткен-жетпегенін қалай білеміз?
- Кішігірім медиа жоба адамдардың мінез-құлқын өзгерте ала ма?

Негізгі түйін

- Жақсы медиа контент назар аударту үшін ғана емес, нақты бір міндетті шешу үшін де жасалады.
- Формат пен аудитория бір-біріне сәйкес келуі керек.
- Жауапкершілігі бар автор жазбасының салдары туралы ойлайды.
- Кішігірім медиа жобаның өзі айналадағыларға оң ықпал етеді.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Ең қиыны ... болды.
- Егер жобаны шынымен жүзеге асыратын мүмкіндік болса ...

Әдістемелік нұсқау

Мектепте, кітапханада немесе жергілікті қауымдастықта жүзеге асыруға болатын шынайы идеяларды таңдаған командаларды ынталандырыңыз. Бағалау кезінде безендірумен қатар, хабарламаның анықтығына, аудиторияға сәйкестігіне және жобаның практикалық құндылығына назар аударыңыз.

Туындайтын қиындықтар

- Әдемі безендіруге ғана назар аудару.

- Аудиторияның ерекшелігін есепке алмау.
- Нақты әрекетке шақырмайтын, тым жалпылама үндеу тастау.
- Жобадан қандай нәтиже күтетінін көрсетпеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға екі-үш форматты ғана ұсыныңыз.

15–17 жастағы оқушыларға қосымша жарияланымдар жоспары мен науқанның тиімділігін бағалау критерийлерін жасауды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Жобаны жетілдіріңіз және оны мектептің әлеуметтік желідегі парақшаларында, мектеп сайтында немесе медиа сауат бойынша фестиваль өткенде жариялауға дайындаңыз.

Келесі сипаттаманы жазыңыз:

1. Материал қайда жарияланады?
2. Мақсатты аудиториясы кім?
3. Жоба көздеген мақсатына жеткенін қайдан білесіз?

Практикада қолдану

Күн сайын қоғамдық ұйымдар, мектептер, кітапханалар, БАҚ және волонтерлер бірлестігі маңызды мәселелер туралы айтып, адамдарды пайдалы әрекетке шақыру мақсатында медиа материалдар дайындайды. Мұндай жобалардың тиімділігі безендірумен қатар, аудиторияны түсінуге, ақпараттың нақтылығына және жеткізетін хабардың анықтығына байланысты.

9.5-практикалық тапсырма: Медиа сараптама

МАС машығы: медиа контент сапасының алдын ала белгіленген критерийлерге сәйкестігін бағалау, дәйекті кері байланыс орнату және жеке жазбаларды жетілдіру.

Оқушылардың жасы
13–17 жас

Оқу пәндері
Информатика, орыс тілі мен әдебиеті, қазақ тілі мен әдебиеті, қоғамтану, сынып сағаты.

Күрделілік деңгейі
Орта деңгей

Ұзақтығы
40–45 минут

Сабақ тақырыптары
Медиа контент сапасы, редакциялық бағалау, кері байланыс.

Жұмыс түрі
Командамен өзара бағалау.
Қатысушылар саны 8 адамнан жоғары

Негізгі ұғым

Медиа контентке сараптама жасау — мақала сапасының алдын ала белгіленген критерийлерге сәйкестігін бағалау, ол материалдың сапасын, нақтылығын, түсінікті болуын және этика талаптарына сәйкестігін бағамдауға мүмкіндік береді.

Білім беру мақсаты

Тапсырманы орындағаннан кейін оқушы:

- медиа материалдарды объективті бағалай алады;
- ескертулер мен ұсыныстарды дәйекті жеткізе біледі;
- дұрыс кері байланысты қабылдай алады;
- сарапшылардың бағалауы негізінде материалдарын жетілдіре алады.

Дайындық

Мұғалімге керек заттар:

- командалардың медиа өнімдері;
- сарапшылар парағы;
- маркер.

Оқушылар әлі төл материалдарын дайындамаған болса, мұғалім алдын ала сарапшылардың бағалауына арналған бірнеше мақаланы дайындап қояды. Мүмкіндігінше түрлі форматты пайдаланған жөн: плакаттар, әлеуметтік желідегі жазбалар, инфографикалар, листовкалар немесе қысқа мәтіндер.

Орындау реті

1-КЕЗЕҢ. Жұмыстарды алмасу

Әр команда өзінің жұмысын екінші командаға береді.

Бұл кезеңде бір команда авторлар рөлінде болса, екіншісі сарапшылар командасы болады. Сарапшылардың міндеті — ұсынылған критерийлер бойынша жұмысты объективті бағалау және дұрыс кері байланыс орнату.

2-КЕЗЕҢ. Сараптама

Командалар тексеру парағына сүйеніп жұмысты бағалайды.

Критерийлер

- ☐ Ақпарат түсінікті.
- ☐ Деректер нақты берілген.
- ☐ Дереккөз көрсетілген (қажет болса).
- ☐ Тақырып мазмұнына сай келеді.
- ☐ Материал таңдалған аудиторияға сай.
- ☐ Дұрыс суреттер қолданылған.
- ☐ Басқалардың құқығын бұзу жоқ.
- ☐ Түсінікті негізгі түйін немесе әрекетке шақыру бар.

Берілетін уақыт — **15 минут**.

3-КЕЗЕҢ. Кері байланыс

Сарапшылар:

- ☒ жұмыстың кемінде **үш мықты жағын**;
- ☒ жақсарту бойынша кемінде **екі ұсыныс** беруі керек.

Ұсыныс болмаса, сынауға болмайды.

Сарапшылар парағын алғаннан кейін командалар қайтадан автор рөліне енеді және медиа материалдарын жетілдіреді.

4-КЕЗЕҢ. Соңғы түзету

Командалар қайтадан автор рөліне енеді. 10 минут ішінде назар аударатын нұсқауларды қарастырып, материалдарына өзгерту енгізеді.

Жұмыс парағы

Критерий	Иә	Ішінара	Жоқ	Пікір
Материал түсінікті	☐	☐	☐	
Деректер нақты	☐	☐	☐	
Дереккөз көрсетілген (қажетіне қарай)	☐	☐	☐	
Тақырып мазмұнына сай келеді	☐	☐	☐	
Материал аудиторияға сәйкес	☐	☐	☐	
Дұрыс суреттер пайдаланылған	☐	☐	☐	
Этика талаптары сақталған	☐	☐	☐	
ЖИ көмегімен жасалған контент таңбаланған (қолданылатын болса)	☐	☐	☐	
Түйін немесе әрекетке шақыру түсінікті	☐	☐	☐	

Талқылау сұрақтары

- Басқа біреудің жұмысын бағалау оңай ма?
- Қандай нұсқаулар мейлінше пайдалы болып шықты?
- Неліктен орынды кері байланыс мақаланы жақсартуға көмектеседі?
- Сараптамадан кейін жұмысыңызға көзқарасыңыз өзгерді ме?

Негізгі түйін

- Сапалы медиа контент біртіндеп жасалады және көбінесе бірнеше рет редакциялауды қажет етеді.
- Орынды кері байланыс автор байқамаған жайттарды көруге көмектеседі.
- Жауапты автор жұмысын жетілдіруге әрдайым дайын.
- Материалдарды түсінікті және бірыңғай критерий бойынша бағалау керек.

Рефлексия

Сөйлемді аяқтаңыз немесе толықтырыңыз.

- Бүгін мен ... түсіндім.
- Ең пайдалы нұсқау ...
- Келесі жолы міндетті түрде ...

Әдістемелік нұсқау

Жаттығуды бастамас бұрын орынды яки конструктив кері байланыс ережесін талқылап алыңыздар: сын авторға емес, жұмысқа қатысты болуы керек; әр ескертумен бірге жақсарту бағытындағы ұсыныс айтылуы қажет. Бұл қауіпсіз әріптестік ауанын қалыптастырады.

Туындайтын қиындықтар

- Түсіндірместен жалпылама баға беру.
- Тек қана кемшілік іздеу.
- Берілген нұсқауларды елемей.
- Безендіруді ғана бағалау, мазмұнына мән бермеу.

Бейімдеу нұсқалары

11–12 жастағы оқушыларға бағалау критерийлерінің санын қысқартыңыз.

15–17 жастағы оқушыларға өз бетінше сарапшылардың бағалау жүйесін жасауды және оны ұсынылған тексеру парағымен салыстыруды ұсыныңыз.

Үй тапсырмасы

Бұрынғы жазбаларыңыздың бірін таңдап алыңыз (немесе курс барысында жасалған жұмыс). Сарапшының тексеру парағын пайдалана отырып, бір аптадан кейін қайта қарастырыңыз.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Қазір нені өзгертер едіңіз?
2. Қандай қателерді уақыт өткеннен кейін ғана байқадыңыз?
3. Медиа сауат курсынан кейін жұмысыңыз қалай өзгерді?

Практикада қолдану

Мектеп газетінен бастап, кәсіби журналистік зерттеуге дейінгі кез келген медиа материал редакциялық бағалаудан және өңдеуден өтеді. Авторлар редактордан, әріптестерінен немесе аудиториядан ескерту алады және жарияламас бұрын мақаласын жетілдіреді. Конструктив кері байланысты қабылдау және кәдеге жарату мейлінше сапалы, нақты және пайдалы контент жасауға көмектеседі.

10-БЛОК. МАС сабақтарына арналған қысқаша жаттығулар

Блоктың мақсаты

Қысқа жаттығулар оқушыларды тез арада жұмылдыруға, олардың назарын бұруға, сыни ойлауды іске қосуға немесе сабақтағы негізгі идеяларды бекіте түсуге көмектеседі. Жаттығулардың әрқайсы **3–7 минут** уақыт алады, күрделі дайындықты қажет етпейді және МАС бойынша кез келген сабақтың басында, ортасында немесе соңында пайдалануға болады.

Пайдалану нұсқаулығы

Қысқа жаттығуларды өз алдына бөлек өткізуге де, оқу құралының алдыңғы блоктарындағы практикалық тапсырмалармен үйлестіруге де болады. Олар тақырыптық апталықтар, сыныптан тыс іс-шаралар, сынып сағаттары мен **Медиа сауат фестивалі** кезінде де пайдалы. Жаттығуды таңдаған уақытта оқушылардың жасын, сабақ тақырыбын және уақытты ескеру қажет. Жаттығулардың көпшілігін алдын ала дайындықсыз немесе материалдарға қысқаша шолу жасап өткізуге болады. Бір сабақта бір-екі жаттығудан артық пайдаланбаған жөн.

10.1-жаттығу. Сенім бағдаршамы

Ұзақтығы: 3–5 минут

Мақсаты

Ақпаратқа алғашқы баға беру дағдысын дамыту және бір ақпаратқа деген сенім деңгейі әртүрлі болатынын көрсету.

Ойын тәртібі

Мұғалім 5–7 қысқа тұжырым, тақырып немесе хабарлама оқиды. Әр мысалдан кейін оқушылар келесі үш нұсқаның бірін таңдайды:

- сенемін;
- күмәнім бар;
- сенбеймін.

Бірнеше мысалдан кейін қысқаша талқы болады.

Талқылау сұрақтары

- Неліктен дәл осы нұсқаны таңдадыңыз?
- Сенімді жауап беруге қандай ақпарат жетіспеді?

10.2-жаттығу. Артығын тап

Ұзақтығы: 5 минут

Мақсаты

Ақпарат көздерін сыни бағалау дағдысын дамыту және сенімсіз дерек көздерін тез арада тануды үйрету.

Ойын тәртібі

Мұғалім 5–6 ақпарат көзін көрсетеді (мысалы, сайттар, мақалалар немесе аккаунттар). Олардың

бірінде сенімсіз дереккөз екенін көрсететін айқын белгі бар. Оқушылар қай дереккөздің «артық» екенін тауып, шешімін түсіндіруі керек.

Талқылау сұрақтары

- Таңдау жасауға қандай белгілер көмектесті?
- Дереккөздің сырт көрінісіне қарап сенімді не сенімсіз деп түпкілікті шешім жасауға бола ма?
- Қосымша нені тексеру керек?

10.3-жаттығу. Ақпарат пазлы

Ұзақтығы: 5–7 минут

Мақсаты

Толық контексті білмей түйін жасаудың қауіпті екенін көрсету.

Ойын тәртібі

Әр топқа бір оқиғаның түрлі бөлігі беріледі, мысалы, тақырып, фотосурет, куәгердің пікірі, статистика, қысқа дәйексөз және тағы басқа. Бірнеше минут ішінде оқушылар бөліктерді біріктіріп, оқиғаның толық көрінісін қалпына келтіруге тырысады. Соңынан мұғалім оқиғаның толық нұсқасын баяндайды.

Талқылау сұрақтары

- Қандай ақпарат жетіспеді?
- Қандай түйін қате болып шықты?
- Неліктен контексті ескеру маңызды?

10.4-жаттығу. Тоқта! Алғашқы әсер

Ұзақтығы: 5 минут

Мақсаты

Ақпаратты саналы түрде қабылдау дағдысын дамыту және түйін жасау немесе ақпаратты таратуға дейін өзіңнің эмоцияңды байқауды үйрету.

Ойын тәртібі

Мұғалім кезек-кезек 5–7 қысқа ақпараттық материалды ұсынады (тақырыптар, фотосуреттер, хабарламалар немесе жазбалар).

Әр материалдан кейін оқушыларға алғашқы әсерін анықтауға бес секунд уақыт беріледі. Содан кейін мұғалімнің белгі беруінен соң бір мезгілде келесі нұсқалардың бірін көрсетеді:

- таңғалу;
- қуану;
- үрей;
- наразылық;
- күшті эмоция жоқ.

Әр мысалдан кейін қысқаша талқы болады.

Материалдарға мысал:

- «Дәрігерлер 30 жастан кейін жеуге болмайтын тағамды айтты».
- Ұзын-сонар кезектің суреті, сипаттамасы жоқ.
- «Қыркүйектен бастап оқушылардың бәрі онлайн оқиды».
- «Құттықтаймыз! Сіз конкурс жеңімпазы болдыңыз».
- Ерекше табиғи құбылыстың суреті, түсіндірмесі жоқ.

Талқылау сұрақтары

- Бірінші қандай эмоция пайда болды?
- Неліктен мұндай әсер туды?
- Алғашқы әсер түйініңізге ықпал ете ме?
- Неліктен кейде хабарламаға сену немесе оны бөлісу алдында сәл кідірген пайдалы?

10.5-жаттығу. Тірі рейтинг

Ұзақтығы: 5 минут

Мақсаты

Түрлі дерек көздеріне сенімді бағалау және көзқарасыңды дәйектей білу дағдысын дамыту.

Ойын тәртібі

Мұғалім әртүрлі ақпарат көздерін немесе ақпараттық жағдайларды атайды. Оқушылар сыныптағы шартты шкала бойына — **«толықтай сенемін»** дегеннен бастап, **«мүлдем сенбеймін»** дегенге дейін орналасуы керек. Бірнеше оқушы таңдауын түсіндіреді. Қалауына қарай талқыдан кейін орындарын ауыстыра алады.

Талқылау сұрақтары

- Бағаларыңыз неге бір-бірінен алшақ?
- Ақпарат көзіне деген сенім неге байланысты?
- Ақпаратты тексергеннен кейін пікіріңіз өзгеруі мүмкін бе?

10.6-жаттығу. Бес секундта шешім қабылдау

Ұзақтығы: 5 минут

Мақсаты

Ақпаратпен бетпе-бет келгенде тез арада жауапты шешім қабылдау дағдысын дамыту.

Ойын тәртібі

Мұғалім ақпарат алу немесе таратумен байланысты қысқа жағдайларды оқиды. Оқушыларға шешім қабылдауға бес секунд уақыт беріледі. Белгі берілгеннен кейін барлығы шешім қабылдап, оны қысқаша түсіндіреді.

Жағдайларға мысал:

- Досым жаға ұстатар жаңалық жіберіпті, сілтемесі жоқ.
- Чатта дерек көзі белгісіз фотосурет пайда болды.
- Бейтаныс аккаунт хабарлама жолдап, әрі қарай таратуды сұрайды.

Талқылау сұрақтары

- Неліктен кейбір шешімдер басқасынан қиынға соқты?
- Жауап бермес бұрын ойша қандай сұрақ қойдыңыздар?

10.7-жаттығу. Бір сұрақ

Ұзақтығы: 3–5 минут

Мақсаты

Ақпаратқа сену немесе оны тарату алдында негізгі сұрақтарды қоя білу дағдысын қалыптастыру.

Ойын тәртібі

Мұғалім қысқа жаңалық, хабарлама немесе тұжырымды оқиды. Әр оқушы ақпараттың растығын тексеруге көмектесетін **бір сұрақ** қоюы қажет.

Талқылау сұрақтары

- Қай сұрақ ең пайдалы болып шықты?
- Қандай сұрақтар ақпаратты тезірек тексеруге көмектеседі?
- Неліктен жақсы сұрақ кейде дайын жауаптан маңызды.

10.8-жаттығу. Ақпарат сүзгісі

Ұзақтығы: 5 минут

Мақсаты

Ақпаратты тарату алдында жауапты шешім қабылдау дағдысын дамыту.

Ойын тәртібі

Мұғалім ақпаратты жариялау немесе көшіріп басумен байланысты бірнеше оқиғаны ұсынады. Әр жағдайға орай оқушылар келесі шешімдердің бірін қабылдауы керек:

- бірден тарату;
- алдымен тексеру;
- таратпау.

Әр мысалдан кейін оқушылар таңдауын қысқаша түсіндіреді.

Талқылау сұрақтары

- Шешім қабылдауға не көмектесті?
- Неліктен кейде ақпаратты таратудан бас тартқан жөн?
- Ойланбай жариялаудың қандай салдары болуы мүмкін?

10.9-жаттығу. Бір минутта деректі тап

Ұзақтығы: 4–5 минут

Мақсаты

Деректі болжамнан және пайымнан тез ажырата білу дағдысын дамыту.

Ойын тәртібі

Мұғалім қысқаша мәтін оқиды (4–6 сөйлем). Оқушылар бір минут ішінде қай тұжырым нақты дерек екенін, ал қайсы пікір, болжам немесе баға екенін айтуы керек. Осыдан кейін ұжымдық тексеру болады.

Талқылау сұрақтары

- Қай сөйлемдер көбірек тартыс тудырды?
- Неліктен бір тұжырымды нақты бір санатқа жатқызу кейде қиынға соғады?

10.10-жаттығу. Саңырау мессенджер

Ұзақтығы: 7 минут

Мақсаты

Ақпарат ауыздан ауызға өткенде қалай өзгеретінін және бұрмаланатынын көрсету.

Ойын тәртібі

Оқушылар екі топқа бөлінеді. Әр топтағы ең соңғы оқушыға мұғалім қарапайым сурет, схема немесе пиктограмма көрсетеді. Ол келесі оқушыға сөзсіз жеткізуі керек, мысалы, қағазға суретін салу немесе шартты қозғалыс арқылы. Бірінші тұрған оқушы соңғы көріністі жеткізеді, содан кейін командалар нәтижені түпнұсқамен салыстырады.

Талқылау сұрақтары

- Ақпарат қай сатыда өзгеріске ұшырады?
- Неліктен бұрмалау пайда болды?
- Бұл жағдай несімен әлеуметтік желілер мен мессенджердегі хабарламалардың тарауына ұқсайды?

Медиа және ақпараттық сауат фестивалі

Дайын іс-шараның сценарийі

1. Фестивальдің мақсаты

Медиа сауат фестивалі — оқушыларға курстан өту барысында үйренген білімі мен машығын командалық ойын форматында пайдалануға мүмкіндік беретін қорытынды интерактив іс-шара.

Дәстүрлі сабақтан айырмасы, оқушылар бірнеше тақырыптық станциядан өтеді, практикалық тапсырмаларды орындайды, ақпаратқа қатысты жағдайларды бірге сараптайды, шешім қабылдайды, медиа және ақпараттық сауат пен сыни ойлау машығын көрсетеді.

Фестивальді курс аяқталғаннан кейін өткізген жөн. Ол сондай-ақ Медиа сауат апталығы, мектептегі конференция, тақырыптық күн, кітапхана, жастар орталығы немесе басқа да білім беру бағытындағы іс-шараның бір бөлшегі бола алады.

2. Өткізу форматы

Ұзақтығы: 90–120 минут

Қатысушылар саны: 20 адамнан жоғары

Команда құрамы: 4–6 адам

Станция саны: 5–8

Бір станцияның ұзақтығы: 10–12 минут

Командалар бағдар парағын алады және өзінің бағдарына сәйкес станциялардан өтеді. Әр станцияда қатысушыларды жүргізуші қарсы алады, ол таңдалған тапсырманы орындауға көмектеседі, орындалуын бағалайды және нәтижені тіркейді.

3. Дайындық

Фестивальді бастамас бұрын атқарылатын жұмыс:

- қатысушы командаларды бекіту;
- станция санын анықтау;
- станция жүргізушілерін тағайындау (мұғалімдер, кітапханашылар, жоғары сынып оқушылары немесе волонтерлер);
- әр станцияға жаттығу таңдау;
- қажетті материалдарды дайындау;
- бағдар және бағалау парақтарын басып шығару;
- диплом, сертификат немесе естелік сыйлықтарды дайындау.

4. Рөлдерді бөлу

Фестивальді ұтымды ұйымдастыру үшін алдын ала рөлдерді бөліп беру ұсынылады.

Фестиваль үйлестірушісі

- жалпы іс-шараны өткізуге жауап береді;
- уақытты бақылайды;
- станциялардың жұмысын үйлестіреді.

Станция жүргізушісі

- тапсырманы орындатады;

- қатысушыларға кеңес береді;
- орындалуын бағалайды.

Хатшы

- бағдар парағын жинайды;
- ұпайды санайды;
- командалардың қорытынды рейтингін дайындайды.

Көмекшілер

- станциялар арасында командаларды алып жүреді;
- ұйымдастыру жұмысына көмектеседі;
- қажет болған жағдайда іс-шараны суретке немесе видеоға түсіреді.

Техникалық көмекші (қажет болған жағдайда)

- презентация, проектор, компьютерлер мен таймер жұмысына жауап береді;
- фестиваль кезіндегі техникалық мәселелерді шешуге көмектеседі.

5. Қажетті заттар

Фестивальді өткізу үшін келесі заттарды дайындап қойған жөн:

- бағдар парағы;
- бағалау парағы;
- тапсырмалар картасы;
- станция атауы жазылған тақтайшалар;
- қаламсап, маркер, қағаз;
- секундомер немесе таймер;
- дипломдар немесе сертификаттар;
- жүргізушілерге арналған бейдж (қажетіне қарай).

6. Фестивальдің ашылуы (5–10 минут)

Станциялар жұмысын бастамас бұрын:

- қатысушыларды құттықтау;
- фестивальдің мақсаты туралы қысқаша баяндау;
- жұмыс ережесін түсіндіру;
- станцияларды таныстыру;
- бағдар парағын тарату қажет.

Жұмысқа ынталандыру үшін **10-блоктағы** жаттығулардың біреуін жасауға болады (мысалы, «**Сенім бағдаршамы**» немесе «**Тірі рейтинг**»).

7. Станцияларды ұйымдастыру

Фестивальге жаңадан тапсырма ойлап табудың қажеті жоқ.

Станция ретінде осы оқу құралының **1–9 блоктарындағы** практикалық тапсырмаларды уақытын **10–12 минутқа** қысқартып пайдалануға және **10-блоктағы** қысқа жаттығуларға жүгінуге кеңес береміз.

Мысалы:

Станция	Ұсынылатын тапсырма
Ақпаратты тексеру	«Із кесушілер», «Кімдікі дұрыс?»
Фото мен видеоны тексеру	«Фотосуреттерді тексеру», «Оған дейін және одан кейін не болды?»
Манипуляция	«Жаңалық неге айналды?», «Медиа домино»
Сыни ойлау	«Сарапшыға сенеміз бе?», «Дәлелге құрылған пікірсайыс»
Цифрлық қауіпсіздік	«Аккаунтты сақта!», «Елестет және көрсет»
Жасанды интеллект	«Шын ба, ЖИ көмегімен жасалған ба?», «Видеоға сенуге бола ма?»
Жауапты медиа контент жасау	«Жариялар алдында», «Соңғы редактор»

Ұйымдастырушы қатысушылардың жасын, уақытты және білім беру мақсатын есепке ала отырып, станциялардың саны мен мазмұнын өз бетінше таңдайды.

8. Қысқа жаттығуларды пайдалану

10-блоктағы қысқа жаттығуларды қай кезде пайдалануға болады:

- фестивальдің ашылуы кезінде;
- командалар станциялар арасында ауысқан кезде;
- бір команда тапсырманы басқалардан бұрын орындап біткенде;
- нәтижені есептеуді күту кезінде;
- іс-шараның қорытындысын шығару кезінде.

Бұл қатысушылардың зейінін шоғырландыруға және фестивальді барынша қарқынды өткізуге көмектеседі.

9. Командалардың бағдарына мысал

Бір станцияда оқушылардың топталып қалуының алдын алу үшін түрлі бағдарды алдын ала ойластырған жөн.

Мысалы:

1-команда

1 → 3 → 5 → 2 → 6 → 4

2-команда

2 → 4 → 1 → 6 → 3 → 5

3-команда

3 → 5 → 2 → 4 → 1 → 6

Қатысушылар саны көп болған жағдайда команда санын арттыруға немесе қосымша станциялар ұйымдастыруға болады.

10. Бағалау

Әр станция бірыңғай жүйемен бағаланады.

Ең жоғарғы нәтиже — 10 балл.

Ұсынылатын критерий:

- тапсырманы дұрыс орындау — **4 балл**;
- шешімді дәйектеу — **3 балл**;
- команданың өзара бірлесе жұмыс істеуі — **2 балл**;
- уақытты сақтау — **1 балл**.

Барлық станциядан өткеннен кейін нәтиже қосылып, жеңімпаз команда мен түрлі номинация жеңімпаздары анықталады.

11. Фестивальдің жабылуы (10–15 минут)

Барлық станцияның жұмысы аяқталғаннан кейін жалпы бір талқы өткізу ұсынылады.

Рефлексия сұрақтары

- Ең қиыны не болды?
- Қандай машықтар бәрінен көп пайдаға асты?
- Бүгін өзіңіз үшін қандай жаңалық аштыңыз?
- Медиа сауат саласындағы қандай білім күнделікті өмірде көмектеседі?

Іс-шараны аяқтау үшін 10-блоктағы қысқа жаттығулардың бірін жасауға болады (мысалы, «Тоқта! Бірінші әсер»).

Осыдан кейін нәтиже хабарланады және қатысушылар марапатталады.

12. Номинациялар

Фестиваль жеңімпазын анықтаудан бөлек командаларға жекелеген номинациялар беруге болады:

- Фестиваль жеңімпазы;
- Ең тату команда;
- Ең креатив команда;
- Үздік фактчекерлер;
- Үздік медиа детективтер;
- Цифрлық қауіпсіздік сарапшылары;
- Сыни ойлау шеберлері;
- Ең нанымды уәж;
- Көрермен көзайымы сыйлығы.

Әдістемелік нұсқау

Фестивальді курс аяқталғаннан кейінгі қорытынды практикалық іс-шара ретінде өткізген жөн. Станция ретінде **1–9 блоктардағы** тапсырмалар қолданылса, **10-блоктағы** қысқа жаттығулар фестивальдің ашылуын ұйымдастыру, станциялар арасындағы ауысу, нәтижені күту және қорытынды шығару кезінде көмекке келеді. Бұл тәсіл қосымша дайындықсыз оқу құралындағы материалдарды барынша тиімді пайдалануға көмектеседі және фестивальді оқу курсының заңды қорытындысына айналдырады, ал оқушылар курс барысында алған білімі мен үйренген машығын практикада қолданып көреді.

Басылым туралы

Бұл оқу құралын **The Nippon Foundation** қолдауымен **MediaNet** Халықаралық журналистика орталығы дайындады.

Оқу құралы оқушылардың медиа және ақпараттық сауаты мен сыни пайымын дамытуға бағытталған практикалық тапсырмалар, жұмыс парақтары, әдістемелік нұсқаулар мен қорытынды іс-шараның сценарийінен тұрады.

Материалдар педагогтарға, тренерлерге, кітапханашыларға және білім беру мен сабақтан тыс қызметте жүрген, балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істейтін мамандарға арналған.

© «MediaNet Халықаралық журналистика орталығы» Қоғамдық қоры, 2026

Барлық құқығы қорғалған.

Оқу құралындағы материалдарды дереккөзге сілтеме жасап және авторлық құқық туралы заңнаманы сақтай отырып, білім беру мақсатында пайдалануға болады.

«MediaNet Халықаралық журналистика орталығы» Қоғамдық қоры

Алматы, Қазақстан Республикасы

www.medianet.ngo

info@medianet.ngo

ISBN 978-601-14-1455-5

9 786011 414555